

ACADEMIA DE ȘTIINȚE A MOLDOVEI

REVISTA

Nr. 3 (71)

iulie-septembrie

2007

REVISTA DE ISTORIE A MOLDOVEI

Publicație Științifică

Nr. 3 (71), 2007

FONDATOR: Institutul de Istorie, Stat și Drept al Academiei de Științe a Moldovei

ISSN 1857-2022

Colegiul de redacție

Redactor-șef: **Leonid Bulmaga**, dr. în istorie, director al Centrului Studii Istorice al I.I.S.D. al A.Ș.M.

Redactor-șef adjunct: **Lilia Zabolotnaia**, dr. în istorie, conf. universitar, vicedirector al I.I.S.D. al A.Ș.M.

Secretar responsabil: **Alina Felea**, dr. în istorie, I.I.S.D. al A.Ș.M.

Membri ai colegiului de redacție

Alexei Agachi, dr. hab. în istorie, șef al sectorului *Istorie modernă*

Alexandru Burian, dr. hab. în drept, prof. universitar, director al I.I.S.D. al A.Ș.M.

Ion Chirtoagă, dr. hab. în istorie, șef al grupului *Istorie locală*

Valeriu Cozma, dr. hab. în istorie, prof. universitar, șef al secției *Istoria Moldovei*

Ilona Czamanska, dr. hab. on istorie, prof. universitar, Universitatea din Poznan, Polonia

Demir Dragnev, dr. hab. on istorie, prof. universitar, membru corespondent al A.Ș.M., șef al sectorului *Istorie veche și medievală*

Andrei Eșanu, dr. hab. în istorie, prof. universitar, membru titular al A.Ș.M., șef al secției *Istorie universală*

Victor Ișcenko, dr. on istorie, vicedirector al Institutului de Istorie Universală al A.Ș. din Rusia

Constantin Rezachevici, dr., prof. universitar, Institutul *Nicolae Iorga* al Academiei Române

Chiril Stratievski, dr. hab. în istorie, prof. universitar, membru corespondent al A.Ș.M.

Vladimir Țaranov, dr. hab., prof. universitar, membru corespondent al A.Ș.M.

Redactor coordonator: L. Arsene

Redactori literari: Alexei Cenușă, doctor în filologie, conf. universitar; Angela Levința

Tehnoredactare: Ana Botnaru, Vera Bostan

**Opiniile autorilor nu reflectă neapărat
opiniile Colegiului de redacție**

ГЕНДЕРНАЯ ИСТОРИЯ: ИТОГИ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Н.Л. ПУШКАРЕВА

Институционализация «женских исследований» началась у нас практически одновременно с проявлением интереса к ним на Западе¹. Середина 80-х гг., изменившая образ жизни, а подчас и образ мысли многих россиян и россиянок, породила и это направление в исторических науках России. Социальные трансформации середины-конца 80-х гг. – пресловутая «перестройка», конец периода стагнации -- вполне могут быть определены как *первый и главный* фактор, повлиявший на возникновение нового самостоятельного направления в исторических науках. Другие факторы являются, в известном смысле, производными от него. Назовем среди них

- *отказ от марксистского единомыслия*
- *начало эпохи гласного обсуждения* наболевших социальных проблем;
- *возникновение демократических институтов*, которые уже не отмахивались от «женских проблем»;
- *заинтересованность мирового сообщества в их развитии* (не секрет, что Первый независимый женский форум в Дубне, разбивший в 1991 г. монополию давно уже бездействовавшего и бессильного Комитета советских женщин, спонсировался западными фондами²);
- *возникновение независимого женского движения* (годом его окончательного оформления считается 1991-й) - и это тоже был фактор, способствовавший институционализации женских исследований в системе социальных наук.
- *"Железный занавес" пал*. Этот процесс означал *расширение контактов с зарубежными учеными*, многие их работы стали доступны без специального разрешения начальника спецхрана библиотеки.
- Можно обратить внимание и на то, что английская феминистская литература стала переводиться в России уже с конца 80-х гг., а к началу 90-х в стране подросло *поколение молодых образованных ученых*, которые осваивали работы К.Гилиган, К.Милле, Дж. Митчелл и других корифеев либерального феминизма, на языке оригинала.
- Любопытно, что среди этих молодых специалистов были не только женщины, но и мужчины, без смущения называвшие себя "феминистами" – то есть *стало меняться отношение к феминизму* как политическому течению, само слово переставло быть инвективой (ругательством). Как ни пытались некоторые гиперкритики феминизма невозможность доказать, что невозможно "придать универсальное содержание понятию женщина" и, следовательно, "невозможно верить в то, что феминистское политическое движение

сплотится и удержит свои позиции в будущем”, процесс этот шел и идет (в прямой связи с социальными и политическими сторонами сексуальной революции), и захватывает все новых сторонников, в частности в России.

- Вероятно, свою роль сыграл и такой социальный процесс как сокращение почти вдвое численности ученых в России (с 1990 по 1998 год численность научных работников сократилась на 42,7%). Не уехавшие на Запад, не переквалифицировавшиеся стали усиленно и безбоязненно развивать новые научные направления, и «женские исследования» были в их числе.
- Гуманизация и демократизация всего гуманитарного знания, в том числе и истории, которая перестала обслуживать милитаристские и идеологические запросы и заказы авторитарного государства.
- Говоря о причинах и предпосылках признания женских и гендерных исследований в России перестроечной эпохи, стоит упомянуть и переход сексуальной революции в России из скрытой фазы в явную. Вместе с ней на открытое обсуждение вышли проблемы пола. Произошла визуализация особых интересов женщин во всех сферах - от интимной, частной до гражданской, публичной.

Не удивительно, что стали заметными изменения и в самой российской науке, бывшей до той поры безусловно андроцентричной.

После XVI конгресса исторических наук (1985 г.), на котором проблема "Женщина и общество" была объявлена одной из трех основных тем для докладов, и создания в 1990 г. на XVII конгрессе исторических наук "Международной федерации исследователей, изучающих историю женщин" (она объединила исследователей более, чем из 30 стран), стало ясно, что Россия не должна оставаться в стороне от нового направления. "Женская тема" была признана и - надо отдать должное российским ученым - быстро освоена и насыщена очень фундаментальными разработками.

В 1989 году в журнале «Коммунист» вышла статья А.И.Посадской, Н. М.Римашевской и Н.Захаровой «Как мы решали женский вопрос?», ставшая программным документом феминологов-практиков – прежде всего социологов и демографов. По сути дела, речь шла о смене парадигм – место «женских исследований» заняли «гендерные».

В 1990 г. в столице был создан Московский центр гендерных исследований как научное подразделение РАН (в 1994 году, он зарегистрирован и как женская неправительственная организация). В 1991 году аналогичные Центры были созданы в Санкт-Петербурге (при университете и филиале ИСИ РАН). С 1992 года создание подобных центров и лабораторий ускорилось; они стали появляться во всех новых университетах и ВУЗах России и СНГ - в Самаре, Иванове, Ижевске, Харькове, Петрозаводске, Набережных Челнах, Костроме, Караганде и других городах.

Перечисленные центры, однако, объединили прежде всего социологов и демографов, экономистов, журналистов и юристов, отчасти - этнологов, медиков, литературоведов, психологов. Число историков, решивших связать свою научную биографию с новым направлением гуманитарного знания – «гендерными исследованиями» - было сравнительно невелико и остается таковым по сей день.

4. В чем причина недостаточной популярности «женской темы» в исторических науках современной России?

Действительно, логично задаться вопросом: почему феминология до сих пор не нашла себе постоянного места в системе исторического образования России? Почему женские (а теперь уже – и гендерные) исследования с большими или меньшими трудностями институционализировались на базе социологических и психологических факультетов, факультетов социальной работы и экономических, но с большим трудом приживаются именно на истфаках?

- 1) Одной из важных причин является *отсутствие социального заказа*: исследования социологов, психологов, медиков или демографов могут иметь конкретный практический выход, явное “народно-хозяйственное значение”. Значимость исторических разработок, особенно касающихся давно ушедших эпох, кажется ненужной роскошью даже некоторым социологам-практикам, не говоря уже о чиновниках, не связанных с гуманитарным знанием.
- 2) «Женская тема» в истории по-прежнему *считается чем-то иллюстративным* и по меньшей мере экзотическим, в то время как в литературоведении анализ «женских образов» в том или ином произведении – направление исследований абсолютно традиционное, равно как изучение «мужской» и «женской» составляющих в экономических исследованиях (труда, зарплаты и т.д.).
- 3) «Женские исследования», *увы, не “звучали” в российском политическом контексте в отличие от западного*. Причин тому много – в том числе и традиционность, патриархатность большинства социальных структур. Но так или иначе, проблема борьбы за соблюдение прав женщин не стала в России одной из составляющих борьбы за права человека, как это произошло – и считается поныне – на Западе.
- 4) Отношение к понятию «*феминизм*» (а с ним, как мы поняли, было связано возникновение всего направления women's studies) остается в России – если говорить о бытовом, профанном уровне знания – в большинстве случаев *негативным*. Несмотря на то, что феминизм как политическое течение заявил о себе в России одновременно с развитыми странами Запада (то есть в середине прошлого века), он не мог получить широкого распространения: Россия была страной «запаздывающей модернизации», большинство населения составляло крестьянство, а в крестьянских семьях женщины были жестко подчинены традиционным правилам, религиозным нормам. Западный феминизм как теория насчитывает несколько столетий, а российский – всего полтора века, потому что российское культурное прошлое не имело многовековой традиции пестования индивидуального и частного. В советский период идеология умело сформировала отношение к феминизму как к чему-то агрессивному, по меньшей мере – экзотическому. Преодоление этого стереотипа идет у нас довольно медленно.
- 5) В связи с тем, что на первых порах российское женское движение активно поддерживалось западными фондами (Фонд МакАртуров, Фондом Форда, Институтом Открытое общество и т.д.), в российском обществе стало формироваться мнение, что *феминизм – это западная идеология*, не имеющая

отношения к российским реалиям. В известной степени, формированию такого мнения способствовали те женские организации, которые не получили грантов на конкурсах (а получили гранты, во-первых, те, кто был знаком с западными реалиями, с тем, «как писать заявку, чтобы дали деньги», то есть знали цели и экспектации грантодержателей, а во-вторых – представители сравнительно крупных объединений, ведь западным фондам проще было дать большие деньги крупным организациям, чем возиться с небольшими и распределять между ними небольшие же суммы). Кроме того, представлению о том, что «феминизм – это все западные штучки» способствовало и то, что сами западные агентства определили приоритеты («кому – дадим, а кому – нет»): они с самого начала отдавали предпочтение не представителям фундаментальных наук (историкам, философам), а наук прикладных – социологам, психологам, экономистам, демографам, социальным работникам.

- 6) В связи с предыдущим тезисом может быть высказан и еще один: об *отсутствии* у нас в рамках постсоветского пространства *исследований, сопоставляющих западный и российский варианты «женской истории», «женского движения», феминизма*. Практическим деятельницам, так сказать, «народного феминизма» кажется, что исторические экскурсы им вряд ли понадобятся (мол, история пока что никого никому не научила), историки практически не приглашаются на конференции, обращенные к анализу новейшей современной социальной практики, а между тем многие «подсказки» в сложных ситуациях решения тех или иных вопросов можно найти, как раз зная исторические корни того или иного явления именно в России, всегда бывшей и похожей и непохожей на западные страны.
- 7) Хочется обратить внимание и на тот факт, что *и на Западе курсы по истории женщин* – это (как правило) курсы, *предназначенные для тех, кто выбрал своей специализацией «women's studies»* (а отнюдь не для «чистых» историков). Специалистов какого профиля выпускают отделения, называемые отделениями *women's studeis*? Отнюдь не историков – у нас они бы именовались «социологами» или «социальными работниками». Такое положение сложилось потому, что в системе западных представлений о взаимоотношениях женщин как депривированной группы и Власти, для искоренения культурной и социальной дискриминации женщин необходимо вмешательство государства, на которое феминистки и возлагают надежды на исправление дисбаланса. Иное дело – Россия. У нас во все века существовали правовые нормы, позволявшие женщинам отстаивать, казалось бы, свою независимость, но эти правовые установления были и оставались практически неизвестными широким женским массам. В рамках «правового беспредела», творящегося сейчас в России, надеяться на то, что государство – своими установлениями – что-то исправит, – по меньшей мере наивно. Особенности российского менталитета, восприятия феминистских идей именно в России, история становления феминистского движения требуют специального изучения – и именно историками, этнопсихологами, знатоками славянской философии – но подобные темы практически не поддер-

живаются западными фондами, представители которых обычно поддерживают прежде всего проблематику, связанную с изучением западной (европейской, американской) феминистской мысли, в к тому же – как правило! – современной.

- 8) Другой вопрос – о необходимости увеличения числа курсов по «женской и гендерной тематике» на истфаках – в отличие от нас, западные университеты не страдают от их отсутствия, равно как отсутствия учебной литературы. Острота *потребности в учебнике* не только по «исторической феминологии», но и по гендерной методологии в исторических, этнологических, археологических исследованиях у студентов-историков куда выше, чем у экономистов, социологов, психологов. Большинство опубликованных описаний «феминологических» курсов носит несколько описательный, позитивистский, фактологический характер, в них нет ориентации на интерактивность и обучение методикам гендерной экспертизы социально-исторических явлений.
- 9) Напомним, что в России практически *отсутствуют подготовленные специалисты*, а курсы по «женской истории» стали читаться лишь недавно и не в престижных столичных университетах, а силами энтузиастов в российской провинции – в Твери, в Иваново, в Костроме.
- 10) Как показывают последние дискуссии на конференциях по женским и гендерным исследованиям, важнейшим вопросом является и *отсутствие* внятного *понятийного аппарата* новой дисциплины, нормального, понятного языка. Мало того, что среди самих феминологов и гендерологов (гендеристов) нет единства в определении главного понятия («гендер») – это, допустим, общая сложность не одних только специалистов, работающих на территории постсоветского пространства, но и многих наших коллег за рубежом³. Проблема еще и в другом: масса феминистских текстов, издающихся сейчас на русском языке, переведены с оригинала *так*, что их надо читать со словарем иностранных слов, да еще, считайте, вам повезло, если вы там эти термины найдете. «Диффамация», «бифуркативность», «эмергентность»... Специалисты, заинтересованные в том, чтобы гендерные дисциплины завоевывали все новых и новых сторонников, а не превращались в клуб носителей сокровенного знания, должны, мне кажется, вдумчивее относиться к вопросу о том, *как*, каким языком доносить до слушателей важнейшие идеи.
- 11) Нарушение нормального информационного обмена между нашей страной и «заграницей», возникшее от нехватки средств, недостаток литературы по «женской истории» на русском языке и малый доступ к журналам иностранным также не способствуют развитию «женских исследований» в системе наших исторических наук. В известном смысле можно констатировать, что исследования «женской темы» существуют сейчас отчасти за счет энтузиазма тех, кто в них поверил и увидел их перспективность, а отчасти - *за счет западных фондов* и грантов (МакАртура, Кеннана, Форда, Фулбрайта, Сороса), которые из года в год объявляют конкурсы именно по этой тематике «women's studies».

О путях и перспективах институционализации «женских исследований» в системе исторического образования и исторических наук России

Число ученых-историков, избравших «историю женщин» основным полем своей научной деятельности, продолжает расти. Однако процесс этот идет не столь быстро, как на Западе и даже не столь быстро, как в России в других областях гуманитарного знания (социологии, психологии, экономике, литературоведении).

Какие пути интенсификации развития женских и гендерных исследований в науках о прошлом могут быть поставлены на обсуждение?

На *первое место* я бы поставила необходимость *усиления информационного обмена*. О существовании гендерных центров и лабораторий на социологических, философских, психологических факультетах подчас не знают историки тех же вузов, где они существуют. Взаимодействие историков с представителями иных наук и областей гуманитарного знания остается очень поверхностным. На Школы и конференции, организуемые социологами, историки вообще не приглашаются либо присутствуют в незначительном количестве. У феминистов и гендеристов мало журналов, ежегодников, мало возможностей получения постоянной информации - за исключением тех из них, что имеют домашние электронные адреса (подчас за это надо благодарить западные фонды).

И еще один аспект. Речь идет о *популяризации знаний*, полученных архивными работниками и кабинетными учеными. Чем больше в прессе будет публиковаться научно-популярных статей, пропагандирующих феминистические, в том числе – историко-феминистические знания – тем скорее изменится отношение к исторической феминистике как к чему-то дополнительному и необязательному для ученых иных специальностей. Так что вкратце призыв к феминистам должен звучать так: «Пишите свои исследования не для узкого круга единомышленников, а для широчайшей читательской аудитории!».

Далее, на *второе место* я бы поставила такую задачу как *создание механизма обмена преподавателями между российскими и столичными университетами* и научными центрами – системы, полностью себя оправдавшей на Западе. В связи с регулярным «недофинансированием» науки в России, у провинциальных университетов крайне редко возникает возможность пригласить столичного преподавателя или имеющего имя сотрудника Академии наук прочитать курс лекций – и таким образом приблизить провинциальных слушателей к знаниям, которые удалось получить данному жителю столицы во время командировки на Запад. Обратная ситуация – когда отличного преподавателя из провинции приглашают в Москву или Петербург для чтения лекций – просто из области «исключительных». Столичный снобизм мешает признанию того, что историческая феминистика существует сейчас благодаря именно провинциальным университетам. Именно там читаются систематические курсы по «женской истории», которые негде послушать москвичам. И именно эти, провинциальные преподаватели, могли бы направить интересы своих слушателей-студентов, еще только выбирающих направление своей будущей исследовательской деятельности, еще только «обдумывающих житье», - в гендерное и феминистическое русло.

Частным вопросом этой проблемы является вопрос о необходимости поддержки такого обмена западными фондами – необходима специальная программа, в рамках которой преподаватели разных российских университетов, в том числе – провинциальных, могли бы предложить на конкурс свои курсы лекций и быть приглашенными в другие учебные заведения на короткий срок с условием достойной оплаты их работы.

Третьей проблемой является сложность и длительность преодоления сексистских стереотипов, скепсиса и иронии по отношению к «женской теме» в научном сообществе вообще, в сообществе историков в частности. Пока «исторической феминологией» занимаются преимущественно женщины – пренебрежительное отношение к предмету их исследований будет, вероятно, сохраняться. Поэтому выходом из ситуации является *создание центров и лабораторий* на исторических факультетах университетов, в институтах исторического профиля РАН и РАО, изучающих в сравнительном аспекте *мужскую историю и историю женскую*, историю «мужественности» и «женственности», а также проведение *гендерных школ*. В этом случае, мне думается, возрастет количество исследователей и женской темы в том числе, и среди них окажутся уже не только одни женщины.

В-четвертых, сверхактуальной остается задача *написания и публикации учебника, обучающего гендерной экспертизе социально-исторических явлений*. В том же случае, если руководство исторических факультетов признает за гендерной экспертизой особое место в общей системе методов работы с историческими источниками – подобный курс немедленно станет читаться на кафедрах источниковедения, теории и методологии науки. И именно тогда «история как таковая уже никогда не сможет быть прежней, мы получим по-новому прочитанную историю, обогащенную и уточненную»⁴.

В-пятых, весьма злободневным должно стать *издание общего справочно-библиографического издания, обобщающего наработки историков и представителей других наук по «женской теме»*. Пока что на русском языке ничего подобного трехтомной библиографии Джей Фрей⁵ у нас в России, да и за рубежом не издано. Такое издание, снабженное подробным «предметным указателем» (index'ом), ключом к библиографическому перечню очень нужно современным исследователям, историкам в том числе. Однако для его подготовки, похоже, необходимы усилия не одного человека, а целого коллектива, готового выполнить тяжелый и утомительный труд по сбору и систематизации библиографического материала. «Высшим пилотажем» стала бы в этом случае подготовка базы библиографических данных для обнародования ее в Сети, однако на выполнение такого проекта нужна еще большая финансовая поддержка.

Будет издана библиография, будет обнародована она в сети – будет и рывок в исследованиях «женской истории». Потому что обзор проблематики покажет, какие из тем еще не исследованы, где остаются «белые пятна» – и охотники «закрыть» их, пройти по нехоженным и нетореным тропам, изучить никого не привлекавшие пока сюжеты (то есть стать первопроходцем!) – непременно найдутся.

И еще один важный момент, на котором мне хотелось бы заострить ваше внимание. Оглядываясь на прошедшие двадцать лет, отмеченные процессом

институтизации вначале «женских», а затем «гендерных исследований», хотелось бы обратить внимание на то, что сам термин «гендерные» исследования оказался более конформным и приемлемым для научного сообщества, нежели термин «женские исследования». Гендерологами и гендеристами согласны себя именовать и некоторые мужчины, на признание же себя специалистом в области «женских исследований» (читай: феминистами!) требуется научное, дискурсивное и вообще поведенческое мужество. Те центры и объединения, которые в нынешней социально-политической ситуации (которая характеризуется модернизацией патриархатных воззрений и резким неприятием властью придерживающимися феминизма как идеологии равных возможностей) рискуют именовать себя именно «центрами женских исследований», использовать феминистическую риторику («женская история», «женская психология», «женский опыт», «женские практики» и т.д.) предстают не как отставшие от остальных (уже переименовавшихся в гендерные!), а как наиболее последовательные защитники интересов женщин.

Быть гендеристом (гендерологом), не будучи феминистом – невозможно. Попытки прикрыться терминологическими зонтиками («мы не феминисты и даже не феминологи, мы изучаем взаимоотношения полов, мы – гендеристы») – есть вполне объяснимое стремление уберечься от лишних нападков. Однако честь и хвала тем, кто бесстрашно именует себя специалистами в области «женских исследований». Они – не пройденный этап, но важная и необходимейшая часть «gender studies».

Примечания

- 1 Подготовлено при поддержке РГНФ. Грант N 07-01-90100 а /Б
- 2 Рихтер Д. Российское женское движение и западные деньги // Гендерные отношения в России: история, современное состояние, перспективы. Материалы международной научной конференции Иваново 27-28 мая 1999. Иваново, 1999. С. 23-26.
- 3 Не откажу себе в возможности еще раз повторить то определение понятия «гендер», которое я сформулировала сама и которым пользуюсь в процессе преподавания. Итак, **гендер – это система отношений и взаимодействий, образующих фундаментальную составляющую социальных связей, имеющая элементы одновременно устойчивости и изменчивости и являющаяся основой стратификации общества по признаку пола, иерархизации его представителей. Именно эта система отношений, укоренившись в культуре, позволяет создавать, подтверждать и воспроизводить представление о «мужском» и «женском» как о категориях социального порядка, наделять властью одних (как правило, мужчин) и subordinировать других (женщин, так называемые сексуальные меньшинства и т.д.).** Мне представляется важным наличие именно такого определения, которое было бы достаточно широким для «пользователей» и в то же время педалирующим наличие властной «компоненты» в описываемых социальных взаимосвязях.
- 4 Anderson B., Zinsler J. A history of Their Own. Harper Perrenial, 1988. V. 2. P. 19. См. Подробнее: Пушкарева Н.Л. Женщины в западноевропейской истории. Обзор новейших трудов зарубежных ученых // Пушкарева Н.Л. Женщины России и Европы на пороге Нового времени. М., 1996. С. 9-25.
- 5 Frey J. and others (Eds.) Women in Western European History. London, 1982.

**UN BRĂZDAR DE PLUG DESCOPERIT LA IALOVENI.
CONTRIBUȚII LA CUNOAȘTEREA UNELTELOR DE ARAT
DIN SPAȚIUL EST-CARPATIC ÎN EPOCILE ROMANĂ ȘI MEDIEVALĂ**

**A COULTER PLOUGH DISCOVERED IN IALOVENI.
CONTRIBUTIONS TO KNOWLEDGE OF PLOUGHING TOOLS
IN THE EAST-CARPATHIAN AREA IN THE ROMAN AND MEDIEVAL EPOCHS**

Vlad Vornic, Sergiu Tabuncic, Larisa Ciobanu

Cercetările istorice și arheologice efectuate timp de aproape un secol de o parte și de alta a Prutului au scos la lumină un bogat și valoros material documentar, pe temeiul căruia se poate reconstitui istoria economică a ținuturilor est-carpătice, inclusiv diversele aspecte legate de practicarea agriculturii, ocupație de bază a populației locale din cele mai vechi timpuri. Pentru perioada antică târzie și epoca medievală rezultatele obținute cu privire la această îndeletnicire pot fi apreciate drept revelatoare, ele formând obiectul unui număr considerabil de lucrări (monografii, studii și articole). Dar, după cum este și firesc, informația științifică se îmbogățește mereu cu date noi, care impun uneori reconsiderarea sau chiar rescrierea unor etape/aspecte ale evoluției agriculturii (respectiv și a tehnicii agricole), aducându-se astfel clarificări importante la definirea acesteia.

Descoperirea recentă a unui brăzdar de fier de la un plug în stațiunea arheologică de la Ialoveni-*Marginea de sud a orașului* ne-a determinat să reluăm cercetările privind uneltele de arat utilizate în regiunea est-carpatică în perioada prefeudală și feudală. Studiul evoluției uneltelor cu tracțiune animală destinate aratului prezintă o importanță deosebită, deoarece ele au avut rolul cel mai însemnat în dezvoltarea agriculturii de-a lungul timpului. Din păcate însă, piesele metalice ce provin de la astfel de unelte, care erau lucrate în principal din lemn, apar doar rareori în cursul săpăturilor arheologice, ceea ce evidențiază și mai pregnant semnificația științifică a brăzdarului de plug găsit la Ialoveni. Înainte de a trece la descrierea propriu-zisă a piesei în discuție și la analiza contextului arheologic și istoric al acestei valoroase descoperiri, vom aminti succint datele arheologice privind microzona orașului Ialoveni.

Astfel, primele așezări datând din epocile neolitică, romană târzie și medievală din acest areal, semnalate cu prilejul unor cercetări de suprafață ocazionale, precum și un complex funerar tumular, devin cunoscute datorită unor lucrări elaborate de V. Dergaciov (Дергачев 1966), I. Tentiuc (Tentiuc 1993) și O. Larina (Ларина 1999). Noi obiective arheologice în raza orașului Ialoveni au fost depistate în urma unor periegeze mai sistematice întreprinse de V. Vornic și S. Tabuncic în anii 2005-2006,

valorificarea științifică a rezultatelor obținute concretizându-se în două articole, unul deja publicat (Vornic, Tabuncic 2006) și altul aflat sub tipar.

În toamna anului trecut unele situri mai reprezentative au fost prospectate și prin sondaje arheologice¹, cercetările fiind realizate grație sprijinului acordat de Consiliul Orășenesc și Primăria Ialoveni. Piesa la care ne vom referi în continuare a fost scoasă la lumină în timpul executării săpăturilor în stațiunea cu mai multe nivele de locuire din marginea de sud a localității², fiind vorba, indiscutabil, de o descoperire remarcabilă nu numai pentru microzona amintită, dar și pentru întregul spațiu carpato-nistrean.

Brăzdarul (fig. 1) este asimetric, cu lama de formă aproximativ triunghiulară, având umărul drept mai evidențiat, vârful ascuțit, puțin îndoit în jos, latura din dreapta (de tăiat) ascuțită, iar cea din stânga ușor îngroșată și cu bușca deschisă, mai îngustă decât lama. Piesa a fost confecționată din două plăci de fier, parțial suprapuse și sudate prin forjare aproximativ pe linia axului longitudinal, fiind întărită adăugător cu o plăcuță de fier (5,5x2,5 cm), sudată transversal pe partea exterioară a bușei. Pentru rezistență, în partea interioară, pe laturile ușor arcuite ale lamei s-au prins, tot prin sudură, câte o bandă de fier, late de 4,5 și, respectiv, 2,5 cm. O altă bandă mică de fier, lungă de 11 cm și lată de 1,3-3 cm, este prinsă și în partea exterioară, pe marginea laturii stângi. După câte se pare însă, această din urmă bandă, ca și o altă mică sudură dinspre vârful brăzdarului, se datorează unei/unor reparații. În partea stângă, lama brăzdarului prezintă o perforație de formă neregulată, cu dimensiunile de 7x1-2 cm, rezultată din uzură. Piesa a fost întrebuințată probabil o perioadă îndelungată, drept dovadă a utilizării intense servind și semnele loviturilor de ciocan de pe marginea superioară a bușei, prin care brăzdarul se fixa și se scotea de pe plaz. Este interesant de consemnat că în momentul descoperirii piesa prezenta în interiorul bușei resturi de lemn putrezit provenind de la plazul plugului. Brăzdarul are urmă-

toarele dimensiuni: lungimea totală 31,3 cm, lăţimea maximă 22,4 cm, lungimea buçei 6 cm, înălţimea buçei 5,8 cm, lăţimea buçei 18 cm, deschiderea buçei 12 cm, lungimea aripei drepte 4,5 cm, lungimea aripei stânga 0,6 cm. Greutatea brăzdarului este de 3,2 kg.

Piesa descrisă în rândurile de mai sus a fost găsită în stratul arheologic la adâncimea de cca 0,65 m, în imediata ei apropiere aflându-se un picioruş de amforă romană, iar în solul de deasupra două cioburi de vase lucrate cu mâna din pastă cu şamotă în textură, aparţinând probabil orizontului cultural din sec. VIII-IX e.n. Prin forma şi dimensiunile pe care le prezintă însă, obiectul la care ne referim nu poate fi legat nici de nivelul de locuire din perioada romană, nici de orizontul cultural din epoca medievală timpurie.

După cum se ştie, în epoca provinciei romane Dacia dacii liberi din spaţiul est-carpatic au folosit cu precădere brăzdarele în formă de lingură de tradiţie *La Tune* (Bichir 1973, 45; idem 1994, 46), pe când geto-dacii din Muntenia, datorită legăturilor mai strânse întreţinute cu lumea romană, au utilizat brăzdarele cu manşon de tip roman, piese care prin caracteristicile lor tehnico-funcţionale erau superioare celor dacice (Bichir 1984, pl. VIII, 1; idem 1994, 46, 47; Olteanu 1997, 68)³.

În regiunea carpato-nistreană brăzdarul cu manşon de factură romană se va generaliza în perioada culturii *Sântana de Mureş* (sec. IV e.n), perioadă când influenţa romană se extinde tot mai mult în această zonă, dominată militar şi politic de goţi, în calitatea lor de federaţi ai Imperiului Roman (Bichir 1994, 46.47; Ioniţă 1994, 110.114-116; Olteanu 1997, 69-71). Judecând după formele pe care le prezintă, brăzdarele din mediul culturii *Sântana de Mureş* provin de la tipuri de unelte de arat diferite. Astfel, unele piese de formă simetrică cu buçşa deschisă, mai lată decât partea de tăiat, au aparţinut probabil unor aratre fără plaz. Alte brăzdare, tot simetrice, dar cu umerii lamei reliefaţi, provin de la unelte de tipul aratrului cu plaz, cu randament mai mare, terenul lucrat fiind afănat în întregime, şi nu parţial ca în cazul aratrului fără plaz (Ioniţă 1966, 217). Cât priveşte ipoteza după care unele brăzdare uşor asimetrice, cum este cel de la Zăicana⁴, ar proveni de la pluguri⁵, instrumente care taie şi răstoarnă pământul în brazde (Рикман 1975, 125.126; Bichir 1994, 47), aceasta este mai greu de dovedit pe baza descoperirilor făcute până în prezent. Mai curând, piesele respective, a căror asimetrie este fie întâmplătoare, fie datorată uzurii, au aparţinut unor aratre cu plaz obişnuite (Краснов 1971, 8; Neamţu 1975, 68). Referitor la brăzdarele de provenienţă sau de influenţă romană din cuprinsul culturii *Sântana de Mureş*, este important de notat şi faptul că ele sunt în general de dimensiuni reduse, lungimea lor variind între 12,5 şi 16 cm, iar lăţimea între 7 şi 9,5 cm. Brăzdarele de mărime medie sau mare, cum este piesa de la Ialoveni, lipsesc cu desăvârşire dintre antichităţile acestei culturi, exemplarul cel mai mare cunoscut de noi - descoperit la Elizavetovca - având doar 16 cm lungime şi 9,5 cm lăţime⁶.

Din datele prezentate reiese cu claritate că brăzdarul descoperit la Ialoveni nu-şi găseşte analogii directe printre piesele similare folosite în epoca romană, el provenind de la o unealtă mult mai perfecţionată şi mai productivă, şi anume de la plugul cu cormană unilaterală. În pofida menţiunilor unor autori antici despre întrebuinţarea în agricultura romană a unor unelte de arat de tipul plugului, arheologia nu a putut aduce deocamdată dovezi peremptorii care să demonstreze existenţa plugului propriu-

zis încă din antichitate (Краснов 1971, 3-11; idem 1987, 124-126; Neamțu 1975, 112-115). De altfel, dacă judecăm după tipurile de brăzdare descoperite până acum, instrumentul de arat cu elemente și dispozitive asimetrice care este plugul nu a existat nici în perioada medievală timpurie, această inovație tehnică făcându-si apariția în spațiul Europei central-răsăritene și de sud-est, după părerea celor mai mulți specialiști, abia la finele secolului XIII – secolul XIV (Нидерле 1956, 314; Кочин 1965, 47; Чернецов 1972, 75-77; Mihail 1981, 47-57; Полевой 1985, 66-90; Краснов 1987, 53.152; Spinei 1994, 247).

Opinia exprimată de curând, potrivit căreia populația din spațiul pruto-nistrean ar fi început să utilizeze plugul prevăzut cu brăzdar asimetric „nu mai târziu de secolul al IX-lea” (Musteață 2005, 56) nu are suport în datele arheologice⁷. Așa cum bine se cunoaște, în așezările medievale timpurii datând din secolele V-VII sunt documentate doar brăzdare cu manșon de formă **simetrică** relativ mici, legate genetic de cele din epoca romană (Corman 1998, 30.31; Postică 1999, 272.273)⁸. În mod evident, piesele respective nu pot proveni decât de la unelte de tipul aratrului. Ceva mai evolute sunt brăzdarele **simetrice** descoperite în cetățuile de la Revno (Михайлина, Тимошук 1983, 211, рис. 4, 15) și Echimăuți (Федоров 1974, 114.115, рис. 35, 5), piese atribuite de unii cercetători secolelor VIII-IX (Musteață 2005, 55) sau XI-XIII (Tentiuc 1996, 60), dar care se datează mai degrabă în secolul X. După toate probabilitățile, aceste două brăzdare aparțin unor aratre cu plaz perfecționate. În mod sigur însă, ele nu provin de la niște pluguri evolute sau grele⁹, cum cred unii specialiști (Postică 1999, 273). În aceeași ordine de idei, considerăm necesar de subliniat și faptul că brăzdarele de fier se întâlnesc extrem de rar în complexele medievale timpurii, ceea ce înseamnă că arătura cu ajutorul aratrului, cu sau fără plaz, în perioada respectivă era departe de a fi generalizată. Avându-se în vedere numărul foarte redus al brăzdarelor de fier descoperite, s-a presupus cu justificat temei că în aceeași perioadă erau folosite la afânarea solului și alte instrumente, mai primitive, lucrate exclusiv din lemn (eventual și corn), fără componente metalice (Neamțu 1966, 294; Полевой 1985, 76; Postică 1999, 272). În lumina datelor prezentate, ipoteza despre introducerea în agricultura practică în zona pruto-nistreană a uneltei de arat de tipul plugului încă din secolul IX apare ca fiind fără nici o acoperire, de aceea trebuie respinsă¹⁰. Totodată, din aceleași informații arheologice reiese în mod limpede că brăzdarul de plug de la Ialoveni nu poate aparține în nici un caz orizontului cultural din epoca medievală timpurie documentat în punctul *Marginea de sud a orașului*, ci unei perioade mai târzii.

Referitor la brăzdarele de fier de la uneltele de arat utilizate pe parcursul secolelor IX-XIII, trebuie subliniat că ele cunosc o evoluție tipologică clară, modificându-se atât dimensiunile, cât și forma lor. Astfel, în arealul culturii *balcano-dunărene* (*Dridu*) din secolul IX – prima jumătate a sec. XI avem documentate brăzdare cu manșon de formă simetrică sau ușor asimetrică, de dimensiuni medii și mari, lucrate dintr-o singură foaie metalică, având laturile lamei întărite uneori cu benzi sudate¹¹ (Comșa, Constantinescu 1969, 425-434, fig. 2, 4-10; Teodor 1978, 108.109, fig. 25, 5.6; Полевой 1985, 76-80; Canache, Curta 1994, 179-217; Paragină 2002, 50-51; Атанасов 2000, 183-204). În chip evident, piesele respective sunt mai evolute decât exemplarele datând din perioada anterioară, ceea ce înseamnă că au aparținut unor unelte mai perfecționate și mai productive. Bazându-se pe forma ușor asimetrică a anumitor

brăzdare, unii specialiști consideră chiar că la cumpăna dintre mileniile I și II în ținuturile carpato-dunărene a apărut și plugul patruleter propriu-zis, prevăzut cu brăzdar asimetric, cuțit, cormană și avantren (Neamțu 1975, 69.70.118; Mihail 1981, 56; Olteanu 1997, 78-79). În lumina datelor actuale însă, această părere nu poate fi acceptată. După cum am menționat deja, cei mai mulți cercetători susțin opinia după care introducerea brăzdarelor asimetrice în estul și sud-estul Europei, inclusiv în teritoriile românești, s-a petrecut într-o perioadă mai târzie, și anume în secolele XIV-XV. În ce privește ușoara asimetrie a unor brăzdare din vremea culturii *Dridu*, ca și a altor piese similare din perioada anterioară și următoare, corespunzătoare secolelor XI-XIII, s-a arătat că ea se datorează neîndemânării fierarilor sau unor condiții deosebite de folosire a aratrului și, deci, de tocire a lor, și nu unei inovații deliberate (Полевой 1985, 77; Краснов 1987, 103-104; Spinei 1994, 247).

Judecând după forma și dimensiunile brăzdarelor, uneltele de arat folosite în secolele X-XI nu erau identice. Opinia după care toate brăzdarele descoperite în complexe din sec. IX-XI, indiferent de mărimea lor, ar proveni de la aratre prevăzute cu cormană de lemn (Полевой 1985, 78-79), nu credem că reflectă situația reală. După câte se pare, brăzdarele de dimensiuni mari, cum sunt spre exemplu cele de la Pogonești, Mănăstirea și Grumezoaia, au aparținut unor aratre grele prevăzute cu una sau două cormane, cuțite de fier și, eventual, roți, iar piesele mai mici provin de la aratre cu plaz de construcție mai simplă, cu rentabilitate economică scăzută. Așa cum bine s-a remarcat, aratrul greu prevăzut cu brăzdar simetric sau ușor asimetric și cu cormană de lemn poate tăia și parțial răsturna brazda de pământ, reprezentând unealta tranzitorie între aratru și plugul propriu-zis prevăzut cu brăzdar asimetric¹². Este interesant de consemnat că în Polonia aratrul greu cu cormană, cunoscut cu numele *plużyca*, s-a utilizat până în anii '60 ai secolului trecut (Neamțu 1966, 302.304). În literatura etnografică românească unealta de acest tip prevăzută cu cormană schimbătoare este denumită *plug de coastă* sau *plug de două brazde* (Полевой 1985, 79), pe teritoriul actual al Moldovei ea fiind folosită până în pragul secolului XX (Демченко 1967, 61).

Unei unelte de tipul *plugului de coastă* a aparținut probabil și brăzdarul recuperat din așezarea fortificată de la Bâta Doamnei-Piatra Neamț, care datează din ultima parte a secolului XII și primele patru decenii ale secolului următor (Spinei 1994, 112.113). De subliniat că piesa de la Bâta Doamnei prezintă un interes deosebit pentru cunoașterea evoluției instrumentelor de arat în spațiul de la est de Carpați în primele secole ale mileniului II, deoarece până în prezent în această zonă nu s-au mai semnalat alte brăzdare datând din secolele XII-XIII¹³. Brăzdarul la care ne referim este de formă simetrică¹⁴, cu manșonul lung și umerii lamei proeminenți, având lungimea de 20 și lățimea maximă a lamei de 15,7 cm. El a fost confecționat din două plăci de fier sudate între ele aproximativ pe linia axului longitudinal, fiind întărit cu benzi de fier prinse pe centrul piesei și pe marginile lamei (Neamțu 1966, 301, fig. 6; Spinei 1994, 117, fig. 14, 12.13). Deși nu se evidențiază ca mărime, brăzdarul de la Bâta Doamnei este mai evoluat în raport cu piesele similare din perioadele anterioare, care sunt lucrate, fără nici o excepție, dintr-o singură foaie metalică. Judecând după forma lătită pe care o prezintă și având în vedere faptul că provine dintr-o regiune cu relief accidentat, înclinăm să credem, la fel ca și L. Polevoi (Полевой 1985, 80),

că brăzdarul din cetățuia de la Bâta Doamnei a aparținut unei unelte de tipul *plugului de coastă* cu cormană mobilă.

Comparându-se brăzdarul descoperit de noi cu cel prezentat mai sus, se poate lesne constata că ele se deosebesc tranșant ca formă și ca mărime. După modul de confecționare însă, piesele se aseamănă, ambele exemplare fiind lucrate din câte două foi metalice sudate prin forjare de-a lungul axului longitudinal. Brăzdarul de la Ialoveni fiind mai mare și având o asimetrie pronunțată a lamei, este în mod evident mai evoluat și provine de la un plug patrulater autentic, prevăzut cu cormană unilaterală, cuțit și roțile. Referitor la cronologie, piesa de la Bâta Doamnei se datează pe baza unei monede, a două cruciulițe duble relicviar și a altor obiecte la sfârșitul secolului XII și în primele patru decenii ale veacului următor, adică în perioada imediat premergătoare mării invazii mongole din anul 1241 (Neamțu 1966, 301; Spinei 1994, 113). Tot în perioada premongolă, dar în limite temporale mai largi (sec. XI – primele decenii ale sec. XIII), au fost încadrate și piesele similare identificate în așezările fortificate vechi-rusești Rajkoveckoe, Devič Gora și Knjaža Gora (Краснов 1987, 52.69.70). Cât privește brăzdarul de la Ialoveni, în stadiul actual de cercetare lipsind indicatorii cronologici, acesta poate fi datat doar cu ajutorul analogiilor directe.

Din câte cunoaștem, până în prezent pe teritoriul dintre Carpați și Nistru brăzdare asemănătoare cu piesa de la Ialoveni nu s-au identificat decât într-un singur obiectiv arheologic, și anume în renumita așezare medievală de tip urban de la Orheiul Vechi. Un număr impresionant de brăzdare (66 sau 68), împreună cu 41 (42?) cuțite de plug, un otic, o săpăligă, o coasă și alte unelte de fier (în total 124 obiecte întregi și fragmentare)¹⁵, au fost descoperite întâmplător în anul 1963. Acest formidabil depozit de unelte agricole a putut fi recuperat în întregime datorită intervenției arheologului Gh. Smirnov, care a și prezentat un raport succint asupra lui, tipărit în anul următor (Смирнов 1964, 41-43). Publicarea integrală a acestui valoros complex arheologic, cu descrierea și ilustrarea corespunzătoare a fiecărei piese, a fost realizată însă abia câțiva ani în urmă de către P. Bârnea și T. Reaboi (Бырня, Рябой 2000). Așa cum bine s-a relevat, prin numărul și dimensiunile pieselor, depozitul de unelte agricole de la Orheiul Vechi constituie cea mai mare descoperire de acest gen din întreaga Europă Răsăriteană, reprezentând o sursă extrem de prețioasă pentru studierea agriculturii, în special a tehnicii agricole din spațiul pruto-nistean în perioada de cristalizare a statului medieval moldovenesc (Полевой 1974, 160.161; Spinei 1994, 247; Бырня, Рябой 2000, 10.95).

În ceea ce privește brăzdarele din acest depozit, ele sunt toate asimetrice¹⁶, dar cu un grad diferit de asimetrie, având lama de forma unui triunghi cu laturile inegale, umărul drept mai proeminent decât stângul și bușa deschisă, mai îngustă ca lama. Majoritatea absolută a brăzdarelor (62) au fost confecționate, la fel ca și exemplarul de la Ialoveni, din câte două plăci de fier sudate de-a lungul axului longitudinal, având laturile lamei întărite cu benzi de fier. Doar patru piese au fost lucrate dintr-o singură foaie metalică, dar și acestea au marginile lamei consolidate prin sudură cu benzi de fier. Brăzdarele analizate prezintă dimensiuni diferite, lungimea lor variind între 26,7 și 41,5 cm, iar lățimea maximă a lamei între 20,1 și 27,5 cm. Diferită este și greutatea pieselor, aceasta oscilând între 2,26 și 4,71 kg. Potrivit lui P. Bârnea și T. Reaboi, cele mai multe brăzdare (59) ar purta semne de recondiționare, unele exemplare fiind

reparate de până la 10(sic!) ori (Быря, Рябой 2000, 69). În opinia noastră însă, această apreciere este exagerată, deoarece nu orice bandă de fier sudată reprezintă dovada unei reparații, cum cred cercetătorii citați, cele mai multe dintre benzi fiind aplicate mai curând de la bun început de fierar.

Precum am menționat, toate brăzdarele din depozitul de la Orheiul Vechi sunt de tip asimetric, dar nici un exemplar nu prezintă o asimetrie deplină, care ar avea lama de forma unui triunghi dreptunghic, cum sunt, de pildă, piesele de la Suceava date în secolele XV-XVI (Neamțu 1966, 307.308, fig. 11; Быря 1969, 150-152, рис. 29, A) sau cea de la Poiana atribuită secolului XVII (Быря, Чеботаренко 1960, 65.72.73, рис. 3). În același timp, trebuie notat că brăzdarele avute în discuție nu au ascuțite ambele laturi ale lamei, cum se prezintă piesele similare puțin asimetrice din epocile romană și medievală timpurie, ci doar latura din dreapta, la fel ca și exemplarul de la Ialoveni. Acest fapt este un indiciu clar că piesele respective provin de la unelte prevăzute cu cormană unilaterală, montată în partea dreaptă. Bazându-se pe forma și dimensiunile brăzdarelor, atât Gh. Smirnov cât și P. Bârnea și T. Reaboi consideră că aceste unelte erau niște pluguri grele cu roți, destinate aratului terenurilor necultivate/înțelenite, opinie pe care o împărtășim și noi¹⁷. Având în vedere că piesa de la Ialoveni prezintă caracteristici similare brăzdarelor din depozitul de la Orheiul Vechi, foarte probabil ea a aparținut aceleiași tip de unelte.

În afară de piesele recuperate de Gh. Smirnov, în situl medieval de la Orheiul Vechi s-au mai descoperit două brăzdare de tip asimetric cu prilejul săpăturilor arheologice din anul 1983¹⁸. Amândouă piesele s-au găsit într-o groapă de dimensiuni considerabile, care mai cuprindea și alte diferite obiecte, inclusiv un cuțit de plug de fier, un vas-piuă de aramă și două monede divizionare ale Hoardei de Aur (Быря 1991, 91-98, рис. 3, 4). Un brăzdar este lucrat din două plăci de fier și are dimensiuni destul de mari: lungimea de 38,5 cm, lățimea maximă a lamei de 21,5 cm. Cel de-al doilea, spre deosebire de primul, este confecționat dintr-o singură foaie metalică și are aproape aceleași dimensiuni ca și exemplarul de la Ialoveni: lungimea de 31 cm, iar lățimea maximă de 20 cm. Deși are lama tot de forma unui triunghi cu laturile inegale, piesa respectivă se deosebește de toate celelalte brăzdare de la Orheiul Vechi prin prezența unui singur umăr – a celui drept, al doilea umăr lipsind cu totul. Precum se știe, lipsa umărului stâng este caracteristică pentru brăzdarele complet asimetrice, având lama de forma unui triunghi dreptunghic, date în sec. XV-XVII și mai târziu (Neamțu 1966, 307-313; idem 1975, 70.72; Краснов 1987, 53.70).

În ceea ce privește cronologia depozitului de piese agricole de la Orheiul Vechi, acesta a fost datat de către Gh. Smirnov pe baza câtorva cioburi de vase roșiatice descoperite în groapa unde se găseau și uneltele – la mijlocul secolului XIV, adică în perioada existenței orașului tătăresc Şehr-al-Djedid (Смирнов 1964, 41-43). Tot orizontului cultural din vremea dominației Hoardei de Aur au atribuit acest complex arheologic și P. Bârnea cu T. Reaboi. Descoperirea însă ulterioară a încă două brăzdare cu asimetrie pronunțată și a două cuțite de plug în gropi care conțineau și monede de bronz sau argint date până la sfârșitul deceniului șapte al sec. XIV i-a determinat pe cercetătorii citați să modifice puțin datarea, plasând-o către sfârșitul existenței orașului Şehr-al-Djedid al Hoardei de Aur (Быря, Рябой 2000, 70.71). De curând savantul ieșean V. Spinei și-a exprimat rezerva față de această încadrare cronologică,

înclinând să creadă că atât depozitul descoperit în anul 1963, cât și cel găsit cu 25 de ani mai târziu, ar data dintr-o perioadă mai târzie, și anume în cea a orașului moldovenesc Orheiul Vechi (Spinei 2006, 365.366). În ce ne privește, dacă nu excludem posibilitatea datării depozitului descoperit în 1988 în perioada postmongolă, atunci, referitor la cronologia depozitului de unelte agricole, considerăm datarea lui la sfârșitul epocii de dominație tătaro-mongolă destul de întemeiată. Pe lângă argumentele aduse de P. Bârnea și T. Reaboi, în sprijinul acestei încadrări cronologice poate fi invocată și datarea în perioada mongolă a brăzdarelor analoage din alte regiuni ale Europei Răsăritene (Чернецов 1972, 75; Краснов 1987, 53, 70). De asemenea, în favoarea atribuirii depozitului de unelte agricole de la Orheiul Vechi nivelului de locuire din vremea stăpânirii tătaro-mongole pledează și împrejurarea că în nici unul din centrele urbane moldovenești din dreapta Prutului investigate prin săpături (Baia, Siret, Suceava, Iași ș.a.) nu s-au semnalat brăzdare similare celor descoperite în situl medieval de pe valea Răutului, piesele de la Suceava datate în sec. XV-XVI fiind de un tip mai evoluat, cu lama prevăzută cu o singură aripă.

Privitor la datarea brăzdarului de la Ialoveni, având în vedere asemănarea acestuia cu exemplarele recuperate la Orheiul Vechi, îl putem încadra sub raport cronologic în aceeași perioadă de dominație a Hoardei de Aur. Evident, cercetările arheologice viitoare urmează încă să confirme cronologia propusă de noi, deoarece deocamdată nu pot fi datate mai exact nici celelalte piese medievale descoperite în așezarea de tip rural de la Ialoveni-*Marginea de sud a orașului*.

Din datele analizate în acest articol rezultă cât se poate de clar importanța științifică a brăzdarului descoperit la Ialoveni pentru cunoașterea stadiului dezvoltării tehnicii agricole, implicit a agriculturii practicate de comunitățile sătești locale în perioada de formare a statului medieval moldovenesc. Cu toate că acumulările istoriografice de până acum sunt deosebit de valoroase, persistă încă destul de multe aspecte nedesluite ale problemei evoluției uneltelor de arat din ținuturile est-carpătice în epoca prefeudală și feudală, urmând ca cercetările interdisciplinare ulterioare să contribuie la clarificarea acestora.

Note

1. La investigațiile de teren din toamna anului 2006 au participat și arheologii N. Telnov, V. Bikbaev, S. Agulnicov, I. Ursu și V. Iarmulski.

2. Prin recunoașterile și săpăturile arheologice efectuate în anii 2005-2006 în situl respectiv s-au descoperit resturi de cultură materială din *Hallstatt*-ul timpuriu (sec. XII-X î.e.n), epoca romană (sec. II-III e.n.) și evul mediu (sec. VIII-IX și XIV?)

3. Pentru moment în regiunile de la est și nord-est de Carpați cunoaștem un singur brăzdar cu manșon datând din secolele II-III e.n. Piesa a fost descoperită în așezarea de tip *Lipîta* de la Majdan Gologirskij și este, după cât se pare, un articol de import adus din provincia romană Dacia (Ioniță 1997, 887.897, Abb. 5, 20).

4. În perioada sovietică satul Zăicana (r. Criuleni) s-a numit Zagaicani, nume prin care localitatea s-a și înscris în literatura arheologică.

5. Cei mai mulți dintre cercetători consideră plugul ca o unealtă complexă care răscolește și răstoarnă pământul în brazde, având drept accesorii caracteristice **brăzdarul asimetric**, **cormana unilaterală** și **cuțitul** sau **fierul** care taie pământul, roțile nefiind neapărat necesare. Un număr mai redus de savanți, printre care și ilustrul slavist L. Niederle, socot însă ca element definitoriu al plugului **cormana unilaterală** (Нидерле 1956, 311-313 ; Краснов 1987, 126-133.159-161), iar alți specialiști

- **cuțitul** lung de fier (Федоров 1960, 204.205; Довженко 1961, 72), fără să insiste și asupra formei brăzdarului. În ce ne privește, susținem opinia care a întrunit adeziunea majorității cercetătorilor, deoarece prezența răsturnătoarei din lemn la vechile unelte de arat de la care s-au păstrat doar părțile metalice nu poate fi dovedită pe baza brăzdarului simetric, ci numai a celui asimetric. Cât privește cuțitul lung, s-a demonstrat fără putință de tăgadă că acest accesoriu a existat și la unele tipuri de aratre perfecționate (Mihail 1981, 49; Краснов 1987, 104). În acest context, consemnăm că în literatura istorico-arheologică românească termenul *plug* se utilizează destul de frecvent și cu sensul său larg, care desemnează orice unealtă cu tracțiune animală folosită la prelucrarea solului. Totodată, este interesant de menționat că termenul latin *aratru*, cu semnificația de unealtă mai rudimentară ca plugul propriu-zis, nu s-a păstrat în limba vorbită românească decât într-o singură regiune locuită de români, anume în zona Munților Apuseni (Pascu 1962, 20).

6. De consemnat că, deși autorii descoperirilor de la Elizavetovca au publicat brăzdarul, împreună cu alte materiale, ca provenind dintr-o așezare de tip *Sântana de Mureș-Černjachov* (Городенко, Ткачук 1990, 252-255, рис. 1, 1), ulterior I. Tentiuc și Gh. Postică au datat piesa respectivă în perioada medievală: fie în sec. XI-XIII (Tentiuc 1996, 60), fie în sec. X-XI (Postică 1999, 272), fără a se aduce însă argumente în sprijinul acestor încadrări cronologice.

7. Adoptarea plugului de către triburile slave din Europa Centrală încă din prima jumătate a sec. IX a fost presupusă mai demult de M. Beranova pe baza unor brăzdare ușor asimetrice de dimensiuni mici și a unor cuțite lungi de fier semnalate în complexe arheologice datând din această perioadă (apud Kudrnač 1961, 226). Subliniem însă că părerea lui M. Beranova, nefiind întemeiată pe descoperiri edificatoare, nu s-a putut impune.

8. Supoziția că brăzdarul de formă triunghiulară, cu bușca largă de la Bakota ar fi de tip slav (Postică 1999, 272-273) este mai greu de acceptat, deoarece piesa respectivă își găsește analogii directe printre antichitățile din sec. I-IV e.n. semnalate atât în cuprinsul unor provincii romane, cât și în *barbaricum* (Corman 1998, 30; Магомедов 2001, 89.282, рис. 81, 3-5).

9. După Gh. Fedorov, autorul cercetărilor de la Echimăuți, unui plug greu destinat aratului suprafețelor de pământ dur, neprelucrat, ar fi aparținut cuțitul lung de fier găsit în această așezare de factură slavă, pe când brăzdarul ar fi provenit de la o unealtă mai ușoară, folosită la prelucrarea terenurilor deja desțelenite (Федоров 1953, 122). În opinia noastră însă, nu numai brăzdarul, ci și fierul lung provine de la o unealtă de tipul aratrului, unealtă care evident putea fi utilizată și la prelucrarea terenurilor necultivate.

10. De altfel, nejustificată este și aserțiunea că pentru perioada medievală timpurie (sec. V-XIII) în spațiul pruto-nistrean avem atestat arheologic plugul propriu-zis prevăzut cu brăzdar asimetric și cormană (Postică 1999, 272). Ținem să subliniem că brăzdarele de fier de tip asimetric, pe baza cărora se poate postula existența plugului, lipsesc cu desăvârșire dintre descoperirile arheologice medievale timpurii din regiunea pruto-nistreană.

11. Întrucât are un caracter atipic, piesa de la Giurgiuilești (Postică, Hâncu, Tentiuc 1999, 281.295, fig. 4, 8) nu este sigur că reprezintă un brăzdar. Trebuie relevat totodată că, exceptând această piesă, alte brăzdare de fier nu s-au descoperit deocamdată în așezările de tip *Dridu* din spațiul pruto-nistrean.

12. Pentru denumirea acestui tip de instrument de arat în literatura arheologică de limbă rusă mai recentă se utilizează tot mai frecvent termenul *plužnoe ralo*, termen care a fost folosit pentru prima oară de cercetătorul polonez W. Hensel (apud Полевой 1985, 71; Атанасов 2000, 203). Arheologul chișinăuean Gh. Postică însă numește tipul de unealtă la care ne referim *plugniță* (Postică 2006, 102.103), noțiune care, din câte știm, nu a mai fost întrebuințată în literatura de specialitate românească și străină.

13. O situație cvasiidentică se constată și în spațiul dintre Carpații Meridionali și Dunărea Inferioară, unde pentru moment brăzdarele de fier lipsesc dintre descoperirile arheologice datate în secolele XI-XIII (Ioniță 2005, 99-101).

14. Opinia că brăzdarul de la Bâta Doamnei-Piatra Neamț ar fi de tip asimetric nu corespunde realității (Tentiuc 1996, 61). Precizăm de asemenea că în stațiunea respectivă (pentru care în literatura arheologică s-a folosit mai frecvent denumirea prescurtată Bâta Doamnei) s-a găsit un singur brăzdar de fier, și nu două exemplare, cum greșit au considerat unii specialiști (ibidem).

15. Atât Gh. Smirnov, cercetătorul care a recuperat aceste unelte, cât și P. Bârnea cu T. Reaboi, arheologii care le-au publicat, au consemnat că depozitul cuprindea la un loc 124 piese (Смирнов 1964; Бырня, Рябой 2000, 10.68). De aceea, observația lui V. Spinei că P. Bârnea și T. Reaboi ar indica existența a 120 unelte, și nu 124, nu se justifică (Spinei 2006, 365). Este adevărat însă că numărul de brăzdare și

de cuțite de plug, după Gh. Smirnov, nu coincide cu cel publicat de P. Bârnea și T. Reaboi. Dacă Gh. Smirnov pretindea că depozitul includea 68 brăzdare și 42 cuțite, ultimii cercetători notează că s-au descoperit doar 66 brăzdare și 41 cuțite.

16. Aprecierea inițială a lui Gh. Smirnov că patru brăzdare ar fi de tip simetric s-a dovedit a fi greșită. De asemenea, nefondată este și afirmația lui L. Polevoj că la Orheiul Vechi lipsesc brăzdarele asimetrice, în situația când chiar acest cercetător împarte piesele la care ne referim în trei variante, în funcție de gradul de asimetrie pe care-l prezintă. În opinia lui L. Polevoj, de tip asimetric ar fi doar brăzdarele a căror lamă este în formă de triunghi dreptunghic și au o singură aripă (Полевой 1985, 81-85). Subliniem însă că cei mai mulți specialiști includ piesele de forma celor de la Orheiul Vechi în categoria brăzdalelor asimetrice. Neconformă cu realitatea este și aserțiunea lui P. Bârnea și T. Reaboi că unele brăzdare din depozitul de la Orheiul Vechi ar fi asimetrice pe partea dreaptă, iar altele pe partea stângă (Бырня, Рябой 2000, 69). De fapt, însă, fără nici o excepție, brăzdarele prezintă asimetrie pe partea dreaptă, adică au umărul drept mai reliefat decât stângul. După tipologia lui J. Krasnov, piesele avute în discuție se înscriu în tipul IVB4 de brăzdare cu asimetrie accentuată, datate în perioada mongolă (mijlocul sec. XIII - sec. XIV) (Краснов 1987, 53.70).

17. De notat că în literatura de specialitate a fost emisă și opinia conform căreia brăzdarele de la Orheiul Vechi ar proveni nu de la pluguri, ci de la niște arate perfecționate de dimensiuni mari (Полевой 1974, 160.161; idem 1985, 82).

18. Încă un brăzdar, dar de formă simetrică și de dimensiuni mai mici, s-a mai descoperit la Orheiul Vechi în cursul cercetărilor arheologice din anul 1988 (Бырня, Рябой 2000, 74.75, рис. 115, 10). Brăzdarul fusese depus într-un complex adâncit de proporții mari, alături de alte 294 piese întregi și fragmentare de fier cu destinație diferită (o sapă, un foarfece, un clește, un pumnal, un cuțit, un cârlig de undiță, un pinten, o piedică de copite, catarama, scărițe de șa, zăbale etc.) (ibidem, 73-94).

Bibliografie

- Bichir 1973: Gh. Bichir, *Cultura carpică* (București 1973).
- Bichir 1984: Gh. Bichir, *Geto-dacii din Muntenia în epoca romană* (București 1984).
- Bichir 1994: Gh. Bichir, *Agricultură*. In: *Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României*, vol. I (București 1994), 46-48.
- Canache, Curta 1994: A. Canache și Fl. Curta, *Depozite de unelte și arme medievale timpurii de pe teritoriul României*. Mousaios, vol. IV, partea I (Buzău 1994), 179-221.
- Comșa, Constantinescu 1969: M. Comșa și Gh. Constantinescu, *Depozitul de unelte și arme din epoca feudală timpurie descoperit la Drăgosloveni, jud. Vrancea*. SCIV XX, 3, 425-436.
- Corman 1998: I. Corman, *Contribuții la istoria spațiului Pruto-Nistean în epoca evului mediu timpuriu (sec. V-VII)* (Chișinău 1998).
- Ioniță 1966: I. Ioniță, *Contribuții cu privire la cultura Sântana de Mureș-Černjachov pe teritoriul R.S. România*. AM IV, 1966, 189-259.
- Ioniță 1994: I. Ioniță, *Römische Einflüsse im Verbreitungsgebiet der Sântana de Mureș-Černjachov-Kultur*. AM XVII, 1994, 109-116.
- Ioniță 1997: I. Ioniță, *Die freien Daker an der nordöstlichen Grenze der römischen Provinz Dakien/Dacii liberi la granița nord-estică a provinciei Dacia romană*. Acta Musei Porolissensis (Zalău 1997), 879-905.
- Ioniță 2005: A. Ioniță, *Spațiul dintre Carpații Meridionali și Dunărea Inferioară în secolele XI-XIII* (București 2005).
- Kudrnač 1961: J. Kudrnač, *Câteva date noi despre agricultura la slavi*. AM I, 1961, 225-243.
- Mihail 1981: Z. Mihail, *Din istoricul inventarului agricol în sud-estul Europei. Plugul. Memoriile Secției de Științe Istorice (a Academiei Române)*. Ser. IV, VI, 1981, 47-57.
- Musteață 2005: S. Musteață, *Populația spațiului Pruto-Nistean în secolele VIII-IX* (Chișinău 2005).
- Neamțu 1966: *Contribuții la problema uneltelor de arat din Moldova în perioada medievală*. AM IV, 1966, 293-316.
- Neamțu 1975: V. Neamțu, *La technique de la production céréalière en Valachie et en Moldavie jusqu'au XVIII siècle* (București 1975).
- Olteanu 1997: Șt. Olteanu, *Societatea carpato-danubiano-pontică în secolele IV-XI. Structuri demo-economice și social-politice* (București 1997).

- Paragină 2002: A. Paragină, Habitatul medieval la curbura Carpaților în secolele X-XV (Brăila 2002).
- Pascu 1962: Șt. Pascu, Cristalizarea relațiilor feudale și apariția primelor formațiuni politice pe teritoriul țării noastre în secolul al X-lea și la începutul secolului al XI-lea. Istoria României, Vol. II, Capitolul II (București 1962), 15-59.
- Postică 1999: Gh. Postică, Agricultura medievală timpurie în spațiul Pruto-Nistrean. In: Studia in honorem Ion Niculiță. Omagiu cu prilejul împlinirii a 60 de ani (Chișinău 1999), 268-279.
- Postică 2006: Gh. Postică, Civilizația medievală timpurie din spațiul pruto-nistrean (secolele V-XIII). Teza de doctor habilitat în științe istorice (Chișinău 2006).
- Postică, Hâncu, Tentiuc 1999: Gh. Postică, I. Hâncu, I. Tentiuc, Așezarea din secolele IX-XI de la Giurgiulești și unele considerații privind siturile medievale timpurii din zona lacurilor dunărene. In: Studia in honorem Ion Niculiță. Omagiu cu prilejul împlinirii a 60 de ani (Chișinău 1999), 280-298.
- Spinei 1994: V. Spinei, Moldova în secolele XI-XIV (Chișinău 1994).
- Spinei 2006: V. Spinei, Universa Valachica. Românii în contextul politic internațional de la începutul mileniului al II-lea (Chișinău 2006).
- Tentiuc 1993: I. Tentiuc, Repertoriul monumentelor arheologice din raionul Ialoveni. Institutul de Arheologie și Istorie Veche al A.Ș.M., Chișinău 1993 (Manuscris păstrat în arhiva MNAIM).
- Tentiuc 1996: I. Tentiuc, Populația din Moldova Centrală în secolele XI-XIII (Iași 1996).
- Teodor 1978: D. Teodor, Teritoriul est-carpatic în veacurile V-XI. Contribuții arheologice și istorice la problema formării poporului român (Iași 1978).
- Vornic, Tabuncic 2006: V. Vornic, S. Tabuncic, Contribuții la cunoașterea realităților arheologice din microzona orașului Ialoveni. Revista Arheologică, S.N., vol. II, nr. 1-2, 364-383.
- Атанасов 2000: Г. Атанасов, Клады земледельческих орудий из Южной Добруджи (X – начало XI вв.). Stratum plus, N. 5, 2000, 183-204.
- Быря 1969: П.П. Быря, Сельские поселения Молдавии XV-XVII вв. (Кишинев 1969).
- Быря 1991: П.П. Быря, Из истории исследования Старого Орхее (1946 – 1958 гг.). В сб.: Археологические исследования в Старом Орхее (Кишинев 1991).
- Быря, Чеботаренко 1960: П.П. Быря, Г.Ф. Чеботаренко, Из исследования Поянского селения. Известия МФ АН СССР, № 4 (70), 65-76.
- Быря, Рябой 2000: П.П. Быря, Т.Ф. Рябой, Два клада из Старого Орхее (Кишинев 2000).
- Городенко, Ткачук 1990: А.П. Городенко, М.Е. Ткачук, Результаты разведок в северных районах Молдавии. АИМ в 1985 г. (Кишинев 1990), 250-256.
- Демченко 1867: Н.А. Демченко, Земледельческие орудия молдаван XVIII – начала XX вв. (Кишинев 1967).
- Дергачев 1966: В.А. Дергачев, Археологические разведки в долине реки Ишновец. В сб.: Сборник работ молодых ученых. Академия Наук Молдавской ССР (Кишинев 1966), 244-250.
- Довженко 1961: В.И. Довженко, Землеробство древней Руси до середины XIII ст. (Київ 1961).
- Кочин 1965: Г.Е. Кочин, Сельское хозяйство на Руси в период образования Русского централизованного государства (конец XIII – начало XVI в.). Москва-Ленинград 1965.
- Краснов 1971: Ю.А. Краснов, К вопросу о существовании плуга у племен Черняховской культуры. КСИА вып. 128, 3-9.
- Краснов 1987: Ю.А. Краснов, Древние и средневековые пахотные орудия Восточной Европы (Москва 1987).
- Ларина 1999: О.В. Ларина, Культура линейно-ленточной керамики Пруто-Днестровского региона. Stratum plus 2, 1999, 10-140.
- Магомедов 2001: Б.В. Магомедов, Черняховская культура. Проблема этноса (Люблин 2001).
- Михайлина, Тимошук 1983: Л.П. Михайлина, Б.А. Тимошук, Славянские памятники бассейна Верхнего Прута VIII-X вв. В сб.: Славяне на Днестре и Дунае (Київ 1983), 205-219.
- Нидерле 1956: Л. Нидерле, Славянские древности (Москва 1956).
- Полевой 1974: Л.Л. Полевой, Памятники золотоордынского времени (XIV в.). В сб.: Древняя культура Молдавии (Кишинев 1974), 151-168.
- Полевой 1985: Л.Л. Полевой, Типология землечасных орудий и появление плуга на территории феодальной Молдавии. В сб.: Археологические исследования средневековых памятников в днестровско-прутском междуречье (Кишинев 1985), 66-90.
- Рикман 1975: Э.А. Рикман, Этническая история Поднестровья и прилегающего Подунавья

в первые века нашей эры (Москва 1975).

Смирнов 1964: Г.Д. Смирнов, К вопросу о пашенном земледелии в Молдавии в связи с находкой клада сельскохозяйственных орудий XIV в. Тезисы докладов и сообщений на 7-й (Кишиневской) сессии симпозиума по аграрной истории Восточной Европы (октябрь 1964) (Кишинев 1964), 41-43.

Федоров 1953: Г.Б. Федоров, Городище Екимауцы (работа Славяно-Днестровской экспедиции в 1951 г.). КСИА вып. 1, 1953, 104-126.

Федоров 1960: Г.Б. Федоров, Население Пруто-Днестровского междуречья в I тысячелетии н.э. (Москва 1960).

Федоров 1974: Г.Б. Федоров, Древнерусская культура Поднестровья (X-XII вв.). В сб.: Древняя культура Молдавии (Кишинев 1974), 109-126.

Чернецов 1972: А.В. Чернецов, К вопросу о происхождении восточноевропейского плуга и русской сохи. Вестник МГУ, серия История, вып. 2, 73-82.

SUMMARY

The article focuses on a coulter plough discovered in a site with several inhabitation levels in Ialoveni - *The south outskirts of the town*. Based on direct analogies, the authors consider that this coulter plough dates back to the 14th century or more exactly to the period when the Golden Horde dominated in the region. In the light of this discovery, some considerations are made as regards the evolution of ploughing tools in the East-Carpathian space in the Roman and medieval epochs.

RELAȚIILE POLITICE DINTRE DOMNII MOLDOVEI ȘI DEMNITARIILE HANATULUI DIN CRIMEEA PE FUNDALUL RĂZBOIULUI RUSO-AUSTRO-TURC DIN ANII 1735-1739

Dan HAIDARLI

Repercusiunile vieții internaționale, dar și situația politică internă a Moldovei au lăsat amprente asupra caracterului relațiilor moldo-tătare pe parcursul deceniului al IV-lea al secolului al XVIII-lea.

În cadrul luptei diplomatice a marilor puteri europene privind relațiile lor cu Imperiul otoman un loc deosebit îi revine principatului Moldovei. În a doua jumătate a anilor 30, când s-a produs ciocnirea deschisă a Rusiei și Austriei cu Imperiul otoman, soarta ulterioară a principatului s-a dovedit a fi nu doar unul dintre obiectivele acestei lupte, ci și un măr de discordie între curțile de la Viena și Petersburg. Însă, prin sistemul de asigurare a posesiunilor sale Nord-Pontice, creat de Poartă în vederea numitei ciocniri, armatele tătărăști erau destinate să acopere și teritoriul Principatului, ceea ce în mai multe rânduri a adus la concentrarea forțelor tătaro-nogaice la hotarele și chiar în ținuturile țării.

Referitor la situația internă a Moldovei, în legătură cu evenimentele externe, trebuie menționat că majoritatea reprezentanților boierimii locale, a clerului și altor pături sociale, cu excepția domnului fanariot, rămas fidel sultanului otoman, urmăreau într-un oarecare mod, ideea de emancipare a principatului de sub suzeranitatea otomană prin intermediul armelor creștine. Lipsa unui sprijin eficient în interiorul țării cu privire la politica fidelității sale față de Poartă face ca ajutorul armat tătar să fie mult dorit și chiar căutat de către domn.

Situația internațională în Europa a făcut ca Imperiul otoman să primească pe parcursul secolului al XVIII-lea o susținere puternică din partea corpului diplomatic francez, scopul căruia era apărarea intereselor Franței în limitele posesiunilor otomane și crearea unei “bariere” în Europa de Est împotriva blocului austro-rus. Participanți ai “barierei” numite, conform gândirii diplomatice franceze, trebuiau să fie statele aflate sub presiunea permanentă a celor două imperii – rus și austriac, adică Turcia, Polonia și Suedia.

În acest context încheierea litigiilor moldo-tătare din anii 1727-1731 a coincis în timp cu înviorarea activității diplomatice franceze în regiune. În câțiva ani eforturile corpului diplomatic francez se concentrează cu precădere în Polonia; obiectivul lor era, în vederea creării aceleiași “bariere” antiruse, aducerea în scaunul polon a cunoscutului Stanislav Leszczyński. În zona eforturilor diplomaților Franței nimeresc și Moldova, și Hanatul din Crimeea, fiind state-vasale ale Imperiului otoman (unde influența franceză pe parcursul întregului secol a fost incontestabilă) și învecinate cu Polonia.

În octombrie 1732 la Bahcesarai sosește emisarul Franței, monsieur de Hag, iar în iulie 1733 – baronul de Tott, mai târziu, consul francez în Crimeea, ambii având o misiune similară – de a înclina hanul tătarilor spre acțiuni de opunere împotriva planurilor de succesiune pe tronul polon a fiilor regelui saxon August II, și în acest mod, de a favoriza alegerea în scaun a “regelui Stanislav”.¹

După ce trupele ruse pătrund în Polonia, cu scopul de a-l susține în calitate de pretendent pe Frederic, fiul lui August II, S.Leszczyński este nevoit să se retragă spre nord, la Dantzig. Un număr considerabil de nobili poloni din partida profranceză se refugiază în Moldova, apelând la intervenția Porții în legătură cu violarea hotarelor de stat ale Poloniei de către armata rusă. Poarta la rândul său, presată de ambasadorul francez la Constantinopol și luând deci în considerație apelurile din partea polonezilor, ordonă hanului de atunci al tătarilor – Caplan-Ghirai I la a treia hanie – să părăsească Crimeea și în fruntea oștirilor sale să ia calea Căușenilor² și eventual cea a Hotinului, pentru a susține, prin apropierea armatei sale de hotarele Poloniei, alegerea în scaunul polon a lui Stanislav Leszczyński.³ Sosit destul de operativ cu armata din Crimeea la Căușeni la începutul verii anului 1733, Caplan-Ghirai, înduplecat de rugămintele polonezilor, trimite prin teritoriul Moldovei spre Hotin un corp de 10000 de călăreți în frunte cu fiul său, sultanul Selim-Ghirai.

În conformitate cu politica în acel moment, “pașnicul” Caplan-Ghirai, prieten personal cu tatăl lui Constantin Mavrocordat, aflat atunci în scaunul de la Iași, era părtașul pașnicei prezențe a contingentelor tătare în hotarele Moldovei, sub pretexte legale, încă din anul 1713⁴. Conducându-se, deci, de ordinele respective ale Porții,⁵ hanul își rialiază forțele hoardei nogailor din Bugeac și intra fără grabă în ținuturile principatului, în iulie 1733, instalându-și tabăra la Chișinău. Schimbând treptat, după obiceiul nomad, locurile pentru pășunarea cailor, armata tătaro-nogaică ajunge în fața Orheiului, unde a și rămas în tot restul verii.⁶

Hanul Caplan-Ghirai, purtându-se cât mai amabil cu domnul Constantin Mavrocordat, a contribuit la scăderea pierderilor materiale ale Moldovei în anul 1733. Însă instinctele invincibile de pradă ale nomazilor nu i-au permis hanului nici de data aceasta să evite comiterea unor acte de jaf.⁷ Referitor la îndatoririle oficiale față de han la intrarea lui în țară, hanul, precum și demnitarii statului tătar beneficiau, în mod constant, de “obișnuitele” daruri extraordinare, la care era obligat domnul și, într-o măsură, boierimea, cu aceste ocazii.⁸ Potrivit “Cronicii Ghiculeștilor”, Caplan-Ghirai, “în afară de obișnuitele daruri, pe care hani le primesc la intrarea lor în țară, n-au luat mai mult”.⁹ Prezența tătarilor și nogailor însă, aflându-se în anul 1733 o durată mai lungă, domnul a fost nevoit a se preocupa pentru a le căpăta bunăvoința conducătorilor săi,¹⁰ și hanul “a primit de la Constantin Vodă foarte multe daruri și bani, care tot din țară au ieșit”.¹¹

Încasările făcute de Caplan-Ghirai începură chiar până la traversarea hotarelor principatului. Serdarul Armagiu este trimis cu daruri în întâmpinarea lui încă la sosirea în Bugeac. Mai târziu, la intrarea în teritoriul Moldovei, “l-a întâlnit armașul Paleologul cu bani și daruri deosebite. Acești doi boieri au stat pe lângă han în tot timpul șederii acestuia în Moldova, îndeplinindu-i poruncile și înmânându-i bani și daruri pe care neconținut i le trimitea Constantin Vodă”.¹² Bineînțeles, era absolut necesar a supraveghea prezența unor mase tătaro-nogaice nomade prin contact direct

la un nivel administrativ. La retragerea hanului din Moldova pe lângă dînsul este atașat și Liberti, vătav de copii, cu o nouă porțiune de daruri. "Această intrare a hanului în țară l-a costat mult pe Constantin Vodă".¹³ Tot în acest răstimp, Poarta dă prioritate războiului cu Iranul și Caplan-Ghirai, din porunca primită de la Constantinopol, părăsește teritoriul principatului la 9 august (stil vechi), pentru a se pregăti de o campanie în Orient.¹⁴

Părăsind teritoriul Moldovei, hanul rămâne totuși în preajma principatului mai mult timp. Conform datelor ruse, contele fon Veysbah (trimisul rus la Constantinopol) la 12 ianuarie 1734 relatează: "hanul Crimeii stă nemișcat la Căușeni ... iar hoarda sa hănească stă în câmp sub Căușeni, circa 20 mii de tătari. De la locuitorii Căușenilor se aude că a intra în Moldova hanului îi este interzis".¹⁵ Tot ce este posibil, impresiile pozitive ale oștirii hanului au atras și alte hoarde tătaro-nogaice la hotarele principatului, în veșnica lor migrațiune pe întinsurile "de la Petite Tartarie",¹⁶ adică a stepelor din nordul Mării Negre. Grigorie Ghica, trecut recent cu domnia în Moldova din Țara Românească,¹⁷ și de data aceasta avu de lucru cu tătarii și nogaii. Un raport olandez din 8 mai 1734 îi arată pe nogai sosiți la Nistru și cuprinzând cu corturile lor, în număr de 60 de mii de oameni, linia Hotin-Bender,¹⁸ în frunte cu mărzacul nogaic Magmet-Sultan.¹⁹ Hanul este înștiințat asupra faptului de Colceag-beiul de Hotin Iliaz (Iliș) pașa, deoarece la Hotin "tătarii aduceau caii furați de la Don și mărfurile, luate pe drum de acolo de la negustori".²⁰

Noile hoarde au sosit deci din regiunea Azovului. Hanul merge la Bender pentru înțelegere.²¹ Îndată se dădeau Porții lămuriri că nu se va trece însă Nistrul. În iulie, auzindu-se că nogaii au plecat peste Nipru spre posesiunile Rusiei, Poarta caută să-i oprească.²²

Următorul an, 1735, face ca confruntarea Imperiului otoman cu Rusia să aducă, în sfârșit, la o ciocnire deschisă. Relațiile moldo-tătare pe parcursul războiului din 1735-1739 se împart în trei etape, aflându-se într-o strânsă corelație cu desfășurarea acțiunilor militare. Pe parcursul primei etape, care a luat sfârșit în luna iunie 1737, odată cu intrarea Austriei în război de partea Rusiei, domnul Moldovei a avut sarcina să susțină armata tătară (care purta pe umerii săi principala greutate a confruntării cu trupele ruse), prin furaje și muniții. La cea de-a doua etapă se ajunge la o exploatare mai accentuată a resurselor interne ale Moldovei de către tătari – acestui fapt contribuind pătrunderea trupelor tătaro-nogaice în teritoriul principatului în drum spre câmpurile de luptă cu austriecii.

În decursul etapei a treia a războiului, în condițiile invaziei armatei ruse, condusă de Munnich, în Moldova, se ajunge la o strânsă colaborare militară între domnul Grigorie Ghica și conducătorii tătari și nogaici.

În campania anului 1736 armatele rusești, conduse de generalii Munnich și Lescy atacă cetățile otomanilor în nordul Mării Negre și regiunile interne ale hanatului. Poarta, nemulțumită de rezultatele operațiilor militare din anul 1736, numește în august un nou han, Feth-Ghirai, care rămâne însă în Bugeac, temându-se de cazaci.²³

Noul han, alături de domnul Grigorie Ghica, este atașat la pregătirile militare ale otomanilor. Din ordinul marelui vizir al imperiului, domnul și hanul se împreunează la Isaccea pe data de 3 octombrie 1736 în cadrul unui sfat militar.²⁴

În acțiunile militare care au urmat, rolul activ l-au jucat forțele armate ale rușilor și ale tătarilor, cei dintâi întreprinzând repetate campanii de vară în spațiul Nord-Pontic,

iar cei din urmă – tot atâtea de iarnă în posesiunile sudice ale Rusiei. În cadrul acestor ciocniri rușii iau cu asalt cetatea Oceacov la 6 iulie 1737.²⁵ Tătarii, fugiți de lângă Oceacov, măcelăresc populația creștină a “satelor hănești” de pe malul drept al Nistrului.²⁶

Poarta, în căutarea unei candidaturi ideale, îl numește în calitate de han pe Mengli-Ghirai (anii de hănie 1724-30, 1737-40) la 6 august 1737.²⁷ Acesta împreună cu Ghengi-Ali pașa de Bender încearcă să reacapareze Oceacovul.²⁸

Austria declară război Turciei la 26 mai (6 iunie) 1737.²⁹ Pe teatrul austriac tătarii acționau din iulie 1737, trecând spre câmpurile de luptă prin pământurile Moldovei. În iulie un detașament de 8 mii de tătari se îndreaptă spre Oltenia.³⁰ A fost trimis de marele vizir un sultan, Mahmut-Kerim, care a pricinuit mari pagube în Țara Românească. La trecere însă prin Moldova tur-retur, prin ținutul Covurlui, “nu s-a pricinuit multă pagubă Moldovei, deoarece Grigorie Vodă adusese un agă din partea hanului. Fiindcă tătarii și, mai ales sultanul, știau câtă bunăvoință și dragoste avea față de Grigorie Vodă hanul Mengli-Ghirai”.³¹

Totuși, așa cum Bârladul fusese ocupat de trupele austriece în iulie, tătarii, având poruncă de la marele vizir de a li se opune, au pătruns în teritoriul principatului – “de la Galați pân la Bârlad numai tătari, cu doi soltani, de au șezut toată vara, de-au mâncat pe bieții oameni, de-au rămas numai cu sufletele”.³² Prezența tătarilor în aceste ținuturi a fost de lungă durată, deoarece numărul lor se alimenta din rândul detașamentelor, trimise contra austrieților. În noiembrie, marele vizir trimite doi sultani tătari cu un detașament impunător, spre a pătrunde prin Carpați în Transilvania.³³ Această oaste este distrusă în munți, însă numărul celor scăpați cu viață este destul, ca să prade pe cale întoarsă Bucureștiul.³⁴

Odată cu sfârșitul congresului de la Niemirow,³⁵ tătarii și nogaii, în frunte cu Mengli-Ghirai, pregătesc spre sfârșitul anului 1737 o următoare incursiune spre Rusia din Bugeac.³⁶ După relatarea unui oarecare Ștefanie către comandamentul rus din 3 ianuarie 1738, “la locul Han-Câșliași l-am văzut pe hanul Crimeii, și la han sânt oștiri ca la 80000, inclusiv hoarda hanului, și bugecenii, și nogaii, și edisanii”.³⁷

Starea de lucruri în Moldova, legată de o nouă concentrare de armate tătaronogaice la hotare, era evidentă. Conform relatărilor grecului Pantelei Dmitriev din 3 ianuarie, marele vizir a poruncit domnului Moldovei “să meargă la Bender cu armata și slujitorii, la dispoziția hanului, dar el, de frică, dorește să meargă la Hotin sub apărarea fidelului Iliaș Colceag-pașa”.³⁸ Spătarul țării Românești Constantin Drăgănescu într-o scrisoare către Constantin Cantemir în Rusia, datată din 10 ianuarie 1738, redă neîncrederea, ce are loc în principate: “și apoi tătarii pot veni, toți oamenii pașnici să-i ia în robie definitiv, iar mănăstirile, orașele și satele să le ardă, mai tare, încât n-a suferit pământul nostru de la începutul lui”.³⁹

Cu scopul de a preveni cumva primejdia prin obținerea bunăvoinței balgi-bașliului (reprezentantului) hănesc ce se afla la Iași, domnul îl invită la nunta organizată a fiului său Scarlat cu Anastasia, fiica lui Mihail Racoviță.⁴⁰ De data aceasta primejdia s-a rezolvat însă, prin plecarea hanului cu hoardele sale spre Crimeea la 10 ianuarie fără urmări pentru principat, tătarii și nogaii spre februarie atacând regiunea Harcov.⁴¹

Dar în pregătirile lor militare, tătarii devin tot mai pretențioși. Serdarul Lupu relatează la 19 iulie 1738: “serascher-sultanul Bugeacului a poruncit ... din pământul Moldovei de pe la oamenii, aflați sub comandamentul meu, de a trimite 5000 de care

cu boi în campanie militară pentru transportarea tunurilor, deoarece aveau hotărârea să meargă la Oceacov”,⁴² ocupat de corpul generalului rus Leontiev în anul 1737. De altfel, și la atacarea Oceacovului în octombrie 1737 de către oastea turco-tătără, hanul Mengli-Ghirai, căruia i s-a reproșat poziția lui pasivă la acțiunile militare, a folosit moldovenii cu carele lor, punându-i înaintea oștirii tătare, în tentativa de a se apropia de zidurile acestei cetăți.⁴³ Însă apropierea armatei lui Munnich de râul Bug la mijlocul lunii iunie 1738, în anul următor, a impus oștirea turco-tătără să se retragă de la Oceacov. Tot în acest răstimp Grigorie Vodă își întinde tabăra la Socola. Serascher-sultanul Bugeacului, fiul hanului, Halim-Ghirai, din ordinul serascherului otoman Numan pașa, în fruntea a 75000 de călăreți din componența hoardelor de Bugeac și Edisan deschide acțiunile împotriva rușilor lângă râul Bug pe data de 30 iunie 1738.⁴⁴

Munnich a ajuns la Nistru la mijlocul lui iulie. Presat însă de tătari și având în față oastea lui Numan pașa, după o încăierare, mai jos de Rascova, la 7 august 1738, el se retrage spre Camenca și apoi spre est.⁴⁵ Cursul evenimentelor a determinat o nouă amenințare pentru principat din partea tătarilor și nogailor, deoarece aceștia “se cereau de la serascher să le dea voia, dacă nu vor putea sprijini, se și slobodă pradă în țera”,⁴⁶ contând pe dezordinea, care, eventual, se va abate asupra întregii regiuni.

După plecarea armatei lui Munnich, Grigorie Vodă acordă o deosebită atenție relațiilor cu demnitarii tătari. Domnul își ducea, de obicei, afacerile cu tătarii prin metoda creării unor legături amicale cu demnitarii superiori ai hanatului. Din 1727 domnul prietenea astfel cu hanul Mengli-Ghirai. În 1738 apar dovezi că prieten al lui Grigorie Vodă devine unul dintre fiii hanului, sultanul Islam-Ghirai. Acest sultan, aflându-se pe teatrul austriac în fruntea a 2000 de tătari, a prădat cumplit regiunea din jurul orașului Turnu-Măgurele, deși promise de la domnul Țării Românești o mie de taleri, ca să cruțe locurile pe unde trece.⁴⁷ Întors însă rapid în Bugeac din cauza apropierii trupelor ruse, el devine “scumpul prieten”⁴⁸ al domnului Moldovei, fapt care ni-l prezintă pe Grigorie Ghica la justa-i valoare a capacităților sale personale și diplomatice.

Trimițând un grup de recunoaștere la Oceacov, Islam-Ghirai află că această cetate este devastată de garnizoana rusă; “avînd o deosebită dragoste pentru Grigorie Vodă, i-a adus îndată la cunoștință această veste cu o ștafetă tătărească”, înainte de a-l înștiința chiar pe marele vizir.⁴⁹

În ianuarie 1739 în Bugeac aveau loc obișnuitele preparări pentru o incursiune în Rusia. Hanul Mengli-Ghirai, care a încercat să facă față în vara 1738 campaniei generalului Lescy în Crimeea, este chemat la un sfat militar la Constantinopol.⁵⁰ La 27 decembrie el ajunge la Palanca în Bugeac.⁵¹

Hanul, ca urmare a pârjolului Crimeii, resimțea un deficit acut de finanțe. Evident, în așa condiții îi era anevoie de a se prezenta la Constantinopol, fără splendoarea cuvenită în aceste cazuri. Unica ieșire Mengli-Ghirai o sesizează odată cu venirea sa în Bugeac – de a-și repara situația pe contul principatului – de altfel, singura posibilă. Darurile din partea domnului se cuveneau hanului la trecerea lui prin teritoriul țării sau în cazul unei întâlniri personale între dânsii.⁵² Însă Mengli-Ghirai îi aduce aminte lui Grigorie Vodă de persoana sa, trimițând la el un sol de viță nobilă, cu toate că singur n-a avut prilej să pășească pe pământul Moldovei. După cum relatează către I. Nepliev din 5 ianuarie 1739 un agent local: “ieri am aflat că la domnul moldovean a sosit un sol tătăresc, și domnul l-a îmbrăcat în șubă de sobol, și i-a oferit daruri con-

siderabile”.⁵³ Domnul însă nu trimite plocon hanului prin acest sol, nefiind în stare să depună momentan suma necesară, care în mod obișnuit constituia în așa cazuri câteva mii de lei.⁵⁴ Cu această misiune este însărcinat marele postelnic Grigorașcu, trimis în întâmpinarea hanului “cu obișnuitele daruri”. Hanul, evident “a primit cu mare grijă, pentru prietenia și dragostea, ce o avea față de Grigorie Vodă”.⁵⁵ De altfel, Grigorie Ghica și de această dată a profitat de relațiile sale cu Mengli-Ghirai, obținând de la dânsul schimbarea serascher-sultanului de Bugeac, fructificând din plin urmările acestei acțiuni în timpul campaniei de vară a trupelor lui Munnich în Moldova în același an.

Trimisul lui Grigorie Vodă sosește la Palanca după bairam pe 1 ianuarie 1739, iar la 5 ianuarie hanul se mută la Corcmaz special cu scopul de a schimba serascher-sultanul⁵⁶ ceea ce a și făcut, demisionându-l pe fiul său Halim-Ghirai din acest post sub pretextul că acesta n-a urmărit trupele lui Minnich în august 1938 la retragerea lor de la Nistru cu zelul necesar.⁵⁷ Noul serascher-sultan devine fratele său, prietenul lui Grigorie Ghica, Islam-Ghirai, pur butaforic hanul numindu-l chiar “calga de Bugeac”⁵⁸ (deoarece realul calga Selamet-Ghirai se afla în Crimeea în calitate de loc-țiuitor al hanului).⁵⁹ Mai mult decât atât, prietenul personal al domnului, Iliaș-pașa Colceag-beiul de Hotin, primește o “confirmare din Căușeni pentru funcția de serascher al Hotinului”.⁶⁰

Schimbarea serascher-sultanului de Bugeac printr-un prieten al său a fost o reușită diplomatică evidentă a lui Grigorie Ghica, în condițiile rolului crescând al Bugeacului, mai ales în cursul războiului în cauză. Acest ținut n-a fost supus presiunii armatelor ruse, ca celelalte părți componente ale hanatului – regiunile Crimeii, Cubanului, spațiile dintre Don și Nipru, Nipru și Nistru, care au suferit cumplit ca urmare a acțiunilor militare.⁶¹ Aceste circumstanțe au făcut ca serascher-sultanul Bugeacului să devină după importanța sa și forțele disponibile practic a doua persoană în hanat.

Ce-i drept, aceleași circumstanțe au provocat un aflux în Bugeac a unor neamuri întregi din componența tuturor hoardelor hanatului, ceea ce nu putea să nu afecteze teritoriul Moldovei. Conform relatărilor din zonă către comandamentul rus, “tătarii din Crimeea din cauza foametei cumplite fug în Bugeac” (1 ianuarie 1739);⁶² “printre bugeceni sânt și tătari de Cuban” (28 ianuarie 1739).⁶³ Aceste procese duceau la suprapopularea evidentă a Bugeacului în anii războiului și, ca urmare, la extinderea nogailor și tătarilor cu traiul în hotarele principatului.⁶⁴ “Tătarii nogai trăiesc printre cei bugeceni și mureau acolo o mulțime de foame din cauza înghesuielii lor, până n-au trecut la Prut cu vitele sale”.⁶⁵ “Trăiesc pe această parte de Nistru cubanții veniți, printre bugeceni, dintre care o parte a trecut în pământul voloh și își duc existența nomadă pe deasupra Prutului”.⁶⁶ Pe deasupra Prutului s-au instalat și clanurile originale din Bugeac, intrate încoace încă din vara 1737, în timpul campaniilor tătare spre Oltenia,⁶⁷ “Orac-oglu cu Membet-oglu și unii nogai, care au pe deasupra Prutului o hoardă de 4000 de oameni” (spre 5 ianuarie 1739).⁶⁸ Mai mult decât atât, “tătarii nogai cu femeile, copiii și averea ierneză în uiezul Sorocăi între Nistru și Prut, chiar și până la uiezul Hotinului ... pe toți trecătorii îi pradă și-i rolesc” (3 ianuarie 1739).⁶⁹ Despre acestea mărturisește și pârălabilul Sorocăi, relatând rușilor că acești tătari ar fi înclinați spre Imperiul rus (10 ianuarie 1739).⁷⁰

Toate acestea stârneau o îngrijorare din partea populației Moldovei. Datele, relatate de agenții moldoveni către comandamentul rus, au un caracter destul de

amănuțit în a reda orice mișcare a tătarilor și nogailor. În conformitate cu aceste date, Mengli-Ghirai la 6 ianuarie pornește spre Constantinopol, și pregătirea pentru o incursiune în Rusia a fost lăsată pe seama lui Islam-Ghirai.⁷¹ În calitate de gest amical față de acesta din urmă Grigorie Vodă trimite oamenii săi în Ucraina, pentru căpătarea unor date de recunoaștere despre trupele ruse.⁷² Însă "prietenia" domnului cu Mengli-Ghirai și Islam-Ghirai uneori nu dădea efectul scontat. Prin porunca hanului, urmată ulterior cu scrupulozitate de fiul său, planurile ceamburului (raidului) tătar din iarna anului 1739 afectau în mod direct teritoriul principatului. Conform relatării unui agent din 14 ianuarie 1739, "Serascherul Bugeacului, venind din Căușeni la 6 ianuarie la satul Reschiaț de pe Nistru, prin puterea orderului hănesc, are să împartă tătarii în 2 părți, și unii ar merge pentru o incursiune prin Hotin, iar alții de la satul Cricialma, de lângă Căușeni, spre Cremenciug".⁷³ "Și anume Orac-oglu cu hoarda de la Prut să meargă prin Moldova la Hotin, și acolo unindu-se cu lipcanii, să porceadă la joncțiune cu serascherul Bugeacului mai sus de Nemirova" (relatare din 10 ianuarie 1739).⁷⁴

Contracararea acestei amenințări s-a dovedit a fi imposibilă. După datele agenturii rusești din 14 ianuarie, "acei tătari, care erau însărcinați să meargă cu Orac-oglu, deja au plecat, și se află în raiaua (raillia) Hotinului, adunându-se aici în așteptarea ordinului respectiv".⁷⁵ "Nogaii ce au fost la Prut acum s-au pornit di mergu și au prădat un ținut al Moldovei, ce se chema Lăpușna, di n-au rămas vre-un cal, că cai n-au, numai mergu piști și undi ci găsescu iau, numai robi nu iau, iar alt tot ce găsescu", (11 ianuarie 1739).⁷⁶

Concentrarea amenințătoare a hoardelor nomade în Bugeac, s-a soldat și în ianuarie 1739 cu o invazie în Moldova, deși de proporții nu prea mari. După relatarea unui oarecare Grigorie Ivașca din 18 ianuarie de la Hotin, "din tătarii, veniți la Hotin din Moldova, aproximativ 3000 fără știrea hanului și a celorlanți sultani ai săi, au pornit în incursiune spre Ucraina rusească".⁷⁷ Astfel, o parte a forțelor lui Orac-oglu spre 18 ianuarie părăsise deja teritoriul Moldovei. Totuși, cu această trecere prezența nogailor nu s-a terminat, resimțindu-se pe parcursul lunii ianuarie până la plecarea totală a armatei tătaro-nogaice spre Nipru. Același G. Ivașca relatează la 25 ianuarie 1739 către I. Nepliuiev că "am găsit de la Orhei la Lipcani un oboz al nogaiului Bec-Murza, cu 500 de nogai, unde ei s-au oprit în drum spre Hotin, chipurile așteptând aici pe han".⁷⁸

Tot la 25 ianuarie nogaii din Bugeac au pornit în campanie spre hotarele Rusiei.⁷⁹

Raidul hoardei din Bugeac (circa 40000 de participanți),⁸⁰ condusă de Islam-Ghirai, a fost însă nereușit. Spre 24 februarie hoarda este bătută la Perevolocina, prădând în retur unele teritorii ale Ucrainei din dreapta Niprului.⁸¹

Odată cu sosirea hanului de la Constantinopol, Grigorie Ghica trimite "în întâmpinarea" lui pe marele ușier Alexandru "cu obișnuitele daruri".⁸² De data aceasta scopul domnului a fost "să-i îndepărteze ... pe nogai din aceste părți".⁸³ Este vorba despre regiunile de la Prut,⁸⁴ între Galați și Bârlad,⁸⁵ de ținutul Soroca.⁸⁶ Deoarece războiul însă continua, hanul nu avu unde să-i trimită din cauza pericolului din partea trupelor ruse la est de Nistru, "și de aceea i-au scos numai din hotarul Moldovei, dar curând iarăși s-au înapoiat".⁸⁷

În vara anului 1739 urmează ultima campanie al feldmareșalului Munnich în care el își îndreaptă armata sa spre Moldova. Împreună cu trupele ruse vin fiii lui

Antioh Cantemir. Serascher-sultanul de Bugeac, aflând de pretențiile Cantemireștilor de înscăunare și de domnie ereditară a reprezentanților familiei lor în Moldova de la un cazac, capturat de tătari, aduce în mod politicos această veste la cunoștința lui Grigorie Ghica.⁸⁸ Drept urmare, domnul dorea să se opună planurilor de înscăunare a Cantemireștilor, aceștia din urmă fiind susținuți de partea rusească.

Bătălia decisivă dintre oștirile turco-tătare (comandate de Veli-pașa și serascher-sultanul de Bugeac Islam-Ghirai) și armata rusă are loc lângă Hotin, la Stăuceni pe r. Șulianet la 17 (28) august. Rușii ieșind învingători, Hotinul cade peste 3 zile. Munnich ocupă Iașul la 3 (13) septembrie 1739.⁸⁹ Grigorie Vodă se retrage urmărit și în cele din urmă se oprește cu tabăra la Galați.⁹⁰

În aceste condiții Grigorie Ghica nu putea să conteze pe un eventual ajutor militar din partea armatei tătaro-nogaice. După 13 septembrie Munnich a efectuat câteva marșuri în direcția Bugeacului. Cucerirea “pământurilor bugecene” era inclusă de către Munnich în planurile campaniei pentru anul următor. Însă, deoarece el a primit date despre starea de descurajare și de oscilare a nogailor din Bugeac, feldmareșalul a încercat să se folosească de moment. Constantin Cantemir ducea în acest răstimp tratative cu unii dintre mârzacii, - cu scopul de a-i atrage de partea rușilor - care au reacționat la manifestele trimise la ei încă până la intrarea lui Munnich în Iași.⁹¹ Însă zvonurile de pace (Munnich încă pe data de 12 septembrie a primit de la generalul austriac Lobkovitz relatarea oficială despre încheierea de către curtea de la Viena a păcii cu Poarta) fac ca trupele ruse să se retragă spre Iași, situația schimbându-se radical.

În acest moment, domnul, aflând despre o expediție specială, organizată de Constantin Cantemir cu scopul de a-l captura pe dînsul, apelează la ajutorul lui Islam-Ghirai, numit serascher-sultan de Bugeac din cererea lui Grigorie Vodă către han în ianuarie a aceluiași an.⁹² Acesta îi răspunde, aflând despre planul domnului de a ataca rușii în Iași, că este gata, “din mare dragoste” față de Grigorie Ghica și conform ordinului Porții dat în această privință, “să-l ajute în orice chip”.⁹³ Pornind la 6 octombrie cu oștirea sa din Galați, domnul întâlnește la 9 octombrie la Fălciu un detașament de nogai în frunte cu Ali-mârza Aliaroglu, trimis în întâmpinarea lui de către Islam-Ghirai. Tot aici însă în acest moment sosește cunoscutul trimis francez baronul de Tott, cu vestea despre încheierea păcii, și trupele ruse, deci, vor fi obligate să părăsească capitala Moldovei.⁹⁴

Într-adevăr, austrieii, suferind înfrângerea de la Grotzka în ziua de 11 (22) iulie, semnează pacea cu turcii la 7 (18) septembrie. Tot atunci și tot la Belgrad semnează pacea și Rusia, ratificată la 5 (16) octombrie 1739.³⁹ Spre această dată, detașamentul de nogai al lui Chelbabet-Mârza, trimis la Islam-Ghirai pentru acoperirea mișcărilor domnului, alungă de la Huși un detașament de 500 de cazaci, trimiși de Constantin Cantemir să “ia limbă”, deoarece aflase despre sosirea domnului Grigorie Vodă “după ce i-a pus mârzacului celenghiu și daruri tătarilor acestuia”, îi trimite la Islam-Ghirai.⁹⁶

Coordonându-și acțiunile, Grigorie Ghica și Islam-Ghirai se întâlnesc la Scoposeni pe Prut. Domnul ocupă poziția pe malul de est al Prutului, pentru a-i împiedica pe nogai să treacă apa. “Cu mare deprindere și chibzuință el știa că dacă ar fi trecut Prutul, ar fi pricinuit mari prădăciuni, și ar fi robiți pe mulți moldoveni”.⁹⁷ Din aceleași considerente, că după plecarea rușilor “nogaii vor găsi prilej potrivit să năvălească și să jefuiască ținutul și mai ales Iașul”, trimite unitățile aflate la dispoziția sa pentru

acoperirea capitalei, unde ele sosesc la 12 octombrie. Din partea lui Islam-Ghirai la Iași sosește un detașament, în frunte cu Ali-mârza și Aslam-mârza.⁹⁸ Domnul însuși, “după ce a mulțumit” serascher-sultanul pentru prietenia arătată și zelul depus și înmânarea darurilor necesare se reîntoarce la tabăra sa și în seara de 13 octombrie intră în Iași,⁹⁹ penru a supraveghea prezența nogailor în oraș.

La retragerea trupelor generalului Șipov, nogaii nu se pot abține de la atac asupra corpului lor de ariergardă tot pe data de 13 octombrie. Urmărind apoi un convoi de aprovizionare, “au scos multe vite, duiumul ce le luase din țera”¹⁰⁰ Și în acest caz Grigorie Ghica face față relațiilor cu aliații săi nogaici, impunând aducerea vitelor la Iași, pentru a le întoarce posesorilor inițiali. “Oamenii viind pe urmă carei își cunoșteau vitele, da tătarilor câte un leu de vită”, “... și doi bani pentru oaie drept răsplată”.¹⁰¹

Caracterul relațiilor moldo-tătare pe parcursul războiului 1735-1739 a fost determinat de poziția fidelă a domnului față de Poartă. Ceea ce însă în mod evident nu era destul pentru a contracara abuzurile hoardelor nomade, luând în considerație jafurile cumplite, cărora a fost supusă Țara Românească pe parcursul acestui război. A fost nevoie de capacitățile diplomatice ale lui Grigorie Ghica, care i-au permis nu numai să înfrâneze instinctele de pradă ale tătarilor și nogailor ci și să-i folosească pe aceștia în scopuri proprii în cadrul acțiunilor militare.

Ulterior procedeele diplomatice, folosite de Grigorie Ghica în raporturile sale cu conducătorii hanatului și abil preluate de succesorii săi în scaun, au stat la baza oficializării continue a relațiilor moldo-tătare, scop, urmărit cu insistență de către domnii din epoca fanariotă, prin esența sa dovedindu-se a fi forma cea mai eficace de contracarare a unui pericol din exterior dintre cele mai grave pentru toate sferele vieții interne a principatului – pericolul unei incursiuni de jaf al cavaleriei tătaro-nogaice.

Note

1. Hurmuzaki, Eudoxiu de. Documente privitoare la istoria românilor, Supliment I, Vol.I, București, 1885, p.487, nr.DCCIV.

2. Cronica Ghiculeștilor. Istoria Moldovei (1695-1754), ed.de Camariano N., Camariano-Cioran A., București, 1965, p.359.

3. Смирнов В.Д., Крымское ханство под верховенством Османской Порты, до присоединения его к России //Записки Одесского Общества Истории и Древностей (ЗООИД), Т.IV, Одесса, 1889, с.206.

4. Cronica Ghiculeștilor, p.181.

5. Смирнов В.Д., с.206, 207.

6. Cronica Ghiculeștilor, p.359.

7. “Hanul a cruțat-o cât a fost cu putință”. Ibid., p.361.

8. Mihordea V. Raporturile Moldovei cu tătarii în secolele XVI-XVIII//Revista de istorie, Vol.32, nr.6, iunie 1979, p.1079.

9. Cronica Ghiculeștilor, p.359, 360.

10. Mihordea V., p.1091.

11. Cronica Ghiculeștilor, p.360, 361.

12. Ibidem.

13. Idem, p.361.

14. Ibidem.

15. Архив Внешней Политики Российской империи (АВПРИ), Ф.90 «Константинопольская миссия», Д.67, Л.67, (12 января 1734, 8 августа 1743). Toate datele sunt relatate în stil vechi.

16. Hurmuzaki, Supl.1-3, p.II, nr.4.

17. Iorga N., Știri despre veacul XVIII în țările române, Vol. I, București, 1909, p.33.
18. Ibidem.
19. АВПРИ, Ф.90, Д.67, Л.360, 67.
20. Ibidem.
21. Iorga N., op.cit., p.33.
22. АВПРИ, Ф.90, Д.67, Л.360, 67.
23. Neculce Ion, Cronicele României, Vol.II, București, 1872, p.390; Fisher A.W., The russian annexation of the Krimaea, Cambridge, 1970, p.158.
24. Cronica Ghiculeștilor, p.385, 387, 389.
25. АВПРИ, Ф.112, «Едисанские и буджакские татары», Д.1, 1737.
26. Neculce I., II, p.392.
27. АВПРИ, Ф.89, «Сношения России с Турцией», Оп.1, Д.25; Л.254 (29 октябрь).
28. Idem, Л.239 (2 октябрь), Л.248 (18 октябрь), Л.254 (29 октябрь).
29. Giurescu C.C., Istoria românilor, Vol.III, București, 1944, p.235
30. Mihordea V., Raporturile Moldovei și țării Românești cu tătarii în secolele XVI-XVIII//Revista de istorie, Vol.32, nr.6, iunie 1979, p.1087; Giurescu C.C., op.cit., p.252.
31. Cronica Ghiculeștilor, p.401.
32. Neculce I., II, p.392.
33. Cronica Ghiculeștilor, p.401.
34. Mihordea V., op.cit., p.1087.
35. Очерки внешнеполитической истории Молдавского княжества, Кишинев, 1987, с.263-264.
36. АВПРИ, Ф.89, Д.25, 1737, Л.307 (31 октябрь), Л.448-435 (25 декабрь).
37. Idem, Д.19, 1938, Л.3, 13, 35 об., 37, 46, 154 (за декабрь-январь).
38. Idem, Л.46, 6 об., 14 января 1738.
39. АВПРИ, Ф.89, Д.19, Л.154.
40. Neculce I., II, p.395.
41. АВПРИ, Ф.89, Д.19, Л.241, 322 об., 439,566,576 об.
42. Idem, Л.763.
43. Idem, Д.25, Л.248, 254, 239.
44. Idem, Д.19, Л.811.
45. Hurmuzaki, Supl. I-I, p.521 (12 iulie 1738).
46. Neculce I., II, p.403.
47. Mihordea V., op.cit., p.1087.
48. Cronica Ghiculeștilor, p.423.
49. Idem, p.419.
50. Idem, p.425.
51. АВПРИ, Ф.89, Оп. I, Д.7, Л.34, 34 об.
52. Mihordea V., p. 1087, 1094.
53. АВПРИ, Ф.89, Оп. I, Д.7, 1738, Л.54.
54. Iorga N., Știri despre veacul XVIII, II, p.26.
55. Cronica Ghiculeștilor, p.42.
56. АВПРИ, Ф.89, Оп. I, Д.7, 1738-1739, Л.34, 34 об.; Д. 19, 1739, Л.75, 75 об.
57. Cronica Ghiculeștilor, p.405.
58. АВПРИ, Ф.89, Оп. I, Д.7, 1738-1739, Л.30, 36; Д.19, 1739, Л.49, 71; Cronica Ghiculeștilor, p.405.
59. Cronica Ghiculeștilor, p.431.
60. АВПРИ, Ф.89, Оп. I, Д.19, 1739, Л.124.
61. Смирнов В.Д., op.cit., с.216; Cronica Ghiculeștilor, p.521.
62. АВПРИ, Ф.89, Оп. I, Д.19, 1739, Л.88.
63. Ibid., Л.310, 754; Cronica Ghiculeștilor, p.521.
64. Cronica Ghiculeștilor, p.521.
65. АВПРИ, Ф.89, Оп. I, Д.19, 1739, Л.155.
66. Ibid., Л.19, 1739, Л.60 об.
67. Giurescu C.C., Istoria românilor, II, p.252; Cronica Ghiculeștilor, p.401.
68. АВПРИ, Ф.89, Оп. I, Д.7, 1738-1739, Л.33; Д.19, 1739, Л.75 об.

69. Ibid., Д.19, 1739, Л.25 об.
70. Ibid., Д.19, 1738-1739, Л.36.
71. Ibid., Д.19, 1739, Л.53, 177 об.
72. Ibid., Д.37.
73. Ibid., Д.7, 1738-1739, Л.52.
74. Ibid., Л.33, Д.19, 1739, Л.75 об.
75. Ibid., Д.19, 1739, Л.92, 92 об.
76. Ibid., Л.367.
77. Ibid., Л.124.
78. Ibid., Л.175.
79. Ibid., Л.241, 299.
80. Ibid., Л.355; "... însă Basarabia dă un contingent de 30000, iar stepa Nogailor – de 40000 de oameni în stare de a purta arme". Anonim turc (1740). Călători străini despre Țările române, Vol.IX, ed. Holban M., București, 1997, p.275.
81. Ibid., Л.299, 360 об.
82. Cronica Ghiculeștilor, p.425.
83. Ibid., p.433; Neculce I., Letopisețul țării Moldovei, ed.II, îngrijită de Iorgu Iordan, București, 1960, p.179-180.
84. АВПРИ, Ф.89, Оп. I, Д.7, 1738-1739, Л.33; Д.19, 1739, Л.75 об.
85. Neculce I., Letopisețul ..., p.180.
86. АВПРИ, Ф.89, Оп. I, Д.19, 1739, Л.25 об.
87. Cronica Ghiculeștilor, p.433.
88. Ibid., p.437.
89. Байов А., Русская армия в царствование императрицы Анны Иоановны. Война России с Турцией в 1736-1739 гг., Т.2, Санкт-Петербург, 1906, с.330-331.
90. Cogălniceanu E., Letopisețele României, III, p.200; Cronica Ghiculeștilor, p.447, 457, 459.
91. Ставучанский поход. Документы 1739 г. Сборник военно-исторических материалов, Вып. II, Санкт-Петербург, 1892, с.150-155; Кочубинский А.А., Граф Андрей Иванович Остерман и раздел Турции. Из истории восточного вопроса. Война пяти лет (1735-1739), Одесса, 1899, с.491-493.
92. Cronica Ghiculeștilor, p.523; АВПРИ, Ф.89, Оп. I, Д.7, 1738-1739, Л.34.
93. Cronica Ghiculeștilor, p.469.
94. Ibidem.
95. Hurmuzaki, Supl.I-I, p.543, nr.DCCLXXXIX; p.545, nr.DCCXCII; p.549, nr.DCCXVIII; p.551, nr.DCCC; Giurescu C.C., op.cit., p.236; Кочубинский А.А., op.cit., с.496, 498.
96. Cronica Ghiculeștilor, p.471.
97. Ibid., p.471-473.
98. Ibid., p.473.
99. Ibid., p.475-477.
100. Neculce I., III, p.411.
101. Cronica Ghiculeștilor, p.477.

Harta 1. Posesiunile Hanatului din Crimeea (Fisher A.W., The russian annexation of the Krimea, Cambridge,1970).

RÉSUMÉ

Dans cet article sont supposés à l'une investigation spéciale les aspects politiques des relations entre les princes du Moldavie et les dignitaires du Khanat de Crimée sur le fond de la Guerre russo-autrichienno-turque des années 1735-1739. L'absence d'un soutien dans l'intérieur de Moldavie des princes phanariotes au cause de leur dépendance de turques a déterminé l'activité des ces princes pour obtenir un appui armé du côté de les hordes tartares du Khanat de Crimée, le vassal fidèle de l'Empire ottoman.

STUDIAREA ISTORIEI MOLDOVEI – O NECESITATE SOCIAL-EDUCATIVĂ

Victor STEPANIUC

Destrămarea URSS și Iugoslaviei, reapariția și reafirmarea în spațiul postsocialist a unor țări cu adânci tradiții istorico-statale, după anul 1991 a impus Consiliul Europei să adopte decizii pentru a orienta aceste entități statale pe calea democrației, respectându-le libera opțiune în edificarea sistemului politic, economic, social și cultural pe baza propriilor tradiții istorice. În concordanță cu Pactul internațional cu privire la drepturile civile și politice (1976), art. 1 al căruia stipulează: “Toate popoarele au dreptul de a dispune de ele însele ..., ele își determină liber statutul politic și asigură liber dezvoltarea economică, socială și culturală” [1], APCE a adoptat la 22.01.1996 Recomandarea nr. 1283 Cu privire la istorie și studierea istoriei în Europa, art. 1 al căreia stabilește: “Fiecare popor are dreptul de a-și cunoaște trecutul său”. La 31.10.2001 Consiliul de Miniștri a Consiliului Europei a adoptat Recomandarea nr.15 privind predarea istoriei în Europa în sec. 21, care în art. 1 stipulează: „Predarea istoriei într-o Europă democratică ar trebui:

- să ocupe un loc central în educația unor cetățeni responsabili și implicați activ în viața politică și în cultivarea respectului pentru diferențele între popoare, fiind bazată pe afirmarea identității naționale și a principiilor toleranței...
- să permită cetățenilor Europei să-și formeze și să-și afirme propria identitate individuală și colectivă prin cunoașterea moștenirii istorice comune în aspectele sale locale, regionale, naționale, europene și globale...” [2]

Indiscutabil prevederile acestor și altor acte internaționale de o importanță vitală pentru existența oricărui stat, pentru dezvoltarea lui pe cale democratică trebuie să se răsfrângă direct, binefăcător și asupra Statului Moldovenesc contemporan – Republica Moldova, membru al Consiliului Europei și comunității internaționale.

În acest context problema studierii Istoriei Moldovei, a Statului Moldovenesc în instituțiile de învățământ din Republica Moldova a fost și este una de primă importanță pentru poporul nostru, deoarece de soluționarea acesteea depinde, în mare măsură, viitorul țării noastre ca stat suveran, independent și integru.

Conceptual, studierea Istoriei Moldovei reprezintă un fenomen firesc și necesar, dat fiind faptul, că fiecare stat își are rădăcinile sale istorice, geneza și evoluția sa ca structură și formațiune social-politică. Statul Moldovenesc de asemenea își are istoria sa, care, după cum bine se știe începe mult mai înainte de declararea independenței sale (1991).

Încadrându-se în circuitul istoric european din 1359, Statul Moldovenesc, Țara Moldovei, de acum în 1392, își afirmă dominația pe teritoriul “de la munte (Carpații

Nordici) pînă la mare” (Marea Neagră), prin diploma domnitorului său Roman I (1391-1394). În Tratatul moldo-polon (Colomeea, 1485) Ștefan cel Mare, domnul Moldovei (1457-1504) afirmă hotărît: “Noi sîntem domn al Moldovei”.[3]

În secolele XIV-XV Moldova s-a înălțat ca stat puternic datorită înțelepciunii, clarviziunii și vitejiei unor voievozi precum: Bogdan I Întemeietorul, Petru I Mușat, Alexandru cel Bun, care au întemeiat și au întărit Statul Moldovenesc și în deosebi Ștefan cel Mare, „voievodul Moldovaniei”, care a statornicit și a afirmat numele Moldovei și al moldovenilor în istoria medievală a Europei. Acest adevăr este confirmat de cele 11 **Istorii ale Moldovei** (*Letopiseșele moldo-slavone*, inclusiv cronicile moldo-germană, moldo-polonă, moldo-rusă), de cronicarii unguri (Kukullo, Thuroczi, *Anonimul* ș. a.), de istoricii poloni (Ian Dlugosz, M. Bielskii și alții), de istorici ruși de la A. Lizlov pînă la N. Karamzin, etc.

În anul 1538, la cîteva decenii după trecerea în nemurire a lui Ștefan cel Mare, în Moldova se instaurează dominația otomană. Moldova însă nu este cucerită de Poarta Otomană, ci își păstrează o anumită suveranitate. Otomanii numesc din rîndul boierilor locali domnitorii Moldovei, care personificau puterea suverană a țării: semnau documente externe, luau hotărîri, pronunțau decizii de judecată în baza legilor moldovenești. Țara își păstra numele și însemnele sale naționale.

În anul 1711, domnitorul D. Cantemir semnează cu Petru I, Țarul Rusiei Tratatul de la Luțk, conform căruia Moldova este declarată stat independent. Dar încercările coaliției moldo-ruse de a elibera Moldova de jugul turcesc suferă eșec.

Odată cu instaurarea regimului fanariot (1711), Poarta Otomană nu mai căftănește (îmbracă în caftan de domn) în scaunul Moldovei domni pămînteni. Domnitorii venetici n-aveau împuterniciri externe, erau lipsiți de dreptul de a avea armată. Cu toate acestea, deși vasală Turciei, Moldova își păstra autonomia, denumirea statului, își orînduia treburile potrivit datinilor, obiceiurilor și legilor țării.

În secolele XVI-XVIII o însemnătate deosebită pentru propășirea Moldovei a avut activitatea domnitorilor moldoveni Petru Rareș, Ioan Vodă, Vasile Lupu, Dimitrie Cantemir, Constantin Mavrocordat, Gheorhe al III-lea Ghica etc. Este de menționat, că domnitorii Moldovei totdeauna au reușit să mențină statutul de stat suveran, luptînd pentru propășirea și independența țării, încheind tratate cu Polonia, Turcia, Ungaria, Rusia, Lituania ș.a. [4]

Tratatele de pace dintre Moldova și Turcia, inclusiv actele Congresului de la Carloviț (1699), confirmau integritatea și autonomia Moldovei. Tratatul moldo-rus de la Luțk (1711) reconfirma hotarele Moldovei de la Carpații Nordici pînă la Marea Neagră, de la riul Milcov și Carpații Răsăriteni pînă la Nistru, garantînd integritatea și autonomia Moldovei... [5]

În secolele XVIII - înc. sec. XIX, Moldova devine victimă a unor rapturi teritoriale. În anul 1775, Poarta Otomană „dăruie” Austro-Ungariei partea de nord a Moldovei, numită Bucovina.

Drept consecință a ostilităților dintre marile imperii ale timpului, conform tratatului ruso-otoman, intitulat oficial *Pacea de la București de la 16 mai 1812*, Imperiul Otoman a cedat Imperiului Rus Moldova de Est (dintre Prut și Nistru). În urma acestui act tragic Țara Moldovei a fost dezmembrată teritorial.

Unirea în 1862 a Moldovei de Vest (a Principatului Moldovei) cu Valahia, cu

participarea interesată a Franței, Rusiei, Prusiei, a anihilat definitiv statalitatea Moldovei istorice.

Moldova de Est, rebotezată „Basarabia”, deși dispunea în componența Rusiei de o oarecare autonomie oficială, după anul 1828 a fost lipsită de suveranitate teritorială și independență politică.

Indiferent de schimbările impuse în toate domeniile – social, economic, politic, spiritual, procesul multiseclar de conviețuire în comun, de făurire a tezaurului cultural comun, de cinstire și apărare a patriei comune – Moldova nu a dispărut în 1812 ori 1862.

Dezvoltarea istorică anterioară în limitele Țării Moldovei, comunitatea de tradiții culturale îndelungate, comunitatea de limbă, au influențat asupra dezvoltării culturii moldovenești pe ambele maluri ale Prutului, asupra conștiinței național-statale a moldovenilor. Moldova a fost și va rămâne Patria lor. [6]

Renașterea națională a moldovenilor din Basarabia (Moldova de Est), aspirațiile pentru renașterea statalității moldovenești se intensifică la începutul sec. XX, în deosebi, după revoluția rusă din februarie 1917.

În perioada martie-octombrie 1917 sute de mii de ostași, muncitori, țărani, studenți, intelectuali moldoveni în cadrul adunărilor au optat pentru autonomia național-teritorială a Basarabiei, pentru formarea Republicii Moldovenești.

Astfel, la 2.12.1917 Sfatul Țării (parlamentul temporar al Moldovei dintre Prut și Nistru) „se declară putere supremă în Basarabia și proclamă formarea **Republicii Democratice Moldovenești**”. [7]

Cu toate interpretările diametral opuse ale savanților asupra unor evenimente din istoria noastră, cert este faptul, că statalitatea moldovenească contemporană este un fenomen, o realitate obiectivă, cunoscută nu doar de specialiști, dar și de majoritatea populației actuale a Republicii Moldova. Nu pot fi ignorate evenimentele istorice, etapele de constituire a statalității moldovenești în sec. XX: Republica Democratică Moldovenească (1917-1918) [8], Republica Sovietică Socialistă Moldovenească (1940-1991), Republica Moldova (1991-pînă în prezent).

Existența acestor Trei Republici Moldovenești în epoca contemporană demonstrează o legitate: voința moldovenilor de a făuri statalitatea Moldovei contemporane care indiscutabil este o **continuitate** a statalității Moldovei istorice.

Acest adevăr este stipulat laconic și precis în Constituția Republicii Moldova care a fost adoptată în 1994: “**Avînd în vedere continuitatea statalității poporului moldovenesc** în contextul istoric și etnic al devenirii lui ca națiune”. [8]

Așa dar, **conceptual**, poziția obiectivă privind studierea istoriei Moldovei se sprijină pe un șir întreg de acte ale Statului Moldovenesc, pe multe și diferite tratate interstatale, bilaterale și multilaterale.

Tînără generație, cetățenii Moldovei contemporane, nu pot fi lipsiți de dreptul și posibilitatea de a cunoaște trecutul Patriei sale, Istoria Moldovei, care din punct de vedere **științifico-metodic** este un obiect de studiu profund și autosuficient, ce s-a afirmat pe parcursul a mai multor secole ca parte integrantă în contextul istoriografiei europene și mondiale.

Istoria scrisă a Moldovei conține zeci de cronici locale, mii de gramote, tratate bilaterale, diplome, acte domnești, consemnînd evenimentele și realizările de ordin

cultural, procesele demografice, social-economice, ce au avut loc pe pământul Moldovei, descriind cu lux de amănunte relațiile Moldovei cu alte state, luptele pe care le-au dus moldovenii pentru apărarea patriei lor - Moldova.

Istoria Moldovei are o temelie istoriografică bogată, de o vechime considerabilă. De acum în al șaselea deceniu al existenței Țării Moldovei istoria sa începe să fie consemnată în **Pomelnicul mănăstirii Bistrița** (1407). Pe timpul domniei lui Ștefan cel Mare (1457-1504) începe să se scrie istoria propriu-zisă a Moldovei. Astfel din jumătatea a doua a sec. XV până în 1574 în centrele de cultură moldovenești de la mănăstirile Neamțu, Moldovița, Putna, de la Suceava ș.a. se scriu 11 letopisește moldo-slavone, inclusiv, o pisanie (inscripție extinsă) și două pomelnice - istorii propriu-zise ale Moldovei. Dintre aceste trei istorii ale Moldovei erau destinate circuitului istoriografic european: **Cronica moldo-rusă** (1359-1504), **Cronica moldo-germană**, 1457-1499 (în limba germană), **Cronica moldo-polonă**, 1352-1564 (în limba polonă).

Au scris Istoria Moldovei și marii cronicari moldoveni: Gr. Ureche, M. Costin, I. Neculce, care au reflectat în limba moldovenească perioadele: 1359-1594, 1595-1661, 1661-1743. Astfel de la 1407 până la 1743 poporul moldovenesc dispune de o unică bogăție istoriografică, ce consemnează **Istoria Moldovei** fără a pierde măcar un an din cursul ei continuu.

Aceste istorii sînt completate de monografia istorico-etnologică în limba moldovenească **„De neamul moldovenilor”** (1690) de M. Costin, de lucrarea enciclopedică a lui D. Cantemir **„Descrierea Moldovei”** (1716) în limba latină, ulterior tradusă în limbile germană, rusă, moldovenească. În 1845 la Iași este editat manualul de **Istorie a Principatului Moldovei** de Ion Albineț. În 1857 la Iași apare **Istoria Moldovei** în 2 volume de Manolache Drăghici.

În secolele XVIII-XIX istoria Moldovei, sub diferite forme, a fost tradusă în limbile greacă, franceză, germană, rusă. La Începutul sec. XX au fost tipărite mai multe culegeri în limba rusă, reflectînd diverse aspecte din dezvoltarea istorică a Moldovei dintre Prut și Nistru.

Istoria Moldovei se sprijină pe o bază documentară fără pereche în lumea est-romanică, cuprins în colecțiile de neprețuit de acte interne și externe ale Căminului Statului Moldovenesc: Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare (anii 1374-1457), vol. I și II, editate de Mihail Costăchescu (Iași, 1931, 1932) - 402 doc.; Documentele lui Ștefan cel Mare (1457-1504), vol. I și II, editate de Ioan Bogdan (București, 1913) - 442 doc.; Documenta Romaniae Historica A. Moldova. Vol. I (1975), vol. II (1976), vol. III (1980) - mai mult de 1000 doc.; Moldova în epoca feudalismului - 7 volume de cărți domnești; Documente din Basarabia (vol. I-II) de Leon Boga (Chișinău, 1938); Documente privitoare la istoria Moldovei culese din arhivele polone (București, 1983) de I. Corfus; „O istorie a Basarabiei în date și documente (1812-1940) de D. Poștarencu (Chișinău, 1998), etc.

În perioada sovietică au fost elaborate mai multe lucrări fundamentale despre Istoria Moldovei și a RSS Moldovenești, care, deși au fost scrise sub presă ideologic, conțin și diverse aprecieri și informații obiective. Prezintă interes lucrările: Istoria Moldovei, vol. I (Chișinău, 1951) – autori Ia. Grosul, A. Lazarev, H. Mohov ș.a.; Istoria RSS Moldovenești vol. II (Chișinău, 1955) – autori Ia. Grosul, A. Repida, A. Lazarev ș.a.; Istoria RSS Moldovenești vol. I (Chișinău, 1967) – autori Ia. Grosul, G. Ivanov,

P. Sovetov ș. a.; Istoria RSS Moldovenești vol. II (Chișinău, 1970) – autori S. Afteniuc, A. Repida, L. Repida, I. Levit; monografia lui A. Lazarev- Statalitatea sovietică moldovenească și chestiunea basarabească (în l. rusă) Chișinău, 1974, etc.

În ultimii 15 ani, deasemenea, au scris despre istoria Moldovei mai mulți savanți moldoveni și străini. Arsenalul bibliografic al “moldovenisticii” s-a completat cu lucrările lui I. Levit. “Republica Moldovenească” (Chișinău, 2003); A. Galben “Din istoria dreptului feudal din Moldova sec.XVIII – XIX” (în l. rusă) (Chișinău, 1998); V. Stati “Istoria Moldovei” (Chișinău, 2002); V. Țaranov ș.a. “Istoria Republicii Moldova din cele mai vechi timpuri pînă în zilele noastre” (Chișinău, 2004); I. Țurcanu “Unirea Basarabiei cu România. 1918” (Chișinău 1998); D. Dragnev ș. a. “Domniile Țării Moldovei” (Chișinău, 2005), etc.

Prezintă un interes deosebit și lucrările unor autori străini, precum: Nouzile J. “Moldova. Istoria tragică a unei regiuni europene” (Chișinău, 2005); King Ch. “Moldovenii”, (Chișinău, 2002).

Materialul izvoristic, documentar, istoriografic menționat permite abordarea Istoriei Moldovei în contextul evoluției civilizației europene., excluzîndu-se mitizarea evenimentelor istorice, tentativele de a impune o istorie falsificată, sovietică ori naționalist-românească.

Este evident, că și după 1990 tezaurul de izvoare și documente, reflectînd veridic Istoria Moldovei, comoara de opere cronicărești și cercetări cu caracter profund științific despre existența și dăinuirea poporului moldovenesc și a Țării Moldovei în istorie, au rămas, în mare parte, necunoscute elevilor și studenților moldoveni, etniilor conlocuitoare, popoarelor lumii. Pentru a exclude din istorie poporul moldovenesc, obiectul de studiu Istoria Moldovei în anul 1991 a fost eliminat definitiv din sistemul de învățămînt și înlocuit cu “istoria românilor”. Scopul acestei acțiuni ideologico-politice a fost demoldovenizarea, deznaționalizarea, în primul rînd, a tinerei generații.

În istoria poporului moldovenesc fenomenul demoldovenizării a devenit evident după Tratatul de la București din 1812, cînd Moldova istorică a fost dezmembrată de Imperiul Otoman și cel Rus.

În teritoriul Basarabiei (Moldovei de Est) în perioada 1812-1917 nu doar limba, dar și istoria poporului moldovenesc au fost negate și chiar prigonite. În Principatul Moldova (Moldova de Vest) ultima istorie a Moldovei a scris-o Manolachi Drăghici la 1857. După Unirea Valahiei cu Principatul Moldovei (Moldova de Vest) de la 1859 și în România istoria Moldovei și a poporului moldovenesc sînt tabuizate și răstălmăcite.

Istoria Moldovei, deși în perioada sovietică devenise obiect de studiu în învățămînt, deasemenea ascundea mai multe adevăruri despre trecutul istoric al statului și poporului moldovenesc. Atitudinea Rusiei țariste apoi Uniunii Sovietice și României față de Moldova și istoria ei poate fi înțeleasă. Aceste țări și-au promovat interesele lor național-statale. Este însă derutantă atitudinea clasei politice și intelectuale moldovenești, care după Declararea independenței Republicii Moldova, cînd a apărut posibilitatea în condiții de libertate să cunoaștem adevărata istorie a Moldovei, a acceptat excluderea definitivă a acestui obiect de studiu din învățămînt.

Evident, nerecunoașterea identității poporului moldovenesc, ignorarea drepturilor

sale de a-și cunoaște istoria multiseclară a țării sale Moldova, sînt acțiuni exclusiv politice și discriminatorii, care contravin:

- prevederilor Declarației de Independență și Constituției Republicii Moldova
- acte fundamentale privind autodeterminarea poporului moldovenesc;
- art. 2 al Declarației Universale a Drepturilor Omului (1948);
- art. 14 al Convenției pentru apărarea Drepturilor Omului și a libertăților fundamentale (1950);
- art. 1 al Pactului internațional cu privire la drepturile economice, sociale și culturale (1966);
- art. 1 al Pactului internațional cu privire la drepturile civice și politice (1976);
- art. 1 p. 2-3 și art. 3 al Declarației despre rase și prejudecățile rasiale (1978) ș.a.

Este necesar, în deosebi, de remarcat, că art. 3 al Declarației despre rase și prejudecățile rasiale stipulează: “Orice ... restricție, prioritate,... bazată pe originea națională, care încalcă ori constituie primejdia pentru egalitatea suverană a statelor și dreptul popoarelor la autodeterminare... este incompatibilă cu cerințele ordinii internaționale echitabile, care garantează respectarea drepturilor omului” [9].

În conformitate cu aceste prevederi ale dreptului internațional și național al Republicii Moldova, după disputele social-politice, dar și savante din anii 2001-2002, Guvernul Republicii Moldova, celelalte foruri conducătoare ale statului, conformîndu-se Recomandărilor APCE nr. 1283 (1996) și nr. 15 (2001) ale Consiliului de Miniștri al Consiliului Europei, au încurajat abordarea științifică și echidistantă a istoriei poporului și statului moldovenesc, pentru ca în învățămînt **“să fie studiată atît istoria locală și națională (a statului, dar nu naționalistă), cît și cea a minorităților...”** [10].

Cu asistența experților Consiliului Europei s-a demonstrat, că obiectul de studiu cu tentă ultranaționalistă “istoria românilor” vine în contradicție flagrantă nu numai cu dreptul firesc al moldovenilor de a-și cunoaște trecutul, ci și cu **situația etno-culturală**, statornicită în Moldova. Din veacul al XV-lea, alături de moldoveni în Moldova locuiesc rusini (ucraineni), ruși, romi, evrei; din sec. XIX - bulgari, găgăuzi. Potrivit Recensămîntului din 2004 în Republica Moldova 76% din populație se identifică ca moldoveni.

În anii 2004-2007 la propunerea experților în istorie din Consiliul Europei pentru a depăși lacunele manualelor de “istoria românilor” au fost editate noi curricule și manuale la istorie, structurate după principiul integrat, o componentă de bază a căroră este studierea istoriei naționale, adică a Statului moldovenesc de la origini. Desigur noile manuale nu sînt ideale, dar autorii acestora au făcut eforturi importante pentru a aduce conținuturile, predarea și învățarea istoriei naționale în conformitate cu standardele europene.

Pornind de la interesul național-statal al Republicii Moldova, este cert, că învățarea, cercetarea și cunoașterea Istoriei Moldovei va contribui la afirmarea conștiinței naționale moldovenești consolidatoare, educarea cetățeanului responsabil și tolerant, formarea societății civile, fără de care nu se poate edifica o Moldovă europeană, prosperă și integră.

Istoria Europei postbelice, în acest sens, este cel mai elocvent exemplu.

SUMMARY

According to the national interests of the Republic of Moldova, it's clear that studying researching and knowing the Moldova's history will contribute to the affirmation of moldavian consolidating national conscience, will educate a responsible and tolerant citizen, will form the civil society, without which it is impossible to develop an European, prosperous and integrated Moldova.

Bibliografie

1. Tratatate Internaționale, vol.I. Chișinău, 1998.
2. Inovații Educaționale. Buletin informativ nr.1. Chișinău, 2006.
3. Dragnev D. Domnii Țării Moldovei. Chișinău, 2005.
4. Istoria României în date. Iași, 1992.
5. Stati V. Istoria Moldovei. Chișinău, 2002.
6. Boga L. Politica moldovenilor înainte de Pacea de la București. Chișinău, 1993.
7. Levit I. Republica Moldovenească (noiembrie 1917-noiembrie 1918). Chișinău, 2003
8. Constituția Republicii Moldova. Chișinău, 2004.
9. Bioetica. Documente ale UNESCO. Chișinău, 2006.
10. Ann Low-Ber. Consiliul Europei și Istoria în Școală. Strasbourg, 1997.

PRIMUL MANUAL UNIVERSITAR – PRIMA SINTEZĂ DE ISTORIE A MOLDOVEI

**Valeriu COZMA,
Adrian DOLGHI**

„Necesitatea” argumentării anexiunilor făcute pe parcursul istoriei de Imperiul Rus, apoi de URSS, a justificării regimului instaurat în Moldova, pe de o parte, și necesitatea asigurării cursului *Istoria Moldovei* cu un suport temeinic în vederea pregătirii tinerilor istorici în spiritul „*relațiilor seculare ale poporului moldovenesc cu marele popor rus*” întru realizarea obiectivelor regimului în teritoriu, pe de altă parte, impunea necesitatea elaborării unui manual de Istorie a Moldovei, a unei sinteze a istoriei acestui teritoriu. Prima încercare de elaborare a unui astfel de manual îi aparține profesorului N. Narțov, doctor habilitat, profesor universitar la Institutul Pedagogic. Paralel cu predarea cursului de *Istorie a Moldovei*, Narțov a efectuat și unele investigații științifice fiind totodată șef al secției de Istorie a Moldovei de la Institutul de Istorie, Limbă și Literatură al Bazei Academiei de Științe a URSS în RSSM. Pentru prima dată în republică a fost creată o Catedră de Istorie a Moldovei în anul 1945 la Institutul Pedagogic. Fiind șef al acestei catedre, N. Narțov a întocmit proiectul programei cursului de *Istorie a Moldovei*. La 13 noiembrie 1945, proiectul a fost discutat și aprobat la ședința catedrelor de științe socioumane, iar la 15 noiembrie 1945 – la ședința Consiliului Științific al Institutului¹. Planul prospect al cursului *Istoria Moldovei* era compus din 22 de compartimente². Tematica cursului era formulată în spiritul „*relațiilor seculare ale poporului moldovenesc cu marele popor rus*” și a misiunii eliberatoare a acestuia, inclusiv a Uniunii Sovietice. Vom numi doar unele dintre aceste teme: *Etnogeneza poporului Moldovenesc*, *Războiul Ruso-turc și eliberarea poporului moldovenesc de sub jugul turcesc*; *Basarabia în componența Imperiului Rus în prima jumătate a secolului XIX*; *Basarabia sub Jugul român 1918-1940*; *Lupta puterii sovietice pentru eliberarea Basarabiei*; *Reunirea (воссоединение) poporului moldovenesc și întemeierea RSSM*³. În acest plan prospect s-a evitat intenționat introducerea unor teme care ar fi impus tratarea unor aspecte ale istoriei celorlalte principate. Membrii Consiliului Științific și-au expus opiniile care, deși conțineau unele sugestii pentru îmbunătățirea cursului, erau pozitive: Grosul I., șeful Catedrei Istoria URSS, spunea că „*Proiectul Programei la Istoria Moldovei a fost alcătuit pe Baza cercetărilor profesorului Narțov și este prima interpretare marxistă a Istoriei Moldovei*”; Șefa Catedrei Bazele Marxism-Leninismului, Claudia Sluțki, menționa: „*Proiectul discutat este primul proiect bazat pe metodologia marxist-leninistă și că scopul acestui curs este de a da istoriei Moldovei o interpretare obiectivă de pe pozițiile sovietice*”. În această ordine de idei, se cere menționată poziția istoricului Mohov, lector superior, candidat în

științe istorice care, mai târziu, și-a schimbat poziția privind acest curs și conținutul machetei manualului propus de Narțov. Mohov menționa: „În programa discutată, teoretic bine se ilustrează influența culturii ruse asupra Istoriei Moldovei”; Directorul Institutului Pedagogic, A. Baranovschi a declarat „prin lucrare trece ca un fir roșu legătura firească a istoriei poporului Moldovei cu istoria marelui popor rus”, după care a propus ca Planul prospect să fie aprobat⁴. Consiliul Științific a decis: „a încuviința proiectul programei la istoria Moldovei și a-l recomanda pentru aprobare Comisariatului Norodnic pentru învățământ”⁵. Acesta a fost primul proiect, cunoscut nouă, al programei cursului *Istoria Moldovei*. Din cauze necunoscute Comisariatul Norodnic pentru Învățământ al RSSM nu a discutat proiectul programei, iar Comitetul pentru Învățământul Superior de pe lângă Sovietul Comisarilor Norodnici al URSS n-a aprobat înființarea acestei catedre. N. Narțov a fost transferat în cadrul Catedrei de Istorie a URSS, continuând să predea cursul, iar Catedra de Istorie a Moldovei și-a încetat existența.

În a doua jumătate a anilor '40, se simțea o criză acută a materialelor didactice, a literaturii de specialitate. Dacă manualele referitoare la Istoria universală și Istoria URSS erau trimise din URSS, de la alte instituții de învățământ superior, atunci cele referitoare la Istoria Moldovei practic lipseau. Iar cărțile de origine românească au dispărut din biblioteci. Predarea cursului de *Istorie a Moldovei* se efectua, inițial, în baza programei, a *Planului-prospect* și notelor efectuate de profesorul Narțov. Acest *Plan-prospect* desfășurat al cursului general de studiere a istoriei Moldovei a fost discutat și, în principiu, aprobat de instanțele științifice ale AȘ a URSS, în special a Institutului de istorie. În conformitate cu acest *Plan-prospect* profesorul N.A.Narțov a desfășurat o muncă în vederea redactării unui curs general de *Istorie a Moldovei*, menit să servească drept manual universitar.

După ce Narțov a pregătit macheta manualului de istorie a Moldovei, în organele superioare de partid și de stat au început să parvină semnale că profesorul N. Narțov denaturează istoria Moldovei. Ca răspuns la aceste semnale, în ziua de 15 noiembrie 1946, la Institutul Pedagogic a avut loc o ședință comună a câtorva catedre: de Istorie a URSS, de Istorie Universală, a Bazelor Marxism - Leninismului, de Limbă și Literatură Moldovenească, la care au fost invitați reprezentanți de la alte catedre. La începutul ședinței a luat cuvântul decanul Facultății de Istorie A.Gozun, după aceea profesorul N. Narțov a expus conținutul de bază al machetei manualului său. Apoi a luat cuvântul doctorul în economie N. Mohov, care într-o formă categorică l-a învinuit pe profesorul N. Narțov de o serie de lacune serioase cu caracter metodologic, de denaturare a factologiei în istoria Moldovei. Însă ceilalți oratori, printre care și A. Gozun, remarcând unele deficiente, subliniau totuși, că neajunsurile și greșelile comise pot fi ușor îndreptate, deoarece este vorba numai de o machetă a manualului. Participanții la ședință au atras atenția profesorului N. Narțov asupra necesității de a lua în seamă observațiile exprimate în procesul pregătirii machetei manualului pentru tipar⁶.

Pe măsură ce redactarea acestui curs avansa, unele capitole și compartimente ale lui erau discutate la instituțiile științifice și de învățământ din Chișinău, Kiev, Moscova, pe marginile lor s-au făcut multe obiecții critice, o serie de recomandări, în cele din urmă, încurajatoare, menite să grăbească elaborarea manualului. Unele probleme ogndite în acest manual de istorie, în curs de elaborare, de profesorul N.A. Narțov

erau predate nu numai în instituțiile științifice și de învățământ, ci și în fața activului de partid și sovietic din republică, în fața propagandiștilor și intelectualității de creație. Elaborarea cursului de *Istorie a Moldovei* era oglindită în presa republicană și a trezit o mare rezonanță. La începutul anului 1947, redactarea manualului a fost încheiată. Lucrarea a fost prefată de academicianul N. S. Derjavin. Iată ce scrie academicianul N.S. Derjavin despre Narțov N.A. și despre manualul său de istorie a Moldovei: „Autorul cărții de față profesorul N. A. Narțov, doctor în istorie, lucrează de mai de mult timp în domeniul istoriei Moldovei (inclusiv a Basarabiei) și, fiind unul dintre cei mai buni specialiști în acest domeniu, se bucură de o mare popularitate printre istoricii și filologii sovietici și români”⁷. În continuare, academicianul spune: „Până la această lucrare a profesorului Narțov la noi n-a existat vreo operă de sinteză privind istoria care ar satisface cerințele științifice ale cititorului sovietic contemporan. Lucrarea profesorului Narțov este prima operă în literatura istorică sovietică ce se ridică la nivelul cerințelor științei și contemporaneității și, astfel complinește o lacună considerabilă în cunoștințele noastre despre marea noastră patrie și strănsa ei familie frățească de popoare în cunoștințele noastre despre istoria eroicului popor moldav”⁸.

Manuscrisul, după ce a fost redactat în corespundere cu obiecțiile făcute de recenzenți, este trimis la principalele instituții științifice din țară spre a fi discutat și apreciat, primind avizele de recenzie a mai multor savanți istorici de seamă din țară. Aceste avize importante au parvenit de la academicienii B. D. Grecov, V.I. Piceta, membrii corespondenței A.M. Pancratova, A .D. Udalțov, profesorul M.V. Levenco⁹. Aceste avize și recenzii conțineau o serie întreagă de obiecții critice de ordin teoretic, factologic și metodic. Cu toate acestea, aprecierile vădeau în linii mari o atitudine pozitivă binevoitoare, semnatarii lor recomandau manuscrisul spre publicare, după care s-ar fi operat amendamentele, concretizările cerute¹⁰.

Academicianul V.I. Piceta a dat următoarea apreciere manuscrisului: „*Lucrarea lui N. A. Narțov este, de fapt, prima încercare de a întocmi o Istorie a Moldovei. Necesitatea unei asemenea opere este evidentă. Este imposibil să predai Istoria Moldovei în școala medie și în cea superioară nedisponând măcar de un manual elementar. Opera lui este prețioasă prin însuși materialul faptic înglobat. N. A. Narțov este destul de competent în problemele de istorie a Moldovei și o revizuire a cărții dintr-un alt punct de vedere, chiar și adoptându-se o altă periodizare, nu va constitui o mare dificultate pentru dumnealui, va rezulta un prețios manual de Istorie a Moldovei*”. Încheind avizul, academicianul B. D. Grecov scrie: „*Consider că avem a face cu o carte folositoare. Conceptul cărții merită tot sprijinul nostru. Deși imperfectă, cartea îl familiarizează pe cititor cu Istoria Moldovei*”. Membrul corespondent A. M. Pancratova constata în avizul său: „*Această operă amplă, denumită Istoria Moldovei, reprezintă prima în literatura istorică sovietică lucrare de sinteză a istoriei Moldovei din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre. Cartea este destinată să servească drept manual pentru instituțiile de învățământ superior*”.

Profesorul M.V. Levenco menționa în avizul său: „După ce va lua cunoștință de această lucrare amplă, oricare cititor obiectiv va trebui să recunoască totuși că autorul a făcut față acestor dificultăți și cartea dumisale este un aport conștiincios și prețios la știință”.

După parvenirea avizelor pozitive citate aici și cele necitate, directorul Institutului pedagogic din Chișinău A. G. Baranovschi a recomandat în mod oficial manuscrisul

lucrării profesorului N. A. Narțov editurii pedagogice „Școala sovietică” din RSSM, spre a fi editat în calitate de manual de istorie a Moldovei pentru instituțiile de învățământ superior din republică¹¹.

Însă până la ieșirea manualului de sub tipar, la 8 august 1947, în ziarul republican „Sovetskaia Moldavia” („Moldova Sovietică”) a fost publicat un articol semnat de K. Voronov, intitulat „Cum și ce ne învață profesorul N. Narțov”, în care macheta manualului și cursul de lecții al profesorului N. Narțov au fost supuse unei critici violente pentru *propagarea ideologiei burgheze în rândurile tineretului studentesc*¹².

K. Voronov, autorul articolului, este, de fapt, un pseudonim sub care se ascund doi autori ai articolului: un istoric (Mohov) și un filolog, care priveau dușmănos opera lui N. A. Narțov.

Semnatarii acestui articol voiau să folosească ziarul în anumite scopuri. În acel timp manuscrisul lui N.A. Narțov, care se mai afla în portofoliul editurii pedagogice „Școala Sovietică” din RSSM a dispărut, lucru foarte suspect. Iar în articol autorii analizează conspectele studenților și nu cursul integral stenografiat sau manuscrisul: „În conspectele lecțiilor nu a fost dată schema marxistă a procesului istoric, nu este prezentată schimbarea formațiunilor sociale pe teritoriul Moldovei, și în limitele acestei scheme lipsește caracteristica evenimentelor istorice în ordine cronologică”¹³. Învinuirile cele mai grave, conform realităților vremii, constau în naționalism și propagarea ideilor burgheze. Astfel, în articol se menționează: „Profesorul urmează născocirile false ale istoricilor burghezo-naționaliști germani”¹⁴. O caracterizare mai adecvată a lucrărilor lui N. Narțov a făcut-o șeful Catedrei de Istorie Universală N. Koroliov în alocuțiunea sa, la ședința Consiliului Institutului, el a spus: „La o examinare mai atentă a manualului și a cursului de lecții la istoria Moldovei lui Narțov observăm că acesta a fost împrumutat, mai exact, copiat de la istorici germani și români. Dacă manualul și prelegerile se deosebesc cu ceva de istoricii germani și români, aceasta-i în măsura în care o traducere proastă se deosebește de original”¹⁵. Aceste învinuiri publice au făcut ca să fie discutat cazul în organele de partid. La 23 august 1947, acest articol a fost discutat la ședința biroului de partid al Institutului¹⁶, la 16-17 septembrie - la Colegiul Ministerului Învățământului al RSSM, iar la 3-4 octombrie 1947 - la ședința Consiliului Institutului. Toate aceste ședințe au susținut critica exprimată la adresa profesorului N. Narțov în ziarul „Sovetskaia Moldavia”. Discuțiile aveau, în fond, un caracter politic, nicidecum științific¹⁷.

La 25 noiembrie a avut loc ședința Biroului C.C. al P.C.(b) al Moldovei în conformitate cu decizia căruia a fost suspendată predarea cursului de istorie a Moldovei la Institutul Pedagogic din Chișinău, iar profesorul Narțov a fost concediat din postul de șef al Catedrei de Istorie a URSS și de conducător al aspiranților istorici; manualul de istorie a Moldovei, scris de Narțov a fost retras oficial de Institut de la editură¹⁸. La aceeași ședință, CC PC(b) a ordonat pregătirea unui alt manual de istorie a Moldovei. Biroul CC PC(b) M a luat sub control și conducerea sa întregul proces de pregătire, de redactare și editare a cursului de *Istorie a Moldovei*. În acest scop, a fost creată o comisie specială pentru scrierea unui *curs marxist-leninist „științific” de istorie a Moldovei*. Comisia era alcătuită din 17 persoane în frunte cu secretarul CC al PC(b) al Moldovei, responsabil pentru problemele muncii ideologice M.M. Radul. Din 1949, în fruntea comisiei se situează A. M. Lazarev¹⁹.

Lui Narțov i s-a propus de la bun început să facă parte din comisia pentru elaborarea manualului și să contribuie cu studiile sale la elaborarea acestuia, dar Narțov, simțindu-se ofensat, a refuzat categoric propunerea. Artiom Lazarev în articolul „*Cum a fost scrisă Istoria Moldovei*” menționa: „*Din păcate, profesorul Narțov a lăsat ca ambiția să învingă bunul simț, ca interesele personale să le predomine pe cele obștești*”²⁰. Dintr-un certificat al secției Instituției Superioare de Învățământ a CC PC(b) al Moldovei aflăm că Narțov N. s-a adresat către șeful secției propagandă și agitație al CC PC(b)M tovarășului Cernenea cu rugămintea despre reabilitarea sa ca savant ce a lucrat asupra problemelor Istoriei Moldovei. Profesorului Narțov i s-a comunicat că problema despre reabilitarea sa poate fi rezolvată doar pe calea participării lui active la munca științifică²¹. Acest fapt ne sugerează că membrii comisiei sus-numite au fost lipsiți prin discreditarea lui Narțov de rezultatele cercetărilor sale, întâmpinând dificultăți în elaborarea manualului. Cazul lui Narțov este un exemplu tipic al imixtiunii organelor politice în viața instituțiilor superioare de învățământ. Sfârșitul brusc al carierei sale este legată de concurența dintre tinerii istorici care au plăcut conducătorilor partidului și istoricii consacrați, mai învârstă. Dornic de afirmare, relativ tânărul Mohov a acționat hotărât în discreditarea nu numai a lui Narțov, ci și a lui Senchevici și a altor istorici, construindu-și cariera în mare parte pe criticile aduse acestora. Sfârșitul carierei de istoric a lui Narțov se datorează în parte și faptului că acesta era evreu, din care cauză în 1948 a fost învinuit de rusofobie, devenind, astfel, „țap ispășitor” al antisemitismului existent în cercurile conducătoare sovietice din epoca stalinistă târzie²². În acest caz, ne solidarizăm cu opinia lui Artiom Lazarev care menționează: „*Dacă în pofida neajunsurilor semnalate de avize și recenzii, lucrarea lui Narțov ar fi fost publicată în anul 1947 în calitate de manual, chiar și în acest caz lucrarea dată ar fi jucat, fie macăr temporar, un rol pozitiv, în primul rând, ca una dintre etapele de devenire a istoriografiei sovietice moldovenești și ca primul și deocamdată, singurul manual de istorie pentru studenți, întrucât cu ajutorul lui aceștia ar fi studiat istoria ținutului natal mai ușor decât fără nici un material didactic*”²³. Ne pare cu atât mai prețios acest manual nepublicat cu cât acesta n-a plăcut regimului, iar plagierile făcute de Narțov²⁴ din autorii români și germani ar fi contribuit, posibil, la o cunoaștere mai obiectivă a istoriei.

După ce în anul 1947 Comitetul Central ordonase pregătirea unui manual de istorie a Moldovei, în 1948, Nikolai Mohov și-a prezentat cu mândrie propunerea de periodizare și schița cronologică, în 1949, membrii Institutului de Istorie, Limbă și Literatură au încheiat pregătirea *machetei Cursului de istorie a Moldovei*; au fost tipărite apoi 300 de exemplare. Editorii erau Aleksandr Udaltov și Lev Cerepnin din Moscova, istoricii republicani Iakim Grosul și Nikolai Mohov, și ministrul educației din Moldova, Artiom Lazarev²⁵.

Macheta cursului (referitor la această machetă a cursului de *Istorie a Moldovei* nu se utilizează în istoriografia sovietică termenul de „manual”, iar autorul N. Mohov nici nu a pretins la această titulatură pentru lucrarea sa)²⁶ era un produs tipic al erei staliniste târzii. Aceasta urma o schemă marxistă foarte ortodoxă și simplificată. Fiecare parte a cărții corespundea unei formațiuni social-economice (triburile primitive, feudalism, capitalism, socialism). Fiecare perioadă istorică era apoi descrisă în ordinea „corectă”: mai întâi, sub raportul dezvoltării mijloacelor de producție și a relațiilor

de producție, apoi în termenii suprastructurii politice și, în sfârșit, din perspectiva dezvoltării culturii. Fiecare frază trăda lipsa de respect pentru cercetarea științifică și, de asemenea, absența completă de studii științifice asupra istoriei Moldovei. Unic surse la care se făceau referiri erau clasicii marxism-leninismului și lucrările lui Stalin. Cartea era plină de declarații categorice asupra evenimentelor din trecutul îndepărtat, bazate doar pe unele dintre remarcile incidentale ale lui Lenin²⁷.

Versiunea mitului moldovenesc și etnogeneza prezentate în această carte erau noi și radicale. Se presupunea că valahii – geto-dacii romanizați care au trăit în regiunea dintre Nistru, Dunăre și Carpați – s-ar fi contopit cu populația slavă indigenă. Unirea valahilor cu slavii de sud a dus la etnogeneza românească (sau valahă). Unirea valahilor cu slavii de răsărit a produs etnogeneza moldoveană. Cu alte cuvinte, deosebirea dintre români și moldoveni își avea originea în faza istorică a „națiunii burgheze” din secolul al XIX-lea²⁸. Aceasta implica o apreciazabilă diferență dintre cele două națiuni și limbile lor și corespundea conceptului curent utilizat al limbii moldovenești ca limbă slavă sau romano-slavă.

Influența rusească și slavă asupra istoriei Moldovei, așa cum era descrisă în acest volum, era zdrobitoare: toți fruntașii politici și culturali basarabeni se presupunea că fuseseră influențați de „marele popor rus și de cultura lui avansată”. Acest atașament pro-rus culmina cu interpretarea anexării Basarabiei în 1812 și cu *formula răului mai mic*. Politica colonială țaristă subiectivă și opresiunea națională și socială au fost complet trecute cu vederea, în timp ce *consecințele pozitive obiective* ale anexării au fost subliniate: *raidurile tătarilor au fost stopate, dezvoltarea economică, politică și culturală au fost accelerate, produsele basarabene s-au putut vinde pe piețele Rusiei, ideile rusești înaintate au ajuns la Chișinău, iar revoluționarii ruși au întărit mișcarea revoluționară din Moldova*. Influența poporului rus și a intelectualității avansate a fost tratată drept absolut pozitivă, iar toate consecințele negative au fost blamate, sub entitatea abstractă „țarism”. Administrația țaristă a fost apreciată drept un *factor pozitiv*, cu toate viciile sale²⁹.

Atașamentul prorusc domina conținutul, în vreme ce atașamentul prosovietic se remarcă prin absență. Nu se făcea nici o referință la „*familia popoarelor sovietice*” și foarte puține la presupusa *legătură naturală dintre popoarele moldovean, rus și ucrainean*. Cartea conținea de asemenea și semne ale unui atașament promoldovean. Erau accentuate unicitatea și trăsăturile specifice ale istoriei moldovenești, ceea ce nu se mai întâmplase niciodată înainte. Guvernarea țaristă era condamnată pentru planurile ei de rusificare a poporului moldovean și intenția de a-i distruge cultura, ceea ce constituia, de asemenea, o atitudine demnă de a fi remarcată în contextul evaluării pozitive a aceluiași regim din Basarabia. În plus, autorii încercau să demonstreze rădăcinile locale ale mișcării revoluționare din Basarabia, deși se știa că mulți dintre revoluționari erau ucraineni și ruși. Comandantul militar rus Grigori Kotovski era glorificat ca „*faimosul fiu al poporului moldav*”, deși era etnic rus³⁰. Acest lucru implica faptul că autorii defineau poporul moldovenesc alternativ, fie cu un concept teritorial, fie cu unul etnic. Totuși, în ambele cazuri patriotismul local, solidaritatea și mândria națională erau pe cale de a fi fabricate, ca factor mobilizator. Ar trebui observat totuși că atât naționalismul rus, precum și cel moldovean erau subsumate structurii ortodox-comuniste a manualului și nu, ca în studiile de mai

târziu, conceptului sovietic de “prietenie a popoarelor”³¹.

Macheta a fost trimisă, spre luare de cunoștință și discutare, instituțiilor științifice și universităților din Moscova, Leningrad, Kiev, Odesa, Voronej, Tartu, Kazani, Cernăuți, Minsk, Tbilisi, Tașkent și din alte orașe. Din toate acestea au parvenit zeci de avize, observații și deziderate de care s-a ținut cont la redactarea textului manuscrisului³².

La sfârșitul anului 1949, de la Institutul de Istorie a Academiei de Științe a URSS la CC PC(b) din RSSM a sosit o scrisoare prin care se anunța că va avea loc discutarea machetei *Cursului de Istorie a Moldovei*, și direcția Institutului de Istorie al Academiei de Științe a URSS roagă a delega pe cineva, pentru a participa la discuție, de asemenea să se confirme numele persoanelor. La Moscova a fost delegat grupul de autori Lazarev A. – președintele Comisiei de elaborare a cursului, Mohov N., Grosul I., Șemiakov D., Berezneacov N.³³.

În luna ianuarie a anului 1950 persoanele sus-numite au asistat la discutarea machetei primului volum al Istoriei Moldovei la Institutele de Istorie și la Universitățile din Kiev, Moscova, Leningrad³⁴, de la care au primit „recomandări și sfaturi prețioase” de care urmau să țină cont în elaborarea cursului de sinteză, menit să servească și în calitate de manual universitar.

Potrivit celor invitați să comenteze “macheta”, această folosire a termenului „Moldova” era prea liberală. Se considera, de asemenea, că publicului cititor îi era perfect clar că teritoriul Basarabiei nu era tot una cu teritoriul RSSM. Istoricii se întreceau în a dovedi că, deoarece regiunea Hotinului aparținea acum Ucrainei, revoltele de la Hotin făceau parte și ele din istoria Ucrainei, și nu ar trebui tratate în manual³⁵.

Astfel, Istoria neamului nostru a fost, practic, scrisă de persoane incompetente în domeniu, cele scrise de autorii „autohtoni” erau recenzate și, de fapt, rescrise de istoricii de la Moscova, Kiev etc.

Deși macheta manuscrisului a fost discutată la diferite instituții de învățământ și științifice din URSS, opera aceasta rămânea să fie nejustificată științific și fără bază izvoristică bine cizelată, fără argumentări ferme și precise și apoi, după cum menționează însuși Artiom Lazarev, „CC al PC(b) al Moldovei ținea sub control permanent desfășurarea scrierii și nivelul științific al cursului de sinteză a Istoriei Moldovei. Biroul CC PC(b) din Moldova asculta anual la ședințele sale raportul președintelui comisiei în problema dată, aprecia starea de lucruri, “acorda ajutorul necesar, dădea „o serie de noi recomandări și sfaturi” de care țineam seama atât în munca organizatorică, cât și în procesul cercetărilor științifice”³⁶.” Totul se ținea sub un control riguros, **pentru ca să fie scrisă o** istorie marxist-leninistă și să nu se găsească cineva care să scrie vreo propoziție ce ar conține adevărul istoric despre neamului nostru.

În 1951, a apărut în librăriile din Chișinău primul dintre cele două volume ale cărții *История Молдавской ССР*. Editorii erau Udaltov și Cerepnin, care au figurat și printre editorii machetei. Spre deosebire de „Курс Истории Молдавии”, noua apariție a fost, în general, bine primită. Autorul recenziei din „Вопросы истории” conchidea că, exceptând câteva lacune neînsemnate (revista fiind totuși destinată cercului de istorici), cartea constituia un eveniment major în istoriografia sovietică. O recenzie absolut pozitivă descoperim în Moldova Socialistă din 2 iulie 1952, cu titlul „Un prinos la dezvoltarea culturii Moldovenești” de Ipatenco P. Aducerea unor

citate aici ne scutește totalmente de orice comentariu, întrucât acestea dezvăluie în totalitate caracterul atât „științific”, cât și ideologic al acestei prime sinteze (menit să joace rolul de manual universitar pentru studenți): „Numai în învoielile (adică libertățile democratice – n. n.) Moldovei Sovietice a putut fi scrisă istoria adevărată a poporului moldovenesc”³⁷, „Luminarea faptelor istorice cu farul învățaturii marxist-leniniste are o mare însemnătate pentru educarea ideincă - politică a truditorilor din republica noastră, pentru lichidarea afirmațiilor false ale istoriografiei române, care schimonosesc adevărul istoric, pentru a otrăvi conștiința norodului truditor, pentru a cleveți marele popor rus.” În concluzie, autorul menționează: „În întregime „Istoria Moldovei” volumul I îi un prinos mare la dezvoltarea culturii Moldovenești, națională după formă și socialistă după conținut, un spor al științei istorice sovietice”³⁸.

Cea de-a doua parte a aceleiași istorii, publicată la doi ani după moartea lui Stalin, conținea unele puncte de vedere și concepte ce merită ar fi remarcate. Primul lucru ce se evidenția, din nou: completa lipsă a referirilor la literatura și sursele istorice, în cea mai bună tradiție stalinistă, doar Marx, Engels, Lenin și Stalin erau citați. Spre deosebire de lucrările anterioare din perioada interbelică, cartea conținea date despre unele eșecuri ale *mișcării revoluționare din Moldova*. Se observă că sovietele locale au sprijinit Guvernul Provizoriu în 1917-1918, în vreme ce bolșevicii locali nu reușiseră să întreprindă o acțiune decisivă împotriva Sfatului Țării. Revoltele de la Tighina, Hotin și Tatarbuniar erau caracterizate ca slabe, izolate, prost pregătite și rău conduse³⁹. În acest sens cel de-al doilea volum era mai onest decât scrierile anterioare și relativ mai puțin propagandistic.

Reînnoirea interpretării evenimentelor avea să devină acum trăsătura permanentă a istoriografiei moldovenești. La prepararea primei sinteze istoricii moldoveni *au descoperit* că, de fapt, sovietele preluaseră puterea la Chișinău și în alte orașe la sfârșitul lui decembrie 1917 și la începutul lui ianuarie 1918. Autorii au punctat preluarea puterii revoluționare la Chișinău pe 14 ianuarie 1918, ca dată oficială a instaurării oficiale a puterii sovietice în Basarabia. Acest nou mit avea o mare putere de legitimare: dacă puterea sovietică fusese instaurată în 1918, atunci în 1940 ea fusese *restabilită*. Potrivit manualului, Basarabia fost *eliberată* în 1940, iar guvernarea sovietică a fost restabilită⁴⁰. Expunerea istoriei politice era contaminată de panslavismul rus care propaga *misiunea eliberatoare* a Imperiului rus în Europa de Sud-Est⁴¹.

Volumul II al „Istoriei Moldovei”, editat în 1955, pornea, la rândul său, de la premisa că în ianuarie 1918, în Basarabia a biruit puterea sovietică, care a fost înăbușită de „România burghezo-moșierească”, iar la 28 iunie 1940 a fost „eliberată” pe cale pașnică de URSS. În acest context, era vehiculată ideea precum că moldovenii din stânga Nistrului (unde în 1924 se constituise o republică autonomă în componența Ucrainei - R.A.S.S.M.) s-au reunit cu cei din dreapta Nistrului, formând Republica Sovietică Socialistă Moldovenească (2 august 1940) în componența URSS și împreună au pășit pe calea „construcției socialiste”⁴². Al doilea volum trata în chip preponderent anii de după 1917. *Patriotismul sovietic* era mai ușor de remarcat, dar referirile cu privire la *prietenia popoarelor* și ajutorul frătesc erau mult mai puțin frecvente decât în manualele de mai târziu. Poporul moldovean fusese „reunit” în 1940, după ce în 1918 fusese „rupt cu forța” de către români. În 1917 revoluția *eliberase* poporul moldovenesc de *opresiunea socială și națională*. Spre deosebire de aceasta, din 1917 până

în 1940 *muncitorii din Basarabia au luptat pentru reunificarea cu patria mamă sovietică, pentru eliberarea de sub exploatarea capitalistă și opresiunea străină*. „Regimul român colonial” se spunea că interzisesse folosirea limbilor rusă și ucraineană în școli, însă reprimarea limbii moldovenești și politica de românizare nu sânt, pur și simplu, menționate. În general, regimul românesc era condamnat pentru *oprimarea socială* și doar apoi pentru *ocupația străină*.

Sfatul Țării era în continuare considerat un subiect primejdios și activitățile lui (îndeosebi voturile privind Unirea) și ale acelor „naționaliști burghezi moldo-români” erau doar pe scurt menționate. Atenția acordată rolului independent al moldovenilor în propria lor istorie era de asemenea redusă: nici o adunare spontană pentru crearea fie a Republicii Autonome, fie a Republicii Unionale nu era menționată, iar *rolul conducător al revoluționarilor ruși* în mișcarea bolșevică locală și instaurarea guvernării sovietice în Basarabia era menționat în mod repetat, în vreme ce activităților populației indigene i se acorda doar o atenție trecătoare.

Este corect să spunem că prima sinteză de istorie a Moldovei era o interesantă mixtură de naționalism și comunism. Structura era marxistă, bazată pe dezvoltarea economică și lupta de clasă. Revoltele țăranilor din secolul al XVII-lea, ale *narodnicilor*, revoluțiile din 1905 și 1917 erau toate prezentate pe larg, în acești termeni. Totuși atașamentul național prorus și promoldovean câștiga teren. Din cauza subiectelor impuse și a istoricilor de la Moscova, care au jucat un rol decisiv în pregătirea acestui volum, naționalismul rus era mai evident în primul volum. Istoricii de profesie de pe malul stâng jucaseră un rol predominant în pregătirea celui de-al doilea volum. Prin urmare, destalinizarea și revoluțiile în politica locală și în știința istorică au asigurat o perspectivă foarte diferită asupra istoriei moldovenești în cea de-a doua ediție, din anii '60.

Primul volum editat în anul 1951 și reeditat în anul 1962 reflectă perioada „*din timpurile cele mai străvechi până la Marea revoluție socialistă din octombrie*”⁴³. Lucrarea este compusă din 6 secțiuni. Al doilea volum, editat în 1955 și reeditat în 1964, cuprindea doar calea de o jumătate de secol, parcursă de „poporul moldovenesc”, de la victoria revoluției burghezo-democratice din februarie în Rusia până la mijlocul secolului al XX-lea. Volumul era compus din 8 secțiuni⁴⁴. Faptul că primul volum cuprindea limite cronologice incomparabil de mari față de jumătate de secol relatat în volumul doi și faptul că primul volum era compus din 6 secțiuni, iar al doilea – din 8, este, de asemenea, un truc al istoricilor sovietici, pentru a demonstra că de la „*instaurarea puterii sovietice în RSSM*” societatea a cunoscut o „*înflorire*” în toate domeniile vieții și că Basarabia a fost *ocupată* de „*România regală*”, cunoscând în cadrul acesteia „*un regres evident*”.

Procesul de elaborare a primului manual universitar, a primei sinteze de istorie a Moldovei a avut loc sub controlul strict al organelor de partid și de stat din URSS și RSSM. Datorită importanței ce i se acorda și urma să o aibă această primă sinteză, în cadrul procesului de elaborare a ei au avut loc totodată și luptele dintre istorici pentru posturile-cheie prestigioase din instituțiile de cercetări științifice din republică și pentru susținerea partidului, ceea ce reprezenta, de fapt, o carieră strălucită. Marii învingători, după cum s-a dovedit, au devenit N. Mohov și I. Grosul, iar marele învins – N. Narțov.

O dată publicate cele două volume ale manualului-sinteză au reprezentat în același timp, prin conținutul lor, și schimbarea paradigmei istorice: moartea lui Stalin și începutul liberalizării hrușcioviste. Primul volum, o lucrare tipic stalinistă (publicată în anul 1951), cu caracter pur propagandistic, cu referințe în cea mai mare parte numai la clasicii marxism-leninismului și la operele lui Stalin, iar cel de al doilea volum s-a dovedit a fi relativ mai onest și mai puțin propagandistic decât scrierile anterioare.

Procesul elaborării primei sinteze, primului manual de Istorie a Moldovei, reprezintă unul dintre cele mai tranșante exemple ale imixtiunii partidului/stat în activitatea didactico-științifică din cadrul instituțiilor de învățământ superior și de cercetări științifice din RSSM.

Note

1. AOSP, F. 51. inv. 4. d. 331. f. 4-5.
2. Ibidem, f. 9-14.
3. Ibidem.
4. Ibidem, f.4-5.
5. Ibidem.
6. *Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă” din Chișinău (1940-2000)*. Chișinău: Tipografia Universității Pedagogice de Stat „Ion Creangă”, 2000, p. 46.
7. Лазарев А., *Кум а фост скрисэ история Молдовей* // Нистру, № 2, 1989, п. 127.
8. Ibidem. p. 127-128.
9. Ibidem.
10. Ibidem.
11. Ibidem.
12. Воронов К., *Как и чему учит профессор Н. Нарцов* // Советская Молдавия, 8 августа 1947, № 155 (965).
13. Ibidem.
14. Ibidem.
15. *Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă” din Chișinău (1940-2000)*,). Chișinău: Tipografia Universității Pedagogice de Stat „Ion Creangă”, 2000, p. 46.
16. AOSP, F. 2865, inv. I. d. 7. f. 17.
17. *Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă” din Chișinău (1940-2000)*,). Chișinău: Tipografia Universității Pedagogice de Stat „Ion Creangă”, 2000, p. 46.
18. Ibidem.
19. Лазарев А., *Кум а фост скрисэ история Молдовей* // Нистру, № 2, 1989, п. 130.
20. Ibidem, p. 133.
21. AOSP, F. 51. inv. 9. d. 314. f. 114.
22. Wilhelmus Petrus Van Meurs. *Chestiunea Basarabiei în Istoriografia Comunistă*. Chișinău: editura Arc, 1996, p.210.
23. Лазарев А. *Op.cit.*, p.129-130.
24. La ședința Consiliului Institutului Koroliov (șeful Catedrei de Istorie Universală) menționa „La o examinare mai atentă a manualului și a cursului de lecții la istoria Moldovei lui Narțov observăm că aici a fost împrumutat, mai exact, copiat de la istorici germani și români. Dacă manualul și prelegerile se deosebesc prin ceva de istoricii germani și români, aceasta-i în măsura în care o traducere proastă se deosebește de original”. A se vedea: *Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă” din Chișinău (1940-2000)*,). Chișinău: Tipografia Universității Pedagogice de Stat „Ion Creangă”, 2000, p. 46.
25. Wilhelmus Petrus Van Meurs. *Op. cit.*, p. 208.
26. Wilhelmus Petrus Van Meurs în lucrarea „Chestiunea Basarabiei în istoriografia comunistă”, atribuie acestei machete denumirea de manual, ceea ce după părerea noastră nu este corect, când lucrarea dată a fost publicată doar în 300 de exemplare și nu avea acest statut, nefiind numită astfel de nici un recenzent. Acele 300 de exemplare erau destinate cercurilor de istorici pentru a fi discutat și analizat.

27. Wilhelmus Petrus Van Meurs. *Op.cit.*, p. 210.
28. *Курс Истории Молдавии*, Том I, Кишинев: Едитура „Штиинца”, 1949. с.35-46.
29. Wilhelmus Petrus Van Meurs. *Op.cit.*, p.223-235.
30. *Ibidem*, p. 212.
31. *Ibidem*.
32. Lazarev A. *Op.cit.*, p.130.
33. AOSP, F. 51. inv. 9. d. 314, f. 53.
34. Lazarev A. *Op.cit.*, p.135.
35. Wilhelmus Petrus Van Meurs. *Op.cit.*, p. 212.
36. Lazarev A. *Op.cit.*, p.135-136.
37. Ипатенко П., *Ун принос ла дезволтаря културий молдовенеиць* // Молдова Советикэ, 2 юлие, 1952.
38. *Ibidem*; Дыков И, *История Молдовой. Волумул 1* // Октомбрие, 1952, № 1. п. 90-96.
39. *История Молдавской ССР*. Том 1, Кишинев: Едитура „Картя Молдовенеаскэ”, 1951, p. 213.
40. *Ibidem*, p. 214.
41. Dragnev, Demir, Jarcuțchi, Ion. *Știința istorică din Moldova în anii 1946-2006* // Revistă de Istorie a Moldovei, Nr.1-2. ianuarie-iunie 2006, p.5.
42. *Ibidem*.
43. *История РСС Молдовенеиць*. Волумул I. Кишинэу: Едитура „Картя Молдовенеаскэ”, 1962.
44. *История РСС Молдовенеиць*. Волумул II. Кишинэу: Едитура „Картя Молдовенеаскэ”, 1964.

SUMMARY

The first attempt of the publication of the one of the university rate of the History of Moldova, was effectuated by professor Naum Nartov, in 1947. The textbook was not published because of intrigues between the history sciences and the pressures of the Communist Party.

In 1951 was published the first volume, and the second in 1955. The first volume is a typically – stalynistic work with the pure propagandistic character, and the second was proved to be relative more honest and a little propagandistic than all the previously writings.

The elaborating process of the first synthesis of the first textbook of the History of Moldova, is a typically case of immixture of the Party/State in the didactic – scientifically activity from a framework of the Institute of higher education and scientific research of RSSM.

Valeriu Cozma, doctor habilitat, profesor universitar, șef secție „Istoria Moldovei” IISD al AȘM, director „Muzeul de Istorie a USM”, profesor universitar, Catedra Istorie Universală, Universitatea de Stat din Moldova. Tel. Serviciu 57-76-77. e-mail: v.cozma@yahoo.com

Adrian Dolghi, magistru în istorie, cercetător științific la „Muzeul de Istorie a USM”, lector stagiar, doctorand, Catedra Istorie Universală, Universitatea de Stat din Moldova. Tel. Serviciu: 57-76-77. mobil: 069619533, e-mail: adri_tudor@yahoo.com

Data: 07.06.2007

О СОХРАНЕНИИ ТРАДИЦИОННОЙ НАРОДНОЙ ОБРЯДНОСТИ В СОВРЕМЕННЫЙ ПЕРИОД (К ВОПРОСУ О ФЕНОМЕНЕ УСТОЙЧИВОСТИ НАРОДНОЙ КУЛЬТУРЫ)

***В. А. Сакович,
Е. Н. Квилинкова***

В настоящее время в определенной степени можно говорить о процессе противостояния двух типов культур и обществ – традиционного и современного. В рамках каждого типа существует значительное количество смешанных и переходных форм. В процессе глобализации предпринимается попытка ассимиляции через подавление и разрушение традиционных обществ и культур.

Происходящий в современный период интенсивный обмен элементами культуры, ведет к определенным цивилизационным сдвигам, имеющим всеобщий характер. Культурная открытость современного мира имеет огромное положительное значение. Однако это явление связано с различного рода проблемами, в том числе в области культурного развития – с вопросами сохранения своего культурного своеобразия¹. В настоящее время можно констатировать утрату многими народами значительного числа элементов традиционной культуры.

Для всех, особенно малочисленных народов, живущих в инациональном окружении, характерно стремление к сохранению наиболее существенных компонентов своей собственной культуры, благодаря которым происходит сохранение и передача накопленного опыта. Традиции являются составной частью культуры и выполняют функцию обеспечения устойчивости общества. Именно традиции, передаваемые от поколения к поколению, позволяют народу сохраниться как самостоятельное культурное явление современного мира. Поэтому важной задачей любого народа является сохранение собственно этнических компонентов (обычаи, традиции, язык, самосознание).

Процесс разрушения традиционных обычаев и обрядов и их функциональной значимости у разных народов проходил в различное время. Например, у восточных славян он имел место в XVIII – начале XIX вв. На территории Бессарабии этот процесс в силу ряда объективных факторов имел место в конце XIX – начале XX века². В определенной степени можно говорить о том, что народы, проживающие в Республике Молдова, во многом сохранили свои этнические особенности, культуру, язык.

Интересным является рассмотрение механизмов сохранения народных традиций на примере двух этнических групп, длительное время проживающих по соседству – гагаузов и болгар, близких по культуре, единых по религиозной

принадлежности, различных по языку. Первые – тюркоязычные, а язык вторых относится к славянской группе, но при этом в нем имеются многочисленные турецкие заимствования.

На основании имеющихся исследований можно говорить о том, что традиционная духовная культура является наиболее консервативной областью народной культуры по сравнению с материальной. Вместе с тем, согласно результатам проведенных исследований, на территории Бессарабии в процессе тесного этнокультурного взаимодействия с молдаванами, румынами они заимствовали некоторые обычаи и обряды, относящиеся к календарной и семейной обрядности, ряд терминов, музыку, танцы и др.

Многие из обрядов и традиций, которые заимствовались у соседей, подвергались модификации и осмысливались как свои, и гармонично вплетались в ткань традиционной народной обрядности, другие же отвергались как чуждые. Так, например, новогоднее колядование с козой, обычаи дня Св. Андрея и др. стали составной частью их календарной обрядности, в то время как праздник Покрова Пресвятой Богородицы и др. воспринимались как «русские праздники» и не «соблюдались» ими, о чем свидетельствуют архивные и этнографические данные³. Необходимо отметить, что такое же отношение к указанному празднику было характерно и для других этносов, проживавших на территории Бессарабии (молдаван, малороссов)⁴.

В народном сознании отношение к традициям отцов и дедов было освящено не только временем, но и отношением духовенства к ним. На сохранение народной обрядности в известной степени оказало влияние местное духовенство, которое строго следило за соблюдением не только религиозных праздников, но и некоторых народных обычаев и обрядов, несмотря на то, что они в своей основе были языческими. В сохранении последних духовенство было напрямую заинтересовано, поскольку их составной частью являлись различные подношения⁵. Ввиду многочисленных жалоб от прихожан Епархиальное начальство вынуждено было время от времени возвращаться к обсуждению вопроса о том, какие из добровольных пожертвований священники могут принимать.

Довольно ярко языческое содержание проявлялось в общесельских праздниках, сопровождавшихся общественными молениями с участием священников нескольких сел, жертвоприношениями животных, ярмарками, гуляньем. По форме и содержанию общесельские и межсельские праздники во многом были несовместимы с христианскими нормами. Обычай устраивать праздники, сопровождавшиеся жертвоприношениями животных и состязаниями, связан с культом предков и, вероятно, является остатками древних погребальных игр и пиршеств⁶. Лишь в конце XIX в. Кишиневское Епархиальное начальство начало предпринимать более активные действия по запрещению такого рода праздников.

Так, построенную в 1903 г. часовню на средства прихожан гагаузских и болгарских сел (Дмитровка, Александровка (Саталык-Хаджи), Ново-Трояны, Чийший). Епархиальное начальство приказало в 1909 г. снять с часовни крест, забрать оттуда иконы и разрушить ее, так как она была построена без разрешения⁷. Однако прекратить такого рода праздники оно оказалось не в

состоянии. На месте часовни остался огромный камень («дикили таи»), возле которого и в настоящее время жители с. Дмитровка (Одесской области) продолжают приносить жертвоприношения (курбаны) в память местнотимого святого Афанасия⁸.

Аналогичный пример имел место в с. Твардица. В 1862 г. возле села, «в том месте, где стояли знаки источника» был «открыт фонтан». Согласно приводимым местным священником сведениям, после произошедшего в селе падежа скота люди пожелали устраивать возле него общественные моления. Возле «чудодейственного» источника с разрешения Епархиального начальства на деньги прихожан была построена часовня в честь Св. Георгия. Ежегодно в день Св. Георгия жители устраивали «общественные праздничные обеды» (курбан села). Однако в 1871 г. последовали предписания от Епархиального начальства о закрытии фонтана, но, несмотря на это, люди продолжали ходить туда и молиться⁹. И в настоящее время жители этого села с особым размахом отмечают в том же месте по установленному ритуалу данный праздник. В день Св. Георгия они устраивают общесельские жертвоприношения с участием духовенства. На праздник приглашаются жители соседних сел, в том числе гагаузских¹⁰.

Таким образом, вопреки противодействиям и запретам епархиального начальства традиция проведения общесельских праздников продолжала сохраняться благодаря фанатическому следованию народным традициям и силе общественного мнения. Все жители села и близлежащих сел, участвуя в общем молебне в честь живых и в память умерших, в совершении жертвоприношения животных, в совместной трапезе и общем гулянье, демонстрировали чувство солидарности.

В механизме трансмиссии культуры важную роль играл религиозный фактор, который служил для членов этнической общности индикатором сохранения народных обычаев и обрядов, унаследованных ими от предков. Из высказываний того же священника с. Твардица видно, что жители села выказывали свое недовольство местным священникам, не проводившим там молебны в соответствии с распоряжением Епархиального начальства: «приходится довольно часто особенно в весеннее время слышать ропот в народе за непризнание благодати Божьей, якобы явно чудодействующий через твардицкий фонтан»¹¹.

Приведенные выше примеры наглядно демонстрируют феномен устойчивости народных традиций. Один из основоположников эволюционной школы в этнографии, Э.Б. Тайлор так объяснял феномен устойчивости культуры: «Когда какой-либо обычай, навык или мнение достаточно распространены, то действие на него всякого рода влияний долго может оказываться столь слабым, что они продолжают переходить от поколения к поколению. Они подобны потоку, который, однажды проложивши себе русло, продолжает свое течение целые века. Мы имеем дело здесь с устойчивостью культуры. Тем не менее, весьма замечательно, что перемены и перевороты в человеческой истории позволяют стольким маленьким ручейкам так долго продолжать свое течение»¹².

Многие народные обычаи и обряды, испытав определенную эволюцию, сохранились у рассматриваемых нами этносов до наших дней. В значительной

степени функциональную направленность сохранили многие календарные обычаи и обряды, связанные с поминовением умерших. До настоящего времени продолжают исполняться в архаической форме обряды и обычаи «Чистого четверга», «Пасхи мертвых», Вознесения и Троицы и др.

Вместе с тем отметим, что сроки общественного поминовения умерших (в Фомино воскресенье, во второй понедельник или вторник после Пасхи, Вознесение, Троица) во многом совпадают у народов Юго-Восточной Европы (болгар, народов бывшей Югославии, украинцев, белорусов, русских, части румын, молдаван), что связано со временем поминовения умерших, установленным Православной Церковью¹³.

Представления о том, что умершие предки могут влиять на деятельность живых, на плодородие и благополучие распространены у многих народов и имеют индоевропейские корни. Например: представления о зависимости материальной жизни от почитания памяти предков, о могуществе предков, происходящем от их пребывания в потустороннем мире.

Длительное сохранение функциональной значимости календарных поминальных обычаев и обрядов объясняется не только их консервативностью, в основе которой лежит страх человека перед загробным миром. В значительной степени оно определяется силой традиции почтительного отношения к предкам и к умершим вообще, которая является составной частью народной обрядности этих этносов.

В целом можно говорить о том, что элементы культа предков в календарной обрядности имеют общие формы проявления у многих европейских народов, что в значительной степени определяется их индоевропейской дохристианской основой. Единые сроки поминовения умерших у православных народов Юго-Восточной Европы объясняются их общей религиозной принадлежностью.

В заключение отметим, что разнообразные функции, которые выполняли народные праздники и обряды, объективно способствовали сохранению традиционного образа жизни, религиозной идентичности и специфики национального характера.

Примечания

1. Квилинкова Е. Н., Сакович В. А., *Диалог культур в условиях глобализации и интеграции, в Беларусь – Молдова: взгляд молодежи в третье тысячелетие*. Материалы международной научно-практической конференции, 28-29 апреля, Кишинев, 2004, с. 106-119; Квилинкова Е. Н., Сакович В. А., *Национальная культура и глобализация* в «Славянские чтения», Вып. 3, Материалы научно-теоретической конференции, Кишинев, 2005, с. 61-70; Квилинкова Е. Н., Сакович В. А., *Проблема сохранения культурного своеобразия в На перекрестках світової науки*. Матеріали III Міжнародної наукової конференції «Вікно в Європейську науку», присвяченої 140-річчю від дня народження Р. Ф. Кайндля. Чернівці, 2006, с. 144-147.

2. Квилинкова Е. Н. *Гагаузы Молдовы и Болгарии (Сравнительное исследование календарной обрядности, терминов родства и фольклора)*, Chişinău, 2005, с. 156

3. Национальный архив РМ (далее – НА РМ), ф. 208, оп. 5, ед. хр. 2638, л. 80-87; Кишиневские Епархиальные Ведомости (далее – КЕВ), 1892, № 3, с. 57-58.

4. НА РМ. ф. 208, оп. 5, д. 1678, л. 9.

5. НА РМ, ф. 208, оп. 5, ед. хр. 3444, л. 81; ф. 208. оп. 5, ед. хр. 2864, л. 11.

6. Квилинкова Е. Н., *Гагаузский народный календарь*, Chişinău, 2002, с. 110-111.

7. НА РМ, ф. 208, оп. 4, д. 3596 (дело за 1909 г.)
8. Полевые материалы Квилинковой Е. Н., за 1998 г., информатор с. Дмитровка, Мокан И. Г.
9. КЕВ, 1873, № 18, с. 669.
10. Полевые материалы Квилинковой Е. Н., за 1998 г., информатор с. Бешгёз, Руссу В.
11. КЕВ, 1873, № 18, с. 669.
12. Тайлор Э. Б. *Первобытная культура*. М., 1989, с. 66.
13. Сырку П. А. *Из быта бессарабских румын в Живая старина, № 1-2*, Петроград, 1914, с. 178; Зеленчук В. С. *Очерки молдавской народной обрядности (XIX – начала XX вв.)*, Кишинев, 1959, с. 83; Державин Н. С. *Болгарские колонии в России. Таврическая, Херсонская и Бессарабская губернии*. София, 1914, с. 164; *Календарни празници и обичаи на българите*, Энциклопедия, София, 1996, с. 60.

SUMMARY

On the preservation of traditional popular rites in the contemporary period (to the question about the phenomenon of folk culture steadiness)

In the article there are given the concrete examples that show the process of preservation of the traditional popular rites of the Gagauzians and the Bulgarians. It is reviewed and analyzed the phenomenon of steadiness of the folk traditions and their role in the contemporary period. It is observed that the peoples inhabiting the Republic of Moldova have to a large extent preserved their ethnical peculiarities, culture, and language.

CONFRUNTĂRI POLITICE ÎN BASARABIA LA ÎNCEPUT DE SECOL XX

Diana EȚCO

Un grup de seminariști au reușit să bulverseze nu numai odinea publică din capitala unei provincii de la periferie (zonă, considerată de maximă securitate) dar și să țină în tensiune pe o durată temporală ipoizantă autoritățile ecleziastice centrale.

De la înălțimea tipului prezent actualitatea acelor vremuri demult apuse ni se prezintă ca ceva prozaic, dar privită în sine își relevă rosturi și semnificații operante care impun un șir de întrebări.

Oare acest „fraged” tineret a fost în stare de sinestătător să conștientizeze realitatea evenimentelor, sau anumite forțe, folosindu-se de instabilitate au ghidat într-un mod ingenios acutizarea ei pentru a submina în ansamblu Imperiul Rus, folosind drept forță de șoc cea mai vulnerabilă „pătură” politică-tineretul. Ceea ce s-a întâmplat în cadrul seminarului teologic din Chișinău a fost o acțiune spontană sau s-a realizat un scenariu elaborat în mod deliberat, care s-a produs accidental, generat de circumstanțe și evenimente sau s-a inventat un incident care să constituie motivul provocării.

Am încercat nu numai să elucidez evenimentele care s-au produs cu o exactitate uluitoare acum un secol, dar și să-i identific să-i animez pe protagoniștii principali, mici eroi ai timpurilor de atunci, pe care i-am regăsit uitați prin filele galbene ale unor prăfuite dosare din arhivele noastre.

Le-a reușit să-și făurească o temelie pentru aspirațiile lor sau nu? Acțiunile lor au provocat, fie și ușor sesizabil, dezarticularea mașinii imperiale sau nu?

La aceste și alte întrebări vom încerca să răspundem în cadrul studiului ce urmează.

O dimensiune relevantă a antecedentelor revoluției de la 1917 o constituie efervescența revoluționară de la începutul sec. al XX-lea, care a culminat cu revoluția din 1905-1907, ce a impulsionat activitatea tuturor instituțiilor de stat din Imperiul Rus, afectând eminamente organismul ecleziastic ortodox rus. În mod implicit, opțiunile revoluționare, rezultate din imperativele politice ale momentului istoric, s-au repercutat favorabil asupra sistemului învățământului teologic, marcat de o acută criză, determinată de conservatismul și autoritarismul rigid, specific acestei structuri.

Una din cele mai radicale revendicări formulate în perioada revoluției prevedea ca „școala teologică să fie completamente desființată, surpându-se din temelie localurile seminarelor și ale Academiiilor teologice, iar în locul lor să fie înălțate altele noi, în care vor face studii oameni noi”¹.

Drept consecință a nefastului reacționarism din anii '80-'90 ai sec. al XIX-lea, școala teologică a fost transformată într-un instrument obedient de promovare a intereselor monarhice, care împiedica evoluția și modernizarea societății ruse. Prin urmare, autoritățile țariste au făcut eforturi "homerice, ca din instituțiile de învățământ teologic, să iasă executanți docili ai dispozițiilor cercurilor clericale superioare".

Presa timpului de orientare democratică a reflectat exhaustiv momentul respectiv în paginile ei. Iată ce spicuim din ziarul "А́лѣ́нѣ́дѣ́нѣ́ѣ ꙗ́зѣ́кѣ́" referitor la seminarul teologic din Chișinău: "Sinodul condus de Pobedonostev ar dori să aibă numai slujitori plini de smerenie și supuși ai altarului împăratului ceresc și al celui de pe pământ; acestor slujitori nu li se cerea nici conștiinciozitate, nici instruire, ci numai devotament, ascultare și smerenie"².

Vorbind despre programul seminarial de studii se constata cu regret "că din ea era eliminat tot ce putea să-l facă pe elev să înțeleagă că lumea nu se ține numai pe smerenie și supunere"³. Același organ de presă caracterizează regimul ce domnea în seminarul din Chișinău ca "barbar", "care usucă creierii și ucide sufletul", care plămădește "niște stârșituri, oameni fără inimă și fără minte"⁴. "Atmosfera virulentă de cazarmă, – scria unul din elevii seminarului în același ziar, – distrugea în inimile seminariștilor "tot ce era viu, proaspăt, luminos și, ca urmare, se fabrica tipul de tineri fără suflet, ce pășeau în viața de sine stătătoare cu o nesecată rezervă de ură față de oameni și atitudine formală mortifiantă față de propria lor meserie".

Pentru a nu permite lichidarea școlii teologice, care servea drept țintă de atac tuturor forțelor reformatoare, autoritățile ecleziastice au devansat acest lucru prin adoptarea unui nou proiect al școlilor teologice, cerând, prin intermediul lui, să confere un nou colorit acestei structuri de învățământ, subordonând-o la noile tendințe de democratizare. Procedura de autorizare a proiectului în cauză a fost similară celei din 1867. Astfel, înaintea adoptării sale, el a fost supus dezbaterilor pe eparhii⁵.

Arhiepiscopul Chișinăului și Hotinului Vladimir, a convocat Consiliul pedagogic al seminarului, în cadrul căruia a fost pus în discuție proiectul noului statut. Rezoluția adoptată pe marginea acestui proiect de către Consiliul pedagogic a fost prezentată de către arhiepiscop Congresului eparhial din 1905, care, la rândul său, a examinat proiectul în cauză. Febrilele discuții generate în rândul participanților la congres s-au rezumat cu următoarele teze – Reintroducerea limbii române și a cântului moldovenesc.

Excluderea din școala teologică limbii ivrit. Cursurile teologice să fie separate de cele laice. Formarea consiliilor de tutelă, compuse din reprezentanții clerului, care urmau a fi investite cu dreptul de a participa la consiliile pedagogice ale profesorilor și de a verifica procesul instructiv – educativ în cadrul seminarului. – Introducerea principiilor electorale la alegerea organelor administrative ale școlii teologice. – Admiterea absolvenților seminariilor teologice, fără examene, pentru a-și continua studiile la Academii teologice. Rezoluția în cauză a fost prezentată pentru a fi analizată Comitetului școlar creat pe lângă Sf. Sinod special în acest scop⁶.

Proiectul respectiv, practic, în toate școlile teologice a amplificat tendințele de răzvrătire sfidătoare față de ordinea autoritaristă impusă de țarism, de care erau profund afectate școlile teologice din întreg imperiul țarist, generând mari tulburări și greve de protest la circa 45 de seminare teologice din Rusia.

Conjunctura politică volatilă din centrul Imperiului țarist se difuza în mod

constant și cu rapiditate pe întreg teritoriul lui, găsind cel mai fertil teren de afirmare, în special, în provinciile anexate în urma diferitor războaie purtate de ruși.

La 15 noiembrie 1905, proiectul respectiv a fost dat citirii și în sala de festivități a seminarului din Chișinău. “după ce toți cei prezenți în sală s-au familiarizat cu proiectul noului regulament, – după cum menționa gazeta “Álhníđráńéf· ċččíü”, toți cei prezenți în sală au rămas cu o senzație neplăcută de amărăciune în suflet, seminariștii considerând proiectul “drept un copil născut mort”⁷.

Momentul dat constituind incoativul mișcării de protest a seminariștilor, împotriva conservatismului specific școlii teologice, consfințit și în continuare prin intermediul noului proiect de statut.

Pe data de 19 noiembrie, după lecția a treia, în cadrul seminarului a avut loc adunarea generală a elevilor, care urma să ia decizia de a declanșa sau nu grevă, în semn de protest împotriva proiectului dat, promovat de Sfântul Sinod, din Petersburg. “Prin informația de la 9 noiembrie, a declarat în cadrul adunării unul din elevi, – sinodul, pur și simplu, își bate joc de seminariști, de aceea trebuie să ne alăturăm seminariilor intrate în grevă din alte orașe ale Rusiei”. Prin urmare, solidarizându-se, cu colegii lor din alte seminare, și aderând la mișcarea generală de reformare a școlii teologice, adunarea elevilor seminarului teologic din Chișinău a luat decizia de a declara grevă, refuzând să frecventeze lecțiile. În continuare, a fost format comitetul organizatoric de grevă și a fost elaborată o petiție, sub care, timp de o oră și jumătate, și-au pus semnăturile 361 de seminariști. Elevii clasei a VI-a au refuzat să o semneze, prezentând în paralel administrației seminarului un recurs, conform căruia ei și-au exprimat dorința de a continua frecventarea orelor de studii⁸.

A doua zi a avut loc ultima adunare, la care au fost discutate condițiile reluării lecțiilor: dacă sinodul va accepta să satisfacă măcar și parțial revendicările seminariștilor până la Crăciun, atunci elevii în grevă se adună la seminar după vacanța de Crăciun și discută situația lor de mai departe, iar dacă sinodul va răspunde prin tăcere încăpățânată, cu fixarea termenului de reluare a procesului de învățământ era însărcinat comitetul de organizare a grevei era însărcinat, care urma să stabilească legătura cu alte seminare și “să se pună în concordanță cu planurile lor”. Spre sfârșitul întrunirii și-au făcut apariția reprezentanții congresului eparhial, care cu încercat să-i convingă pe elevi de inutilitatea demarării unor asemenea acțiuni⁹.

La 21 noiembrie comitetul de grevă, în prezența tuturor elevilor, a înmănat rectorului seminarului Petiția adoptată în cadrul adunării generale a elevilor de la 19 noiembrie 1905. Ea era din 27 de puncte, divizate în trei compartimente. Primul compartiment era consacrat problemelor instructive, al doilea – celor educative, și al treilea includea chestiunile referitoare la organizarea procesului instructiv – educativ în școala eparhială de fete.

În Partea introductivă a petiției era inserată următoarea declarație: “Noi, elevii seminarului teologic din Chișinău, întrunindu-ne în ziua de sâmbătă, 19 noiembrie 1905, și discutând situația noastră în legătură cu ordinul Sfântului Sinod din 9 noiembrie a.c., am constatat că nu mai putem aștepta. Speranțele s-au dovedit a fi zadarnice! Reforma proiectată de Sf. Sinod nu satisface pe nimeni dintre noi. De aceea, încetăm a frecventa orele de studii, alăturându-ne celorlalte 45 de seminare aflate în grevă, în scopul de a obține reforma necesară, prezentând următoarele revendicări...”¹⁰.

La compartimentul instructiv se cerea:

1) transformarea seminarului în gimnaziu de opt clase, după tipul și cu drepturile celui laic 2) libertatea predării în gimnaziul proiectat, 3) deschiderea claselor speciale teologice pentru pregătirea viitorilor reprezentanți ai clerului și admiterea la studii, în cadrul lor, a tuturor doritorilor, din toate păturile sociale, care au studii medii (§ 4 și 5), 4) a acorda autonomie claselor teologice (§ 6), 5) a include în mod obligator în programul de studii al claselor de teologie predarea limbii moldovenești, și facultativ – bulgara (§ 7), 6) dreptul pentru cei care au terminat patru clase ale seminarului de a intra, indiferent de categoria socială, la toate universitățile și facultățile de juridică, medicină, istorie și filologie – fără examene, și cu susținerea examenelor – la facultatea de matematică și în instituțiile de învățământ de specialitate; anularea referințelor secrete; libertatea convingerilor politice; lichidarea supravegherii în timpul extrașcolar, introducerea judecății tovarășești, consiliului de onoare și răspunderii colective, libertatea întrunirilor pentru discutarea publică a problemelor cu care se confruntă elevii în seminar; libertatea înființării de cercuri studențești, uniuni și declararea de greve, transferarea bibliotecii școlare în competența deplină a elevilor și admiterea tuturor cărților dorite de ei; accesul liber al elevilor la biblioteca de bază a seminarului și la cabinetul de fizică, dreptul de a edita propriul organ de presă, accesul la viața culturală: dreptul de a frecventa teatrele, concertele, lecțiile publice și biblioteca publică, desființarea căminului, înființarea unei săli de lectură, desființarea juridică a pedepselor „cu lipsirea de hrană și carceră”. În încheierea petiției se declara că „reluarea lecțiilor din partea noastră va depinde de acțiunile Sfântului Sinod”¹¹.

Arhiepiscopul Vladimir a comunicat Sf. Sinod despre cele întâmplate în cadrul seminarului teologic din Chișinău, prin intermediul a două telegrame. La prima din ele a primit răspuns pe data de 11 decembrie, iar la a doua – pe 14 decembrie. Ultima avea următorul conținut: „Sfântul Sinod permite **suspendarea** orelor de studii în seminar și eliberarea elevilor pe la casele părinților lor”¹². Ambele telegrame fiind semnate de mitropolitul S. Peterburgului, Antonie.

Anterior, la 4 decembrie 1905, arhiepiscopul Vladimir a primit ordinul Sf. Sinod, adoptat la 16 noiembrie 1905, drept răspuns la evenimentele revoluționare care au avut loc într-un șir de seminarii din Imperiul Rus. Prin intermediul lui, se propunea administrației seminarelor teologice, unde a fost întrerupt procesul de studii, “să se adopte măsurile respective pentru reluarea procesului instructiv în timpul cel mai apropiat...”¹³.

Conformându-se lui, în a doua jumătate a lunii ianuarie 1906 au fost reluate cursurile în seminarul teologic din Chișinău, în toate clasele lui.

Acțiuni similare celor petrecute în cadrul seminarului din Chișinău au avut loc, după cum am menționat mai sus, într-un șir de alte seminare din Imperiul Rus. Printre ele vom nominaliza greva seminariștilor din Cernigov, de la începutul lui octombrie 1905, din Tambov, Penza, Iaroslav, Astrahani, Poltava ș.a.¹⁴

Analizând manifestele prezentate autorităților țariste de comitetele de grevă ale instituțiilor în cauză, vom constata o identitate uluitoare cu cel înaintat de elevii seminarului din Chișinău. Aceasta ne demonstrează legăturile indisolubile și relațiile de reciprocitate și solidaritate stabilite între elevii tuturor seminarelor din întreaga Rusie. Fenomenul în cauză nu era un lucru întâmplător, dar, probabil, era bine

organizat și dirijat de forțe revoluționare mult superioare, unor simpli seminariști care nu activau la voia hazardului, dar dispuneau de un plan concret, vizând, nu atât reformarea școlii teologice, cât a societății ruse în ansamblu, plan a cărui eficacitate urma să fie asigurată prin declanșarea unor acțiuni de revoltă publică simultane în toate instituțiile de învățământ. Ele au avut o pondere decisivă în renovarea școlii teologice pe cale oficială. În consecință, a fost modificat sesizabil proiectul viitorului statut, ținându-se cont, fie și parțial, de majoritatea revendicărilor emise pe marginea lui, prezentate autorităților ecleziastice țariste. Țin să remarc prin comparație, “cazul”, adoptării regulamentului din 1867, care anula predarea limbii române în seminarul teologic când, de asemenea, inițial, proiectul a fost supus dezbaterilor pe eparhii, dar obiecțiile și cererile prezentate, cum ar fi de exemplu protestul față de excluderea limbii române din procesul nu au fost luate în considerație. Astfel, la 3 septembrie 1906, a fost adoptat noul program de învățământ seminarial, care se caracteriza printr-o tendință sporită de eliminare a exclusivismului vechiului statut, o minimalizare substanțială a clasicismului introdus în școala teologică de pe timpul lui D.A.Tolstoi, fost ministru al instrucției publice, și apropierea cursurilor seminariale de programul școlilor laice. În rezultat, au fost reduse numărul orelor la limbile clasice de la 28 la 20, în schimb fiind mărit numărul de ore la limbile moderne de la 2 la 8, iar la matematică și fizică - de la 12 la 16 ore săptămânal¹⁵.

Numărul total al orelor săptămânale pentru clasa a IV-a a fost fixat la 25, iar pentru toate celelalte clase – la 24 de ore¹⁶.

Sfântul Sinod, luând atitudine față de solicitările clerului eparhial din Basarabia, revendicările seminariștilor greviști, cât și la intervenția arhiepiscopului Vladimir, a emis, la 31 octombrie 1906, ordinul, sub nr. 12.066 conform căruia, după cum scrie revista “Luminătorul”: “s-a poruncit; ne aflând temei a desființa catedra de limbă evreiască în seminarul teologic din Chișinău; de altă parte, având în vedere trebuințele locuitorilor moldoveni, aflători în Basarabia într-un număr însemnat (83%). Preasfântul Sinod, unindu-se cu încheierea comitetului de învățatură, hotărăște: a lăsa la voia Preasfinției voastre a introduce în clasele 5 și 6 din seminarul din Chișinău predarea și învățarea limbii moldovenești, ca obiect neobligat, cu mijloacele eparhiale de pe loc, numai ca să se facă predarea limbii moldovenești în vremea sloboadă de uroace, neîmpiedicând la învățarea obiectelor obligate din cursul seminarial și ca sporirile elevilor în limba moldovenească să nu se ia în samă la trecerea lor dintr-o clasă în alta și la învrednicirea de loc în rând, după sfârșirea cursului”¹⁷.

Deci, în baza ordinului de mai sus, drept consecință a presiunii exercitate atât de seminariști, cât și de clerul basarabean se legifera introducerea limbii române, în cadrul programului de studii a seminarului teologic din Chișinău, ca obiect facultativ, și doar în clasele a V și a VI-a, iar predarea limbii ebraice n-a fost anulată. În continuare, la 14 decembrie 1907, a fost inclus în programul de studii și cântul bisericesc moldovenesc¹⁸.

La catedra de limbă română a fost numit profesorul Ion Rădulescu, român din Vechiul Regat, absolvent al Academiei teologice din Kiev, traducătorul „Demonului” lui Lermontov¹⁹.

Achitarea salariilor profesorilor de limbă română și cânt moldovenesc s-a decis să se efectueze din fondurile eparhiei²⁰.

Dar, curând școala teologică țaristă, în pofida măsurilor “cosmetice” adoptate de autoritățile ecleziastice pentru a o orienta pe făgașul unei false democrații, a fost din nou afectată de o serie de “tulburări” în masă, care se ciocneau de o atitudine tot mai intolerabilă din partea autorităților ecleziastice. Forțele opoziționiste de pe acest segment social au reușit să fondeze Uniunea seminariștilor din întreaga Rusie. Sub auspiciile acesteia fluxul contestatar exultă.

În vacanța de Crăciun a anului școlar 1906-1907 s-a convocat, la Moscova, Congresul general al seminariștilor din întreaga Rusie, la care au participat și delegați din rândurile seminariștilor chișinăueni. Din perspectiva opțiunilor expuse la acest congres s-a cristalizat faptul că adevărații lui organizatori, erau partidele de extremă stângă²¹. La acest congres s-a lansat apelul de nimicire virulentă a vechii școli țariste, seminariștii fiind chemați la luptă energetică și decisivă împotriva școlii existente, pledându-se fervent pentru o școală liberă și democratică. Congresul a lansat un val de acțiuni extremiste într-un șir de seminare, soldate deseori cu victime în rândurile administrației ecleziastice. De exemplu, la Seminarul teologic din Penza au fost organizate un șir de atentate la viața rectorului, care, în cele din urmă, a fost rănit mortal²².

Un alt act de violență s-a consumat la Seminarul teologic din Tiflis, unde, în același mod, a fost ucis inspectorul acestei instituții de învățământ²³.

Amplificarea mișcării seminariste alerta întregul aparat de conducere țarist. Ecoul tensiunilor politice din centrul Rusiei, evident a ajuns până în capitala Basarabiei. La 14-17 ianuarie 1908, în seminarul teologic din Chișinău, a izbucnit o nouă grevă. Sfântul Sinod a condamnat cu vehemență această acțiune a seminariștilor chișinăueni. Conform deciziei sinodale Nr. 621 din 31 ianuarie 1908, seminarul teologic din Chișinău a fost închis, iar elevii claselor I-V au fost exmatriculați²⁴. Cursurile urmau să fie reluate, începând cu noul an școlar, 1908-1909, și doar cu elevii care vor fi înmatriculați pe baza examenelor de admitere pentru clasa I-a. Profesorii, care rămăneau fără ore, ca urmare a închiderii celorlalte clase, urmau să fie repartizați la alte instituții de învățământ teologic. În continuare, Sfântul Sinod a inițiat o anchetă pe marginea acțiunilor de la seminarul teologic din Chișinău.

În acest scop, revizorul a fost împuternicit 1) să determine parte factologică a “dezordinilor”, 2) să sintetizeze și să stabilească adevăratele motive și cauze care au generat acest conflict²⁵.

Convocând o adunare comună a administrației seminarului și a clerului eparhial, revizorul înregistrează o ușoară divergență de păreri. Este interesant faptul că administrația instituției susținea că, în timpul revoltei, nu s-au înregistrat focuri de armă în incinta seminarului, ci doar împușcături din “pocnitori pentru copii”, pe când în raportul conducerii seminarului se menționează clar că “inspectorul seminarului a fost însărcinat să-l avertizeze pe episcopul vicar Nicodim că este destul de riscant pentru securitatea sa personală să se prezinte în mijlocul elevilor, deoarece, conform informațiilor pe care le deținea, în blocul seminarului se auzeau “focuri de arme”. Însă majoritatea celor prezenți la adunare au infirmat acest lucru, susținând că cuvintele “destul de riscant”, sunt interpretate în sensul că elevii nu ar fi acordat atenția și respectul cuvenit Preasfinției Sale episcopul Nicodim, dar nu în sensul că ar exista vreun pericol pentru viața sa²⁶.

În fond, e evidentă tendința organelor eparhiale de a diminua în mod intenționat

amplarea evenimentelor din 14-17 ianuarie 1908, ele fiind puse în gardă de decizia Sfântului Sinod de a închide seminarul, fapt ce urma să aducă un șir de inconveniente atât pentru cadrele didactice, cât și pentru eparhie în general.

Greva a fost organizată și declanșată de elevii claselor a I-a și a II-a, parțial a III-IV-a, iar elevii clasei a VI-a – din anumite rațiuni de ordin pragmatic nu s-au încadrat în acțiunile de revoltă.

Iată cum ne ilustrează acțiunile în cauză revizorul țarist: “Mai mult de jumătate din contingentul școlar al seminarului a fost contra acțiunilor rebele, dar scandaloșii elevi din clasele inferioare, prin compartimentul lor brutal, extremist, impertinent și revoltător au terorizat, timp de câteva zile, întregul corp didactic al seminarului tratându-l cu tot felul de injurii, insulte, ofense, fluierături, refuzul de a răspunde la ore, alungarea din clasă a institutorilor...” etc. Manifestanții trăgeau focuri de arme, strigau la adresa profesorilor: “Băteți-i! sau “Jos inspecția”, “Jos cu rectorul”, “Jos cu profesorii”²⁷.

Acțiunea care impresionează prin caracterul ei ilariant este: încuierea cu lacăt a cancelariei, unde se afla convocat în ședință extraordinară întreg corpul didactic al seminarului. În adresa elevilor claselor a VI-a, care nu s-au solidarizat cu colegii lor greviștii scandau: “Jos cu mirii”, “Lichelelor”, ș.a.²⁸

Apelul de încetare a grevei, adresat elevilor de episcopul Nicodim chiar la începutul evenimentelor, a rămas fără rezultat²⁹.

În temeiul informațiilor obținute, revizorul sinodal a constatat că ceea ce s-a întâmplat la seminarul teologic din Chișinău, în zilele de 14-17 ianuarie, nu este în legătură directă cu vreo mișcare revoluționară concretă, deși, el nu excludea implicarea indirectă a curentelor revoluționare în declanșarea evenimentelor respective³⁰.

În acest sens, vom nominaliza formarea, la Chișinău, în 1904, a organizației ilegale “Asociația elevilor chișinăueni”, în a cărei activitate au fost implicați și elevii seminarului teologic din Chișinău, deoarece, în urma percheziției efectuate în căminul seminarului, a fost depistat statutul acestei organizații și programul de lecturi. De asemenea, au fost găsite listele celor care au împrumutat cărți, printre care figurau 5-6 seminariști din promoțiile 1905 – 1906 și 1906 – 1907³¹.

La lucrările Congresului general al seminariștilor din întreaga Rusie, care a avut loc la Moscova, în decembrie 1906 au participat trei delegați de la seminarul teologic din Chișinău. Acești delegați, preluând lozincile congresului, au avut o contribuție decisivă în organizarea revoltei de la 1908. La îndemnul lor, seminariștii au început să se eschiveze în mod ostentativ de la frecventarea bisericii și a serviciilor divine, refuzau să se prezinte la orele de studii, organizate în limba rusă, să răspundă la lecții, etc. La 3 aprilie 1907, elevii, care erau întreținuți de stat au declarat grevă, alăturându-li-se în ziua următoare și elevii ce stăteau cu chirie în oraș. Iar la finele anului de studii s-a făcut agitație pentru boicotarea examenelor. Din spirit de răzbunare și pedeapsă, noul rector al seminarului Pavel Kazanski, care manifesta față de elevii români o atitudine ostilă, evidentă și irascibilă, împreună cu profesorul Ciulkov au intrat în conflict cu elevii clasei a VI-a, în timpul examenelor de absolvire, (anul școlar 1906-1907), urmărind, în mod intenționat, nu numai să le scadă notele elevilor, dar mai mult ca atât - să rămână neatestați la examenele respective. Prin urmare, respondenților li se adresau întrebări suplimentare dificile, care, practic nu aveau

tangență cu programa de studii, fiind privați arbitrar de dreptul de a folosi programele de studii pe care le dețineau, pe motiv că erau pline cu tot felul de notițe ajutătoare³².

Drept consecință, anul școlar 1907-1908 a debutat pe fundalul unei atmosfere tensionate, ce se prelungea din anul școlar precedent, când din cauza implicării în mișcarea de revoltă, au fost exmatriculați 98 de elevi din seminar. Chiar de la începutul anului de studii elevii, care locuiau la gazde, sfidând în mod demonstrativ ordinea sufocantă impusă în seminar, au refuzat categoric să comunice inspecției școlare adresele unde stăteau cu chirie, pentru a fi scutiți de orice supraveghere din partea administrației. În continuare, elevii au refuzat în mod demonstrativ să participe la activitatea corului bisericesc, iar în timpul serviciului divin, au cântat într-un mod batjocoritor, pe un ton strident și pițigăiat cuvintele: “ă áĕřăî÷Îńńčálĕřĺăî,ńřĕîăĹďćřăĹĕřĺăî”³³.

Se organizau ilegal diverse întruniri și consfătuiri în scopul demarării unei noi revolte. Drept motiv de începere a ei a servit exmatricularea a trei elevi, care, în noaptea de 6 spre 7 ianuarie, au spart geamurile de la apartamentele rectorului și inspectorului³⁴.

Revolta seminariștilor din ianuarie 1908 a fost “blocată” numai după ce a fost făcută publică decizia de închidere a Seminarului teologic din Chișinău și de exmatriculare de la studii, fără excepție a tuturor elevilor din clasele I – V-a, la cererea expresă a organelor de resort. Această turnură i-a luat prin surprindere pe toți, deoarece seminariștii erau convingși că atât conducerea seminarului și profesorii, cât și organele eparhiale nu vor permite închiderea seminarului.

Astfel, la finele anului școlar 1907 – 1908, seminarul a rămas doar cu o singură clasă, a VI-a, care nu a participat la rebeliune, iar în noul an școlar 1908-1909, urma să funcționeze, la fel, numai cu o singură clasă - întâia de abiturienți, urmând să-și completeze clasele în componență deplină, evolutiv, de la an la an, doar după un termen de 6 ani.

În favoarea anulării riguroasei decizii de la 31 ianuarie 1908, a pledat însuși arhiepiscopul Chișinăului și Hotinului Vladimir, care a intervenit cu o petiție pe lângă Sfântul Sinod, cerând ca decizia privitor la închiderea definitivă a primelor cinci clase seminarele să fie amânată până la inspectarea minuțioasă a evenimentelor în cauză de către revizorul sinodal, Dmitri Tihomirov³⁵.

În baza raportului prezentat, de Tihomirov, Sfântul Sinod a decis la 30 aprilie 1908:

- 1) Să se redeschidă toate cursurile depline, începând cu anul școlar 1908-1909, lăsându-i pe toți elevii claselor a I – V-a repetenți.
- 2) excluderea din seminar a principalilor organizatori ai dezordinilor din 14-17 ianuarie 1908³⁶.

Dispoziția sinodală a fost îndeplinită cu toată exactitatea, prin urmare, în anul școlar 1908-1909, seminarul a funcționat numai cu cinci clase. Abia din 1909-1910 toate șase clase urmau cursurile în ordinea restabilită pe deplin³⁷. Între timp, în decembrie 1908, rectorul seminarului Pavel Kazanski, care, a contribuit prin compartamentul său revoltător la amplificarea tensiunilor în seminar, a fost transferat în aceeași funcție la seminarul teologic din Reazani, locul său fiind preluat de directorul școlii spirituale din Ekaterinburg, arhimandritul Zinovie Drozdov³⁸.

Într-o perioadă istorică, bulversată de noile curente politice, acțiunile seminariștilor din Chișinău, 1905-1908, răspundeau direct imperativelor revoluționare ale acelui moment istoric. Mișcarea de protest era ireversibilă: într-un fel sau altul, mai devreme ori mai târziu, ea oricum ar fi avut loc. În fond, această revoltă s-a înscris în lupta tineretului basarabean pentru reformarea și renovarea unei societăți, anchi-lozate într-un sistem rigid autoritar - (în cazul dat reformarea școlii teologice). Revol-tele seminariștilor din 1905-1908, constituind problema primelor manifestații cu caracter revoluționar din Basarabia, relevante prin faptul că prin măsuri operante au pus în mod tranșant, în fața autorităților țariste, problema revenirii limbii române în școală.

Deși, în istoriografie se consideră că acțiunile seminariștilor din Chișinău ar fi fost o imitare a ceea ce avea loc în alte seminare, considerăm, că, oricum, sunt incontestabile rostul și semnificațiile a ceea ce s-a întâmplat la seminarul teologic din Chișinău, deoarece tineretul basarabean avea alternativa de a rămâne inflexibil la noile mișcări politice, fără a se supune în consecință unor eventuale persecuții și "epurări" de la studii, din partea autorităților. Dar el, ignorând cu temeritate pericolul unor eventuale penalizări drastice, (chiar dacă s-a inspirat din exemplul colegilor din instituțiile similare) a pledat fervent pentru afirmarea unor idealuri nobile.

Deși seminarul teologic din Chișinău a fost conceput de autoritățile țariste ca un instrument de rusificare a populației românești dintre Prut și Nistru, pe parcursul evoluției sale el s-a transformat într-un avanpost al iluminării culturale a Basarabiei și al mișcării de eliberare națională. Pe băncile lui făcându-și studiile cele mai remarcabile personalități din acea perioadă ca A. Mateevici, Paul Mihail, Gurie Grosu, Pan Halipa și mulți alții ...

Astfel, evoluția evenimentelor de după 1905, și a realităților născute de aceste evenimente (fiind dictate de efervescența revoluționară de la începutul sec. al XX-lea) au impus un șir de modificări privind organizarea procesului de studii în școala teologică țaristă. În această perioadă, seminariștii basarabeni s-au angajat în mișcările socială și națională. Astfel, seminarul teologic din Chișinău se transformase într-o baricadă a mișcării pentru democratizarea și naționalizarea societății basarabene. Mișcările protestatare ale seminariștilor chișinăuieni, care au avut loc consecutiv în 1905, 1908 au impulsionat mișcarea de eliberare națională din Basarabia, impunând autoritățile țariste să ia atitudine față de cerințele țariste să ia atitudine față de cerințele vitale ale tineretului român din provincia pruto-nistreană.

Note și comentarii:

1 Bogoslovskii vestnik, 1907, №5, p. 26. (N.Popovschi, *Istoria bisericii din Basarabia on veacul al XIX-lea sub ruși*, Chișinău, 1931, p. 411).

2 S. Pânzaru, *Explozia tăcerii*, on „Orizontul”,

3 *Ibidem*.

4 *Ibidem*.

5 ANRM, F.1862, inv.9, D.207, f.4.

6 N. Popovschi, *Istoria bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea sub ruși*, Chișinău, 1931, p.412.

7 S. Pânzaru, *op.cit.*,

8 Trudy Bessarabskogo istoriko-arheologhiceskogo obščestva, Chișinău, IX, p.133.

- 9 S.Pânzaru, *op.cit.*,șč
- 10 *Ibidem*.
- 11 Trudy Bessarabskogo istoriko-arheologhiceskogo obščestva, Chișinău, IX, p.133; Bessarabskii jurnal, nr.283, 1905.
- 12 Trudy Bessarabskogo istoriko-arheologhiceskogo obščestva, Chișinău, IX, p.133.
- 13 ANRM, F.1862, inv.9, D.207, f.5; Trudy Bessarabskogo istoriko-arheologhiceskogo obščestva, Chișinău, IX, p.133.
- 14 Trudy Bessarabskogo istoriko-arheologhiceskogo obščestva, Chișinău, IX, p.133.
- 15 N.Popovschi, *Istoria bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea sub ruși*, Chișinău, 1931, p.413; Polnoe sobranie zakonov Rossiiskoi Imperii, 1906, 3 septembrie.
- 16 *Ibidem*.
- 17 "Luminătorul", 1908, Nr.1, p.171.
- 18 ANRM, F. 1862, inv.9, D.224, f.3.
- 19 Ștefan Ciobanu, *Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă*, Chișinău, 1992, p.142.
- 20 ANRM, F. 1862, inv.9, D.220, f.8.
- 21 N.Popovschi, *Istoria bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea sub ruși*, Chișinău, 1931, p.414.
- 22 *Ibidem*, p.414.
- 23 *Ibidem*, p.144.
- 24 ANRM, F.1862, inv.9, D.227, f. 3.
- 25 *Ibidem.*, f.4.
- 26 *Ibidem.*, f.5.
- 27 *Ibidem.*, f.6
- 28 *Ibidem.*, f.7
- 29 Trudy Bessarabskogo istoriko-arheologhiceskogo obščestva, Chișinău, IX, p.135.
- 30 ANRM, F.1862, inv.9, D.227, f.4.
- 31 *Ibidem*, f.8.
- 32 *Ibidem*; ANRM, F.1862, inv.9, D.590, f.9.
- 33 ANRM, F.1862, inv.9, D.227, f.7.
- 34 Trudy Bessarabskogo istoriko-arheologhiceskogo obščestva, Chișinău, IX, p.135.
- 35 *Ibidem*, p.136
- 36 ANRM, F.1862, inv.9, D.227, f.9.
- 37 ANRM, F.1862, inv.9, D.239, f.3.
- 38 ANRM, F.1862, inv.9, D.595, f.4.

ÎNCEPUTURILE POLITICII LINGVISTICE A REGIMULUI SOVIETIC ÎN RSS MOLDOVENEASCĂ (1940-1941)

Ruslan ȘEVCENCO

POLITICAL LINGUISTIC BEGINNINGS OF SOVIET REGIM ON MOLDAVIAN RSS (1940-1941)

In this article it is reflected the initial phase (1940-1941) of soviet linguistic policy in the Soviet Socialist Republic of Moldova. It is shown the process of taking decisions by the soviet state and party organs regarding the research and its consequences.

Temelia cursului lingvistic propriu regimului comunist al URSS în **fostele republici unionale**, în perioada sovietică, a fost orientarea spre Rusia, spre limba poporului rus, considerat “fratele cel mare” în “familia frățească a popoarelor sovietice”. În opinia ideologilor sovietici, anume cultura și limba rusă ar fi trebuit să devină acel fundament, pe care se vedea construită toată politica lingvistico-culturală a regimului totalitar. Procesul rusificării culturii naționale, infiltrării în limbile naționale a cuvintelor și expresiilor ruse, a termenilor pseudonaționali, având la bază limba rusă, a fost studiat în mai multe lucrări, editate în perioada sovietică. Printre ele putem menționa lucrările lui S.Afteniuc¹, F.Angheli², D.Antoniuc³, A.Borșci⁴, I.Ceban⁵, N.Corlăteanu⁶, A.Grecul⁷, G.Ijakevici⁸, A.Lazarev⁹, A.Lisețki, E.Floca¹⁰ și D.Marinescu¹¹. După prăbușirea URSS politica lingvistică în URSS a fost studiată în cercetările lui V.Beșleagă¹², I.Cașu¹³, M.Gribincea¹⁴, A.Moraru¹⁵, Gh.Negru¹⁶, V.Pasat¹⁷ și R.Șevcenco¹⁸. Toate studiile sus-menționate nu reflectă în mod special perioada anilor 1940-1941, perioadă în care, precum vom arăta în continuare, au fost puse bazele politicii lingvistice sovietice în RSS Moldovenească. Elucidării acestei chestiuni este consacrat articolul propus.

Politica lingvistică, pe care noi o putem numi politica lingvistică stalinistă, își are rădăcinile încă în a doua jumătate a anilor '30 și este legată nemijlocit de reprimările din anul 1937. Dacă înainte, la sfârșitul anilor '20 - începutul anilor '30 alfabetele multor republici unionale ale URSS au revenit la rădăcinile lor naționale (spre exemplu, limba azeră a acceptat alfabetul latin, în RASSM alfabetul chirilic a fost înlocuit cu alfabetul, bazat pe grafia latină ș.a.), evenimentele din 1937 au schimbat radical situația. Mulți dintre cei condamnați și impușcați din motive politice în Ucraina și RASSM, oameni politici, au fost acuzați de: „naționalism”, „dispoziții pro-românești”, „românizarea limbii” ș.a.¹⁹ Au fost trași la răspundere pentru „naționalism”

chiar și politicienii, care nu demult îi acuzau de această „crimă” pe oponenții lor. Spre exemplu, primul secretar al Comitetului Regional Moldovenesc al PC (b) al Ucrainei V.Todres a declarat la 7 august 1937 că „dușmanii poporului” „introduc în limba moldovenească cuvinte noi, care înainte nu erau cunoscute”, „educă tineretul în spiritul naționalismului românesc, publicând pe Eminescu, Alexandri, Creangă”²⁰, iar deja la 13 august 1937 a fost eliberat din funcție și arestat. Ca rezultat al acestui curs, la 27 februarie 1938 prin decizia Biroului Comitetului Regional Moldovenesc al PC (b) Ucrainei grafia latina a fost anulată și înlocuită cu cea chirilică²¹.

Aparatul sovietic de partid și de stat considera totuși că „naționalismul proromân” este o cauză insuficientă pentru începerea procesului de rusificare a populației, de aceea a fost inventat următorul motiv că, chipurile, „limba rusă se predă în școlile medii la un nivel foarte scăzut și această situație trebuie să fie îmbunătățită esențial”²². Mai mult decât atât, se declara că „organizațiile obștești, cele politice și de stat cer introducerea predării de valoare reală a limbii ruse”, afirmând deschis și fățarnic, în același timp, că paralel se ducea și munca pentru refacere și îmbunătățire a manualelor naționale și studierea aprofundată a limbii materne”²³. În acest scop, CC al PC (b) unional a adoptat la 13 martie 1938 hotărârea „Cu privire la predarea obligatorie a limbii ruse în școlile neruse ale URSS”²⁴. În vederea realizării acestei decizii în anii 1938-1940, în republicile naționale au fost editate abecedare, cărți pentru citire, manuale de gramatica limbii ruse, s-a început pregătirea activă a profesorilor de limba rusă pentru școli²⁵.

Ridicarea bruscă a statutului limbii ruse în defavoarea celor naționale, trecerea scrisului, în majoritatea republicilor naționale, inclusiv în RASSM, la alfabetul chirilic, a asigurat, în viziunea ideologilor sovietici, „o mai rapidă dezvoltare politică și culturală a popoarelor neruse, întărind prin aceasta și mai mult uniunea lor frățească între ele și uniunea cu marele popor rus”²⁶. Această capodoperă a șovinismului rus demonstrează, că regimul sovietic considera toate popoarele neruse înapoiate, semisălbatic, care încă trebuiau să fie „ridicate” la nivelul poporului rus (respingând toată cultura națională a popoarelor neruse până la 1917).

În Basarabia/RSS Moldovenească, după ocuparea ei de către URSS în 1940, această „ridicare” s-a prezentat prin diferite metode. Deja peste 10 zile după crearea RSSM, la 12 august 1940, Comitetul Regional Moldovenesc al PC (b) al Ucrainei a adoptat o hotărâre „Cu privire la reorganizarea școlilor Basarabiei sovietice”, punctul 4 al căreia prevedea că limba de predare în școli se stabilește după dorința elevilor și a părinților și se aprobă de Comisariatul Poporului pentru Învățământ²⁷. În primele zile după adoptarea acestei decizii Biroul CC al PC (b) M, creat la 14 august 1940, considera că pentru reorientarea spre grafia chirilică în condițiile Basarabiei, care mai mult de 20 de ani s-a aflat în componența României, e nevoie de o perioadă de tranziție. De aceea la 23 august 1940 acest organ al puterii în republică a adoptat o hotărâre cu privire la păstrarea temporară, în termen de un an de studii, a grafiei latine pentru școlile moldovenești²⁸. Însă conducerea moscovită, care a stabilit cursul spre propagarea priorității limbii ruse față de toate celelalte limbi ale URSS, mai mult nu dorea să fie luat în considerație orice specific local. Sub presiunea Biroului CC al PC (b) al URSS deja la 23 septembrie 1940 Biroul CC al PC (b) al Moldovei a anulat această decizie și a cerut ca toate manualele moldovenești, care vor fi editate, „să fie asigurate cu grafia rusă”²⁹.

Prin Hotărârea Sovietul Comisarilor Poporului (SCP) al URSS nr.2286 din 11 noiembrie 1940 scrisul în Basarabia „la rugămintea organelor sovietice și de partid” a fost oficial de la „alfabetul latinizat” la cel chirilic. Prin aceeași decizie SCP al RSSM i s-a dat însărcinarea de a constitui o comisie guvernamentală pentru realizarea acestei decizii. Hotărârea menționată a permis organelor de stat, organizațiilor obștești și presei periodice din republică să înceapă trecerea lucrului de secretariat în grafia chirilică de la 1 ianuarie 1941. SCP al RSS Moldovenească a fost însărcinat să prezinte spre aprobare Sovietului Suprem al RSSM proiectul Legii cu privire la trecerea scrisului moldovenesc de la grafia latină la cea rusă³⁰.

În vederea executării deciziei Guvernului unional, Biroul CC al PC (b) al Moldovei, la 2 decembrie 1940 a luat hotărârea „Despre crearea comisiei guvernamentale cu privire la trecerea scrisului moldovenesc de la cel latinizat la cel rus”. În cadrul comisiei au fost incluși G.Rudi (vicepreședintele SCP), D.Otean (șef-adjunct al secției instructiv-organizatorice a CC al PC (b)M, V.Forș (Comisarul poporului pentru învățământ), P.Tereșcenko (redactor-șef al ziarului „Moldova Socialistă”), Cernat (prenumele în document lipsește – R.Ș) (redactor al Editurii de Stat a Moldovei), I.Ceban (lucrătorul Institutului de Istorie, Economie, Limbă și Literatură) și secretarul Comitetului Central al PC (b) al Moldovei S.Zelenciuc³¹.

Pentru soluționarea problemelor de ortografie și terminologie Sovietul Comisarilor Poporului (SCP) al RSS Moldovenească prin hotărârea din 3 octombrie 1940 a aprobat componența comisiei în număr de 7 persoane în frunte cu S.Zelenciuc, vicepreședintele SCP. Această comisie a activat în perioada octombrie-noiembrie 1940 și de comun acord cu reprezentanții Institutului de Istorie, Economie, Limbă și Literatură a elaborat proiectul noilor reguli ortografice ale limbii române. Proiectul a fost susținut de Institutul de Limbă și Scris al Academiei de Științe a URSS și a fost aprobat prin decizia Biroului CC al PC (b) al Moldovei din 28 aprilie 1941 și prin hotărârea SCP RSSM din 16 mai 1941, „cu luarea în vedere a graiului moldovenilor de pe malul stâng și drept al Nistrului și moștenirea literară a limbii”³².

Biroul CC al PC (b) al Moldovei a început demonstrativ campania pentru studierea limbii române de către funcționarii de partid și de stat, adoptând la 20 septembrie 1940 hotărârea respectivă. Prin această decizie Biroul CC a obligat organizațiile județene și de voloste (după 11 noiembrie 1940 – raioane – R.Ș.) al PC (b) M, comitetele executive să organizeze studierea individuală și în grupe a limbii române. Prima etapă (cunoașterea abecedarului și a primelor cuvinte) trebuia să fie finisată spre 1 noiembrie 1940³³, însă această campanie nu s-a soldat cu vreun rezultat. Autorul nu a putut găsi nici un document, care reflecta mersul îndeplinirii acestei hotărâri.

În primele zile ale Sesiunii întâi a Sovietului Suprem al RSS Moldovenească, la 11 februarie 1941, deputații au adoptat unanim Legea cu privire de la trecerea scrisului latin la cel rus³⁴. Autoritățile republicii nici nu așteptau această decizie, pe care o considerau pur formală. Cum menționa O.Andrus, „în perioada primului semestru al anului de studii 1940-1941 elevii, studiind alfabetul rus, erau pregătiți spre trecere la grafia rusă” și din al doilea semestru al aceluiași an de studii au efectuat alare trecere³⁵. Aceasta s-a făcut posibil datorită faptului că imediat după hotărârea SCP al URSS din 11 noiembrie 1940, adică în timp de o lună și jumătate, autoritățile republicii au reușit să editeze 98 de denumiri ale manualelor cu un tiraj de 1,5 milioane

de exemplare în limba română cu litere chirilice³⁶. E drept că, în continuare, autorul citat dezmente propriile afirmații, menționând că manualele editate au ajuns numai pentru a asigura clasele primare, iar asigurarea cu manuale a tuturor școlilor medii necomplete și medii ale republicii putea fi realizată numai către 1 ianuarie 1942³⁷.

Precum am menționat într-un articol, faptul că politica lingvistică a URSS era bazată pe dominarea limbii ruse, era apreciat de autorități și de ideologi ca ceva natural, pentru înrădăcinarea prin diferite căi a bilingvismului național-rus, în condițiile căruia a cunoaște două limbi erau obligați numai locuitorii-băștinași. Migranții din diferite regiuni ale URSS, veniți în republică, nu erau obligați să cunoască limba majorității populației³⁸. Anume în 1940-1941 în RSSM începe editarea în limba rusă a manualelor și dicționarelor, rusificarea presei și vieții politice³⁹. În 1940-1941 această activitate antinațională a fost întreruptă de război. După 1944 activitatea de rusificare masivă a populației băștinașe s-a făcut mai intensă ca urmare a ocupării Moldovei de armata sovietică.

REFERINȚE

1. Афтенюк С., *Ленинская национальная политика и образование советской государственности молдавского народа*, Кишинев, Картя Молдовеняскэ, 1971, 392 с.
2. нгели Ф., *Национальная политика КПСС: правда жизни и вымыслы фальсификаторов*, Кишинев, Картя Молдовеняскэ, 1983, 104 с.
3. нтонюк Д., *Динамизм культурного строительства в Советской Молдавии*, Кишинев, Картя Молдовеняскэ, 1984, 343 с.
4. Борщ А., *Краткие очерки истории молдавского языка* în «Вопросы молдавского языка в свете трудов И.В.Сталина», Кишинев, Шкоала Советикэ, 1951, С.121-144.
5. Чебан И., *Насущные вопросы молдавского языка в свете трудов И.В. Сталина* în *Вопросы молдавского языка в свете трудов И.В.Сталина*, Кишинев, Шкоала Советикэ, 1951, С.5-36.
6. Корлэтяну Н., *Словарный запас и основной словарный фонд молдавского языка (проспект)* în *Вопросы молдавского языка в свете трудов И.В.Сталина*, Кишинев, Шкоала Советикэ, 1951, С.144-150.
7. Прекул А., *Расцвет молдавской социалистической нации*, Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1974, 301 с.
8. Ижакевич Г., *Взаимодействие русского и национального языков в процветании и развитии единой социалистической культуры советского народа* în *Единство и сотрудничество народов СССР*. Материалы научной конференции, Кишинев, Штиинца, 1975, С.208-235.
9. Лазарев А., *Воссоединение молдавского народа в единое советское государство*, Кишинев, Картя Молдовеняскэ, 1965, 206 с.
10. Лисецкий А., Флока Е., *Ленинская национальная политика КПСС в действии*, Кишинев, Картя Молдовеняскэ, 1974, 75 с.
11. Маринеску Д., *Двуязычие – фактор сближения социалистических наций и народностей*, Кишинев, Картя Молдовеняскэ, 1975, 147 с.
12. Beșleagă V., *Conștiința națională sub regimul comunist totalitar în RSS Moldovenească (1956-1963)* în „Destin românesc”, 1995, Nr.2, P.88-102.
13. Cașu I., „*Politica națională în Moldova Sovietică (1944-1989)*”, Chișinău, Cartdidact, 2000, 212 p.
14. Gribincea M., *Basarabia în primii ani de ocupație sovietică, 1944-1950*, Cluj, Dacia, 1995, 187 p.
15. Moraru A., *Istoria românilor. Basarabia și Transnistria în 1812-1993*, Chișinău, AIWA, 1995, 560 p.
16. Negru Gh., *Politica etnolingvistică în RSS Moldovenească*, Chișinău, Prut Internațional, 2000, 132 p.
17. Пасар В., *Трудные страницы истории Молдовы. 1940-1950*, Москва, Терра, 1994, 800 с.
18. Șevcenco R., *Politica lingvistică a regimului sovietic în Moldova*, în *Republica Moldova și România – un deceniu de relații complexe*, Chișinău, Pontos, 2002, P.107-112.; Idem, *Politica lingvistică în RSSM*

în 1944-1961. *Aspect istoric în Analele Asociației Naționale a Tinerilor Istorici din Moldova*, Chișinău, Pontos, 2004, P.98-104.

19. *Arhiva Organizațiilor Social-Politice a Republicii Moldova* (în continuare AOSP RM), F.49, Inv.1, D.3635, F.37-38.

20. Șevcenco R., *Politica lingvistică în RSSM în 1944-1961...*, P.99.

21. *Ibidem*.

22. Константинов Н.А., *Очерки истории советской школы РСФСР за 30 лет*, Москва, Учпедгиз, 1948, С. 300-301.

23. *Там же.*, С.300-301, 310-311.

24. *Там же.*, С. 301, 311.

25. *Там же.*

26. *Там же.*, С.293, 301.

27. AOSP RM, F.49, Inv.1, D.4647, F.47-49.

28. *Ibidem.*, D.4648, F.20-21; Șevcenco R., *Politica lingvistică în RSSM în 1944-1961...*, P.99.

29. AOSP RM, F.51, Inv.1, D.7, F.2.

30. Андрус О., *Очерки по истории школ Бессарабии и Молдавской ССР первой половины XX века*, Кишинев, Шкоала Советикэ, 1951, С.182.

31. AOSP RM, F.51, Inv.1, D.38, F.36.

32. Андрус О., *Очерки...*, С.182; AOSP RM, F.51, Inv.1, D.19, F.150.

33. AOSP RM, F.51, Inv.1, D.7, F.98-99.

34. Андрус О., *Очерки...*, С.182.

35. *Там же.*

36. *Там же.*, С. 183.

37. *Там же.*

38. Șevcenco R., *Politica lingvistică a regimului sovietic...*, P.108.

39. Лазарев А., *Год 1940 – продолжение социалистической революции в Бессарабии*, Кишинев, Картя Молдовеняскэ, 1985, С.284-285.

CONDICA MĂNĂSTIRII HÂNCU (Decembrie 1821)¹

**Alexei AGACHI,
Lidia MOLDOVAN,
Valentin CONSTANTINOV**

Mănăstirea Hâncu, fondată în anul 1678 de către boierul moldovean, marele stolnic Mihalcea Hâncu, al cărui nume îl poartă și astăzi, este unul dintre cele mai vechi locașuri monahale din spațiul pruto-nistean. Fiind inițial un mic schit de maici, înzestrat de întemeietor și ctitor cu 1040 desetine de pământ, în majoritate acoperit de pădure, mănăstirea Hâncu pe parcursul secolelor a trecut prin mai multe perioade de înflorire și declin, lichidare și reactivare. La întemeiere, schitul purta numele Vlabnicul, după denumirea locului unde era situat pământul dăruit schitului de către Mihalcea Hâncu și pe care a fost înălțat schitul cu hramul Sfânta Preacuvioasa Parascheva. Privitor la alegerea și originea hramului există mai multe opinii, dintre care cea mai verosimilă pare a fi următoarea. În anul 1641, domnul Moldovei Vasile Lupu cumpără de la sultan în schimbul a 300 de pungi de galbeni moaștele Sfintei Parascheva, le aduce de la Constantinopol la Iași și le așază în biserica Trei Ierarhi. Familia Hânculeștilor s-a aflat printre sprijinatorii domnului Vasile Lupu în luptele acestuia pentru domnie. Întemeind propria mănăstire, Mihalcea Hâncu, urmând exemplul domnului Vasile Lupu, a acordat noului locaș monahal hramul Sfintei Preacuvioase Parascheva care deveniseră ocrotitoarea Moldovei. Conform legendei, prima egumenă a acestei mănăstiri ar fi fost chiar una dintre ficele lui Mihalcea Hâncu Parascovia. Din cauza năvălirilor tătărești, pe la mijlocul sec.al XVIII-lea, maicile au fost nevoite să părăsească schitul, care a rămas pustiu. Tot atunci, familia Hânculeștilor l-a invitat pe călugărul Varlaam de la schitul Vărzărești care, adunând câțiva călugări, a restabilit schitul.

În anul 1763 schitul exista, lucru pe care îl putem constata din cartea din 4 iulie a aceluiași **an**, domnului Moldovei Grigore Ioan Calimachi care întărește mănăstirii Hâncu dania făcută de Mihalcea Hâncu. „Datam carte domnii meli călugărilor dela schitul Vlabnicul dela ținutul Lăpușni și Lupului feciorul lui Miron Hâncul capit. ctitorul schitului să fii volnici cu carte domii meli a stăpâni și a dijmui părțile de moșii ce le au schitul date de Mihalcea Hâncul fost stolnic mari și dila fiul său Dumitrașcu vataw de stolnicii, anumi Vlabnicul din deal și din cale...”² Din această carte domnească aflăm că schitul era deja locuit de călugări.

La începutul războiului ruso-turc din anii 1768-1774 schitul a fost iarăși ars de tătari, însă în anul 1772 a fost reconstruit sub conducerea călugărului Sofronie, care cere în acest scop și obține ajutor din partea Divanului Moldovei. La 31 martie 1772

membrii Divanului, logofeții Balș, Sturza și stolnicul Teodor Balș poruncesc serdarului de Orhei Constantin Râșcan: „Să face știre dum. că la divan au dat jalobă acestu călugăraș dela schitu Hâncului dela acest ținut, ca acum apucându-să ca să facă un schit acolo, fiindcă cel vechiu l-au arsu neprietenii tătari, are trebuință de oameni de slujbă. Pentru cari scriem dum. ca un dregător a ești acelui ținut să socotești și ce a fi prin puținți îi vei da agiutor”.³

După această restabilire, schitul a continuat să existe în calitate de locaș monahal de călugări. Despre situația schitului până la anul 1812, când Basarabia a fost anexată de Rusia, s-au păstrat foarte puține informații. Se cunoaște doar că familia Hânculeștilor, urmașii lui Mihalcea Hâncu au continuat să ctitorească schitul, făcându-i diverse donații, fapt pe care-l mărturisește dania din 20 martie 1781, făcută schitului, a unui vad de moară pe râul Cogâlnic de către strănepoții lui Mihalcea Hâncu.⁴ Se mai cunoaște că unul dintre egumenii schitului a fost Iezechiil care, conform afirmației unor autori, a stărețit între anii 1802-1806⁵, însă conform informațiilor spicuite din condica mănăstirii Hâncu din anul 1817 a stărețit între anii 1795-1808, deoarece 16 călugări menționați în condică afirmă că au fost primiți în călugărie pe timpul când „nacialnic era Iezechiil”, dintre care doi călugări indică anul 1795, alți doi – anii 1796, 1797, iar unul – anul 1808⁶. În timpul stăreției lui Iezechiil a fost construită cea de a cincea și ultima biserică de lemn, care a dăinuit până în anul 1833, având un „foarte bun iconostas, sculptat în lemn și aurit”, care a fost reinstalat în biserica nouă de piatră și care „putea să reziste încă până la o sută de ani, datorită iscusinței cu care a fost lucrat și trăinicieii lui”.⁷

În anul 1808 a început un îndelungat proces între mănăstire și boierul Panaiot Catargi, nepotul boierului Ilie Catargi, care a emigrat în Rusia, devenind general în armata rusă și care în anul 1784 a procurat de la Lupu Hâncu moșia Perenii, învecinată cu moșia mănăstirii Hâncu.

În pofida tuturor greutăților, schitul Hâncu treptat s-a întărit din punct de vedere economic, a crescut și numărul fraților călugări, fapt care a contribuit la trecerea schitului în categoria mănăstirilor în anul 1816.

Pentru elucidarea istoriei unei mănăstiri o importanță deosebită o au condicile în care este trecută toată averea mobilă și imobilă a locașului. Informațiile culese din condici sunt atât de variate și amănunțite, încât permit să reconstituim nu numai situația economică a mănăstirii, ci și întreaga stare și activitate a comunității monahale. Prima condică a mănăstirii Hâncu din anul 1817 a fost publicată cu un comentariu introductiv de Paul Mihail.⁸ Important este că în condică găsim nu numai întreaga avere mănăstirească, ci și lista fraților călugări, fiind indicate: vârsta, naționalitatea, nivelul științei de carte, anii de călugărie, cinul călugăresc, meseriile practicate, îndeletnicirile și muncile îndeplinite.

Cea de a doua condică a mănăstirii Hâncu, datează di luna decembrie 1821, am descoperit-o în Fondul Dicasteriei Duhovnicești din Chișinău, care se păstrează la Arhiva Națională a Republicii Moldova. Informațiile care se conțin în condică sunt extrem de prețioase. Comparându-le cu informațiile din condica din anul 1817, putem reconstitui situația și evoluția gospodăriei mănăstirești și într-o anumită măsură a vieții spirituale din mănăstire pe parcursul anilor 1817-1821.

Din condică spicuim informații despre biserica de vară, care era de lemn, văruiată,

acoperită cu șindilă, cu clopotniță și avea patru clopote. Catapeteasma era cea de pe timpul starețului Iezechiil „de lemn săpată și după cuviincioasă podoabă piste tot zugrăvită și aurită”. În biserică se afla un număr impunător de obiecte de cult și veșminte, printre care multe erau de aur și de argint, prezentând adevărate podoabe de cult, dar și obiecte de artă, de o înaltă valoare artistică. Obiecte de argint: un grobnicior, patru cruci, un potir, două discuri, două zvezdi, o linguriță, un păhărel, două cadelnițe, cinci perechi de ftale, o icoană, nouă coroane la icoanele de la catapeteasmă, zece candelă, o evangheliere ferecată peste tot cu argint. Obiecte aurite: optsprezece serafimi poleiți cu aur, patru sfeșnice sculptate și aurite, salbele de monede de aur și de argint de la icoana Maicii Domnului.

În comparație cu anul 1817, numărul cărților din biblioteca mănăstirii a sporit de la 20 la 30 de titluri și de la 69 volume la 86 de volume în anul 1821. Unele dintre cărți, cum ar fi: mineiele, liturghierele, evangheliile, molitvenicele, ceasloavele, panahidele, octoihuri se aflau în mai multe exemplare. Printre cărți găsim un triod, chiriadodromion, un penticostar, o psaltire, o parecerniță, un tropar, un catavasier etc. Important este faptul că sunt menționate și câteva titluri de carte veche, cum ar fi: Omilia sau cuvântările duhovnicești ale Sf. Macarie, editată la 1675 la București; Preacuvântarea Sfântului nostru părinte Teodor Studitul, tradusă în românește din limba greacă de Episcopul de Râmnic, Kir Filaret în anul 1784; Sf. Ioan Scărarul etc. Mai sunt menționate patru manuscrise, dintre care unul în limba rusă, iar trei în limba română din învățătura sfinților părinți, fără a fi indicate titlurile. Nu putem trece cu vederea faptul că printre cărțile incluse în condica din 1821 nu găsim un pateric în manuscris, o carte Dorotei și Sfântul Augustin care sunt incluse în lista cărților din condica din anul 1817.

Nelipsit de importanță este și faptul că majoritatea absolută a cărților erau în limba română. Din cele 69 de volume menționate în condica din anul 1817 numai 6 volume erau în limba rusă, iar din cele 86 de volume menționate în condica din 1821, în limba română erau 71 de volume și numai 15 volume în limba rusă. Astfel, informația preluată de Șt. Ciobanu dintr-o condică a mănăstirii Hâncu „scrisă pe la anul 1830 și ceva”, conform căreia după construirea mănăstirii „nacialnicii (stareții – n.a) au fost rosieni după cărțile vechi ce se află la biblioteca mănăstirii de slujit în dialectul rusesc”,⁹ nu corespunde adevărului. Conform condicii mănăstirii Hâncu din anul 1817 dintre cei 38 de frați călugări și de ascultare care alcătuiau comunitatea monahală a mănăstirii în frunte cu egumenul Antonie moldovean de origine, 33 erau moldoveni și numai trei ruși, un ucrainean și un bulgar.¹⁰ În condica din 1821 sunt menționate în limba rusă: un octaih, șapte mineie, două liturghiere, două manuscrise și trei cărți mici fără titluri, iar toată varietatea cărților de cult pentru oficierea serviciului divin erau în limba română. Documentele ne mărturisesc că oficierea serviciului divin în mănăstirea Hâncu devenise o tradiție veche,¹¹ care a dăinuit până în anii 1871-1872, când la conducerea bisericii basarabene a fost trimis arhiepiscopul Pavel (Piotr Lebedev – 1871-1882). În acești ani țarismul a început să promoveze o politică de intensificare a procesului de rusificare a românilor basarabeni și la insistența arhiepiscopului Pavel oficierea serviciului divin la mănăstirea Hâncu, ca și în celelalte mănăstiri basarabene, se făcea în două limbi: română și limba rusă veche bisericească.¹²

În secolul al XIX-lea gospodăria unei mănăstiri semăna cu o gospodărie țărănească, însă mai mare și de aceea erau aceleași *obiecte de uz casnic*: mese, scaune, dulapuri, lăzi, căldări, ceasornice, felinare, desagi, saci, balerci, poloboace, butii pentru vin, căzi, putini, știubee, budălău; ștergare, fețe de masă, țoluri, scoarțe, lăicere, păretare, perine, perdele; unelte de gospodărie: topoare, bărzi și bărdițe, fereastrăie, sfredele, dălți, beschii, ciocane; *unelte agricole*: plugul, sapa, coasa, secera, lopata, ciocanu de bătut coasa (în condica de la 1817 aceste ciocane sunt numite „balce”, exact așa cum erau numite la noi în sat în anii '40-50 ai sec. al XX-lea). Nu găsim menționate în condica din 1812 hârlețul, care este menționat în condica din 1817; *obiecte de bucătărie*: oale, ceaune, străchini, cupe și căni de lut (ceramică), farfurii, talgere, castroane, farfurioare cu lingurițe de argint pentru servirea dulceței, linguri, furculițe, cuțite și cuțitoaie, tigăi, gărafi, pahare pentru vin și pahare pentru rachiu, ulcioare, râșniță de piper, gavanoase, coveți și chersâni pentru dospirea și frământarea aluatului de pâine, albi, vâtrare. O mare parte dintre aceste obiecte și cele mai de calitate se aflau în chilia egumenului, ceea ce demonstrează că egumenul primea oaspeți pe care-i servea nu numai cu un păhărel de vin, ci și cu un păhăruț de rachiu. Mănăstirea avea livezi și din fructe era fabricată țuică. În condica din 1817 sunt menționate vasele cu toate accesoriile necesare fabricării rachiuului, care era permis a fi utilizat în alimentația călugărilor.

Găsim în condică și *unitățile de măsură, de greutate și capacitate*: oca, chila, dime-rlia, cântarul, vadra și *mijloacele de transport*: care pentru boi, căruțe pentru un cal și doi cai cu harnașamentul lor. Unele dintre aceste obiecte poartă denumiri arhaice. Nelipsit de interes este și faptul că printre obiectele de bucătărie sunt menționate tocmai 30 de oale, o sută de cupe și 140 de străchini de lut (ceramică). Numărul impresionează dacă vom ține cont că în anul 1817 comunitatea monahală era alcătuită doar din 38 de călugări și frați de ascultare, care, în fond, nu aveau nevoie de un așa de mare număr de căni și străchini. Putem presupune că aceste vase erau necesare pentru a prepara bucate în cantități mai mari, ca să aibă cu ce-i servi și ospăta pe numeroșii vizitatori și pelerini care veneau la mănăstire în număr mare la hram și la marile sărbători. Faptul ne mărturisește că sfântul locaș întreținea legături cu credincioșii creștini ortodocși din satele învecinate, precum și cu coloniile bulgărești din Bugeac, unde erau pășunate vitele mănăstirii și pregătite mari cantități de fân.

Foarte modeste erau acareturile mănăstirești, alcătuite din 34 de chilii pentru călugări și frați, împreună cu chilia egumenească, trapeză, bucătărie, un arhondaric pentru cazarea oaspeților, un hambar, un grajd, două pivnițe și o cișmea. Toate aceste construcții era de lemn, învechite, acoperite cu stuf, cu excepția bucătăriei și cișmelei, care erau acoperite cu șindilă.

Impresionează însă numărul mare de vite pe care le avea în proprietate mănăstirea, și anume: 98 de capete de vite mari cornute, inclusiv 16 boi mari de jug și 16 vaci cu viței; 984 de oi, 25 capre, 32 de cai și un asin. Acest fapt demonstrează că vităritul constituia una dintre principalele ramuri ale gospodăriei mănăstirești, vitele și produsele obținute fiind destinate nu numai consumului intern, ci și comercializării, aducând venituri considerabile, această situație păstrându-se pe întreg parcursul secolului al XIX-lea, începutul secolului al XX-lea. De exemplu, din comercializarea vitelor și a altor produse agricole mănăstirea a încasat în anul 1878 – 5911 ruble, 1884

- 5559 de ruble, 1890 – 5306 ruble, 1907 – 6318 ruble.¹³ Pentru întreținerea acestui mare număr de vite în condică sunt menționate 3 girezi și 42 de stoguri de fân, pregătit cu banii mănăstirii pe moșie streină. Din cauza că moșia mănăstirii se afla sub sechestru, comunitatea monahală era nevoită să-și pășuneze vitele și să pregătească mari cantități de fân pe moșii streine, plătind considerabile sume bănești. Spre deosebire de condica din 1817, în care este menționată și moșia mănăstirii cu specificarea „nehotărâtă și cu mulțime de documenturi”¹⁴, în condica din 1821 moșia nu este menționată în nici un fel. Aceasta se explică prin faptul că boierul Panaiot Catargi, proprietarul moșiei Pereni, care se învecina cu mănăstirea, pretindea la masa sfântului locaș, din care cauză între boier și mănăstire avea loc un proces început încă în anul 1808, care nu luase sfârșit, fiind mereu transferat dintr-o instanță judecătorească în alta, acumulându-se un mare număr de documente. Moșia a fost pusă sub sechestru până la rezolvarea definitivă a litigiului, comunitatea monahală neavând posibilitatea să se folosească de moșie, iar din această cauză moșia nici nu a fost menționată în condică. În calitate de proprietate funciară au fost menționate două livezi și trei vii, dintre care una lângă mănăstire, iar celelalte două vii – pe moșiile Ciuciuleni și Mirești.

Mănăstirea stăpînea și o moară de apă pe râul Cogâlnic, cu o casă, acoperite cu stuf. Această moară a fost construită de călugări pe vadul de moară, dăruit schitului Vlabnic la 20 martie 1781 de către strănepoții lui Mihalcea Hâncu.¹⁵ În dările de seamă ale egumenilor mănăstirii Hâncu se menționa mereu că moara nu aduce nici un venit, măcinând numai pentru necesitățile comunității monahale.¹⁶

În condică sunt trecute și rezervele de produse alimentare ale mănăstirii, care erau destul de modeste. La începutul lunii decembrie 1821 mănăstirea avea 8 chile de grâu (aproximativ 215 puduri), o chilă și jumătate de legume (circa 40 de puduri), mai fiind menționate separat două chile de cartofi (860 kg) și o chilă de sfeclă și ridiche (circa 430 kg) și 12 dimerlii sămânță de cânepă pentru semănat (circa 400 kg). Cu regret, în condica din anul 1821 nu este indicat numărul călugărilor. Dacă în anul 1821 era același număr de călugări ca în anul 1817, adică 38, apoi unui frate îi revenea 5,65 puduri de grâu, 1 pud de legume, 10 kg de prune uscate, 32 kg de sare, 22,6 kg de cartofi și 11,3 kg de sfeclă și ridiche la care trebuie să adăugăm, produsele lactate: 5 putini și 2 putinele de brânză de oi, o puțină de unt, un polobocel de lapte acru de oi și murăturile: 7 poloboace de varză murată, greutatea exactă a acestor cantități de produse alimentare nefiindu-ne cunoscută, nu putem calcula cât îi putea reveni unui călugăr. Dacă însă numărul călugărilor în anul 1821 era mai mare decât în anul 1817, atunci situația se modifica spre sărăcie lucie, deoarece cantitățile de produse alimentare menționate trebuia să asigure întreținerea comunității monahale pentru o perioadă de 5-6 luni, adică până la roada nouă. Îndeosebi, erau puține legume, ele fiind cel mai mult întrebuintate în alimentația călugărilor.

Putem constata că la mănăstirea Hâncu se cultiva grâul, legumele, aparte erau specificate cartoful, sfecla, ridichea și varza, dar nu există nici o îndoială că erau cultivate și alte legume. În cel de-al patrulea an de la introducerea culturii cartofului în Moldova (anul 1818), această cultură era deja cultivată și la mănăstirea Hâncu. Era cultivată și cânepa, atât de necesară producerii diferitelor feluri pânză și împletirii funiilor. Din strugurii colectați din cele 3 vii, locașul monahal avea la păstrare 250

de vedre de vin și 100 de vedre de must, cantități destul de mici în comparație cu anii următori, când suprafața terenului cultivat cu vie a crescut considerabil.

În anul 1862 sfântul locaș avea deja patru vii: 6 pogoane pe moșia Iurcenii, câte 3 pogoane pe moșiile Mirești, Ciuciuleni și o parcelă de 6 pogoane lângă mănăstire, această vie fiind sădită de călugări în anul 1858.¹⁷ Din roada de struguri adunată a fost produs: în anul 1878-2300 vedre de vin, în 1885 – 2600 de vedre, iar în 1888 – 3000 de vedre.¹⁸ Călugării nu consumau asemenea cantități de vin, de aceea o cantitate considerabilă era comercializată, de exemplu: în anul 1885 au fost vândute 1728 de vedre, în 1888 – 1784 de vedre, în 1889 – 2061 de vedre, în 1896 – 2052 de vedre și în 1901 – 2039 de vedre.¹⁹ În cantități modeste vinul era consumat în mănăstire de călugări, fiind utilizat și pentru săvârșirea diverselor ritualuri creștine, dar și pentru a-i onora și ospăta pe ctitori, donatori când aceștia vizitau sfântul locaș. Mănăstirea avea o prisacă din 80 de stupi, dar din cauză că din an în an numărul stupilor ba creștea, ba se micșora în condică sunt menționate și treizeci de știubeie deșarte. Astfel, în gospodăria mănăstirii se producea miere, ceară și alte produse ale apiculturii.

Este menționat în condică și metocul din Chișinău, adică o casă de lemn, cu un lot de pământ având lungimea de 36 și lățimea de 9 stânjeni domnești. Această donație a fost făcută mănăstirii la 1 septembrie 1821 de către Eufrosonia Sprâncenoaie, locuitoare a orașului Chișinău, pe strada Haralambie 128 (astăzi Buiucani).²⁰

Deci, în condica din anul 1821 este reflectată amănunțit situația economică a mănăstirii și activitatea comunității monahale. Condica poate servi și în calitate de sursă pentru cercetarea evoluției limbii române în sec. al XIX-lea.

CATAGRAFIE **AVERII MIȘCĂTOARE ȘI NEMIȘCĂTOARE A SFINTEI MĂNĂSTIRI HÂNCULUI,** **ȚINUTUL ORHEIULUI CARE S-AU GĂSIT PESTE TOT LA ANUL 1821** **DECHEMVRIE 25**

1. Hramul Preacuvioasei Paraschivii.
2. Biserica cu clopotnița deasupra ei de lemn temelia tencuită și văruiată acoperită cu șindilă.
3. Patru clopoti.
4. Pristol de cărămidă.
5. Cămeșe pristolului de pânză.
6. Inditie pristolului de citu.
7. Sfântul antimis și cu liton de atlaz.
8. Două grobnicioare: una de argint mică și una de tenechea.
9. Noo cruci pi pristol de lemn patru îmbrăcate cu argint și cinci cu sade.
10. Opt sfeșnice de lamă din cari doo câte cu trei fofeze, însă una stricată.
11. Proscomedie de cărămidă acoperită cu o poală de cit.
12. Doo potiri: unul de argint și unul de cositori.
13. Doo discuri de argint.
14. Doo zvezdi de argint.
15. Doo linguriță: una de argint și una de tumbac.

16. O copie de oțal.
17. Un păhărel de argint pentru tiplată.
18. Patru cădelniță: doo de argint și doo de tombac.
19. Trei ibrice unul mare de alamă la umivalniță și doo mici de aramă de încălzit apă.
20. Doo farfurioare pentru anafora.
21. O linguriță pentru foc.

Veșmintele

22. Șasă văzduhuri mari și cincisprezece pocroveți mici de multe materii.
23. Îmbrăcămintea pistolului de canavața galbănă.
24. Doo acoperemânturi a pistolului vechi una de pânză și una de citu.
25. Trei poale una de citof, una de citofiță și una iar de citofiță frățuzască.
26. Patrusprezece freloane: trei de citofiță, una de canavața neagră cu flori mari și unul de maltin asămine doo de cavața albă unul de cavață mohorâtă doo de atlas cu flori doo de adamasc unul roșii și unul verdi, unul de chervie și unul de maltin negru și cinci vechi.
27. Opt stihare preoțști: patru bune unul de citofiță frățuzască unul de canavața mohorâtă, unul de atlas și unul de maltin mohorât și patru vechi de materie proastă.
28. Zaci epitrahire doo de citof bun, unul de maltin cu flori mari: trei de canavața mohorâtă, unul de adamasca roșii unul de materie albă de fir unul de atlas verdi cu floriceli și unul de pervie.
29. Patru stihare diiaconești vechi de feliri de materii adică de mătasă și de citu.
30. Patru aurari: trei de mătasă și unul de citu.
31. Cinci părechi de păftale de argint cu colanile lor.
32. Doo brâi de mătasă.
33. Ancole cu păftale de madem.
34. Zaci părechi de naraclițe de feliuri de materii de mătase.
35. Patru basmale de bumbac.
36. O zăveasă de maltin la dverile cele mari.
37. O zăvesă mari de cit la ușa pridvorului.
38. Patru miniștirguri de șters pe mâini.
39. Doo dulapuri de lemn: unul mare cu doo despărțituri și unul mic.
40. Șasă scaune la oltari.
41. Doozăci și trei de icoane mici a praznicilor piste an di carii una îmbrăcată piste tot cu argint.
42. Catapeteazma de lemn săpată și după cuviincioasă podoabă piste tot zugrăvită și aurită.
43. Noo coroane de argint pe la icoane la catapeteazmă.
44. Zaci cadile de argint.
45. Doo sălbi la icoana Maicii Domnului cu trei galbini mari²¹ unul stanbol și treizeci șasă rubăile gălbinași turcești și cu o cruciliță de argint suflată cu aur.
46. Doo policandri de alamă unul cu doosprezeci fofeze și unul cu șase fofeze.
47. 18 chipuri de Sărafim pe lemn poleit cu aur și zugrăvit.

48. Șasă sfeșnice mari înainte icoanelor patru de lemn săpate și aurite și doo de alamă pentru vâhod.
49. Un tretapod de lemn zugrăvit și împodobit cu icoane.
50. Trei analoguri de lemn doo pe la strane și unul de cetit în mijlocul bisăricii.
51. Un steag de mușama.
52. Catapeteazma în pridvor zugrăvită pe mușama.
53. Doo icoane de mușama deosăbit.
54. Patru icoane mari de lemn în pridvorul bisericii.
55. O sălbioară la icoana Maicii Domnului în pridvor cu patru rubiele patru lei nemțăști și șapte leițe turcești de argint.
56. Patru sfeșnice de lemn în pridvor zugrăvite
57. Un aghezmar de cositor cu capacul lui.
58. Doo fanare de stecă pentru litacie.
59. O creștelniță de lemn.
60. Un clești mari și trei părechi de mucări
61. Patruzeci de straie în bisărică de lemn.
62. Ogradă de parmaclăcuri împregiurul bisăricii.

Cărțile moldovenești

63. Doo evanghelii din cari una îmbrăcată piste tot cu argint.
64. Patru liturghii
65. Doosprezăci mineii pe toată luna de slujire piste an.
66. Patru minei deosăbit.
67. Doosprezăci cărți: Viețile sfinților piste an.
68. Doo octoice una mare și unu mic
69. O carte ce să numești Teofilact.
70. Un chirie codrumion.
71. Un triod.
72. Un penticostar.
73. 1 Apostol.
74. O psaltire.
75. Trei ceasalove.
76. Patru molitvenice.
77. O carte pavecernic.
78. O carte troparnic.
79. Un tesalonic.
80. O carte arătare sau adunarea a d(u)mnezeieștilor dogme ale credinței.
81. O cârtică rânduiala shipnicii.
82. Un catavasier.
83. Doo tombnice.
84. Doo cârticele pentru tombin la Naștere Domnului.
85. Trei panahide.
86. O cârtică învățătură către duhovnic.

87. O cărticică cu rânduiala săptămânii ceii luminate.
88. O carte Sfântul Ioan Scărari.
89. O carte Sfântul Theodor.
90. O carte Sfântul Macarie.
91. O carte ipsaicon.
92. Trei cărți scrise de mână adunare scrise de mână de învățăturile Sfinților Părinți.

Cărți rusești

93. Un octoih.
94. Șasă cărți mineiuri care cuprind doosprezăci luni.
95. Doo cărți scrisă de mână.
96. Trei cărți mai mici.
97. Doo liturghii.
98. O carte minei luna lui iunie.

Lucrurile ce să află în chilie egumenească

99. O icoană de mușama pe lemn a Răstignirii.
100. Doo lăzi de lemn una zugrăvită și una mai proastă de ținut farfurii.
101. Zaci miniștirguri.
102. Opt mesi de pânză.
103. O scoartă netedă.
104. Șasă lăiceri puse cu lațuri din carii unul nou și 3 netede.
105. Un părătar.
106. Trei perini de postav verdi.
107. Un lăicer neted în altă chilie.
108. O masă de lână noo.
109. Un vătrari de her.
110. Un dulap de lemn.
111. Șasă talgiri de tenechea.
112. Doo castroane asămine.
113. Șasăsprezece farfurii.
114. Doosprăzăci cuțite.
115. Doozăci furculițe.
116. Zaci gărafi.
117. Doozăci păhară de vin.
118. Cinci pahare mici pentru rachiu.
119. Doo sticle de băut apă.
120. O farfurioară pentru dulceață și cu o linguriță de argint.
121. Doo mesi de lemn și una rătundă.
122. Patru scaune de lemn

- 123. Un ulcior de lut și un ibric și trei linguri tot de lut.
- 124. Trei perdele de pânză albă la ferestri.
- 125. O pecete de lemn a mănăstirii.
- 126. Un ceasornic de sân.
- 127. O bărelcă ca de șasă ocă.
- 128. Trei butelci negri.

Lucrurile ce s-au găsit la chilirie

- 129. Trii covăți de racut pâine.
- 130. O căldare mare de aramă.
- 131. Doo părechi de her de plug.
- 132. Doo coasă și șapte săciri.
- 133. Cinci ciocane de coasă cu toate ale lor
- 134. Trei scoarță.
- 135. Trei bucăți de părători.
- 136. Trei icoane de mușama și una de lemn la trapeza.

Lucrurile pojăjâi ce să află la cămară și la hambar

- 137. Trei căldări de aramă și doo ceaune.
- 138. Doo cântare una mare și unul mic.
- 139. Șasă topoară.
- 140. Nouă bărdițe mici și doo barzi.
- 141. O rășniță de chiperi.
- 142. Două tigăi de aramă.
- 143. O ocă de tenechea.
- 144. Doo cuțitoaie.
- 145. Doo herăsăie.
- 146. Șasă sfredede
- 147. Doo dălți
- 148. Doo linguri de roate.
- 149. Doo perechi de farfice.
- 150. O beschie.
- 151. Noo sapi.
- 152. Doo părechi de hamuri de doi cai însă o perechi vechi.
- 153. Trei perechi hamuri de cal.
- 154. Una sută cupe de lut.
- 155. Una sută patru zaci străchini de lut.
- 156. Șase guri de piele
- 157. Zace chersini de lemn
- 158. Trei gavanoase mari.
- 159. Trei fânare de sticlă însă doo stricate.

160. Zaci păhară de sticlă.
161. Doo părechi de desadi.
162. O ladă.
163. Doo cane de lut și un ibric.
164. Treizăci oale de lut.
165. Douăzăci și patru poloboace pentru trebuința mănăstirii.
166. O bute pentru vin.
167. Treizăci știubei dișărti.
168. Doo căzi.
169. Doo dimirlăi de lemn.
170. Patru albii mari.
171. Patru putini.
172. Cincizăci de lopeți.
173. Patru țoluri.
174. Zaci saci.
175. Un budălău.
176. Doo căruțe de doi cai vechi din cari una acoperită.
177. Doo căruțe câte de un cal.
178. Patru care de doi boi.

Acareturile

179. O chilie egumenească de lemn temeinică, cu trei despărțituri, acoperită cu stuh.
180. Șapte chilii cu trapeza de lemn în rând acoperite cu stuh sub acoperemânt.
181. Patru chilii tij de lemn supt un acoperemânt acoperite cu stuh.
182. Un arhondaret de lemn cu doo despărțituri vechi acoperit cu stuh.
183. O cuhne de lemn acoperită cu șindilă.
184. Doo pivnițe de lemn.
185. Un hcmbar de lemn acoperit cu stuf.
186. O cișme înlăuntrul ogrăzii acoperită cu șindilă.
187. Opt chilii de lemn acoperite cu stuh deosăbite.
188. Patrusprezece chilii de lemn acoperite cu stuf a părinților.
189. Un grajd vechi acoperit cu stuh.
190. O livadă împregiurul mănăstirii cu multe feliuri de copaci roditori și cu un pogon de vie.
191. O vie cu livada ei pe moșie mănăstirii.
192. O vie cu livada pe moșie streină Ciuciulenii.
193. O vie pe moșie streină Mireștii.
194. O moară de apă i cu o casă de lemn acoperită cu stuh dată danie pe moșie streină Perenii.

Vite mari cu coarne

- 195. Șasăsprezăci boi mari de giug.
- 196. Noosprezăci boi tineri câte de un vițel.
- 197. Șasăsprezăci vaci cu viței
- 198. Patru vaci sterpi.
- 199. Șasă gonitori.
- 200. Șasă gonitoare.
- 201. Șasă mânzați.
- 202. Șapte mânzate.
- 203. Doi buhai.

Vite de cal

- 204. Zaci cai de umblat.
- 205. Treisprezăci iepi mari
- 206. Trei cai neînvățați, adică doi pătrari și un tretin.
- 207. Un armăsar.
- 208. Cinci mânzi mici, doi cai și trei iepi
- 209. Un asin.

Oi

- 210. Șapte sute patrusprezece mari
- 211. Cincizăci berbeci mari.
- 212. Douăzeci berbecuți mici cârlani.
- 213. Doo sute neoară.
- 214. Unsprezăci capre mari.
- 215. Șapte țapi
- 216. Șapte iezi.
- Alt- Optzeci de stupi.

Pâine și altele

- 217. Opt chile grâu și cu sărjăoacă.
- 218. O chilă și jumătate de legumi.
- 219. Doosprezăci dimilii sămânță de cânipî.
- 220. Trei sute ocă de perji uscate.
- 221. Cinci putini și doo putinele brânză de oi.
- 222. O puțină de unt.
- 223. Un polobocel lapte acru de oi.
- 224. Una mii ocă de sare.
- 225. Doo sute cincizăci vedri vin și o sută vedri must.

226. Șapte poloboace cu curechi.

227. Doo chile de cartofe.

228. Ca o chilă sfeclă și ridiche.

229. Trei girezi și patruzăci și doo de stoguri de fan făcut cu banii mănăstirii pe moșie streină.

Această avere a sfinții mănăstiri Hâncului după cuprindirea mai sus arătată catagrafie am dat în sama sfinții sale părintelui Arsenie blagocinului. 1821 dechem(vrie) 8.

Ieromonah Vășian în Hâncul.

230. Spre o casă cu locul ei în orașul Chișinăului făcută danie de o vădană anume Frăsina Sprâncenoaie în scris întărită și de judecătoria politicească a Oblastiei Basarabiei împreunăși cu toate documenturile ei.

Arhiva Națională a Republicii Moldova, Fond 205, inv.1, d.4472, f.48-53. Original
Fond 205, inv.1, d.5499

Note:

1. Descifrare paleografică de Valentin Constantinov.
2. L.T.Boga, Documente basarabene, v.IX. Mănăstirea Hâncu (1677-1812). Chișinău, 1930, p.2.
3. Ibidem, p.3.
4. Ibidem, p.3-4.
5. Arhimandrit V.Puiu. Monăstirile din Basarabia în „Revista Societății istorico-arheologice bisericești din Chișinău”, vol.XI, Chișinău, 1919, p.47.
6. Paul Mihail, Mărturii de spiritualitate românească în Basarabia, Chișinău, 1993, p.40-43.
7. Arhiva Națională a Republicii Moldova, Fond.208, inv.2, d.3273, f.38 (În continuare ANRM).
8. Paul Mihail, Op.cit., p.38-48.
9. Șt.Ciobanu, Bisericile vechi din Basarabia, în Comisiunea Monumentelor de istorie. Secția din Basarabia, Chișinău, 1924, p.53.
10. Paul Mihail, Op.cit., p.39-44.
11. ANRM, F.208, inv.3, d.1363, f.195.
12. Ibidem, inv.2, d.3358, f.26; d.3359, f.17v; inv.6, d.164, f.78 v.
13. Ibidem, inv.6, d.930, f.50v-51; inv.8, d.188, f.41v-42; d.277, f.65v-66; inv.4, d.3303, f.95v-96.
14. Paul Mihail, Op.cit., p.48.
15. L.T.Boga, Op.cit., p.3-4.
16. ANRM, F.208, inv.12, d.99, f.126-126v; inv.2, d.3358, f.25v-26; inv.6, d.1643, f.78-78v.
17. Ibidem, inv.3, d.842, f.88.
18. Ibidem, inv.6, d.930, f.46; inv.8, d.384, f.12; d.268, f.98.
19. Ibidem, inv.8, d.384, f.12; d.268, f.98; d.277, f.62; d.368, f.73; inv.3, d.2839, f.27.
20. A.V.Sava, Trei case din Chișinăul vechi, în „Arhivele Basarabiei”, nr.3, 1934, p.258-259.
21. Indiscifrabil

UN DOCUMENT NECUNOSCUȚ DESPRE VIAȚA PRIVATĂ. UN ACT DE DIVORȚ DIN 1795

Lilia ZABOLOTNAIA

Cercetările recente efectuate în fondurile Arhivei Naționale ale Republicii Moldova au permis depistarea unui document de importanță deosebită¹ atât sub aspectul istoric, cât și din punct de vedere al conținutului, oferind informații prețioase despre viața privată. Este vorba despre un divorț. În Moldova secolului al XVIII-lea divorțul, ca fenomen social, nu era răspândit și, în general, nu se afișa. Desfacerea căsătoriei ținea de anumite reguli, obiceiuri și era însoțită de un proces complicat și îndelungat. Căsătoria, fiind recunoscută de pravile ca una dintre cele șapte taine ale bisericii, se încheia și se desfăcea de autoritățile bisericești. Instituția căsătoriei și-a păstrat caracterul ei religios de-a lungul veacurilor. Situația extrem de delicată îi obliga pe membrii familiei să țină, într-un anumit mod, divorțul în taină. În același timp, dacă însă era imposibil a rezolvat pașnic problema, soții erau nevoiți să apeleze la judecata domnească.

Avem în față două documente: scrisoarea către domnul Moldovei Mihai Suțu din 26 aprilie și «porunca»² domnului adresată judecătorilor Departamentului al doilea³ să descurce conflictul dintre sulgerul Alexandru Hrisoverghi și soția sa, care erau în proces de divorț.

«Noi, Mihail Constantin Suțu v(oe)voda, cu mila lui Dumnezeu, domnul Țării Moldavei.

Citindu-să anaforaoa⁴ aceasta înainte domnii meli și văzindu-se cercetare dumilorsale, boerilor gindicători ai Departamentului al doilea, hotărâm ca după ceia ce s-au găsit cu cali, prin sfatul preosfinții sali, părintelui Mitropolit Țării, și a dumnevoastră, boierilol giudicători, ***fiind următor întocma după a sfintelor pravili hotărâri, să fie numit sul(ger) deosebit de soție sa un an de zile***»⁵.

Acest proces de divorț a ajuns la domnul Moldovei după ce a fost cercetat de instanțele respective – bisericești, «prin sfatul preosfinții sali, părintelui Mitropolit Țării» și laice, «dumnevoastră, boierilol giudicători».

În primul rând, atrage atenția decizia luată de domn, să nu-i despartă imediat, numai să locuiască separat un an. Este important să menționăm că ***„despărțirea trupească”, de la pat și de masă*** nu atingea legătură de căsătorie, soții locuiau împreună. Deci soții deja erau declarați despărțiți de pat și masă, ***rămâneau și mai departe soți***. În caz dacă nu mai existau motivele despărțeniei, puteau relua oricând viața în comun⁶ Într-un mod oarecare această formula de despărțirea „trupească” pe un an oferea șansa să păstreze familia. După desfacerea oficială a căsătoriei, efectele erau mai grave. Păstrarea familiei era un proces ireversibil.

În al doilea rând, domnul decide pe parcursul anului de separare „trupească”, „după a sfintelor pravili hotărâri” se păstrează zestrea soției „după izvod”⁷ și darurile făcute de către soț înainte de nuntă. Pentru asigurarea doamnei, era numită persoana responsabilă de îndeplinirea acestei decizii, „să facă teslim⁸ în mâna arătatului boier”, „care noi îl vom alege și-l vom socoti a fi sigur, spre bună purtari de grijă”.

„Preînălțați doamni, luminații poronci urmând, după cercetară și socotința, ci am făcut pentru aciașă pricină, noi așa am găsit cu cali și am ales pe dumnealui, stolnic Ion Carpu, fiind boierul cinstit și sigur, și de al doile rudă cu sulgeriasa, soția sulgerului”, să aibă el grija. „de moșiile i lucrurile, **ci le are sulgereasa, zăstre sa, care sint mișcătoare și nemișcătoare, și poate cu lesnire a le purta de grijă și a o pofitaxi**”.

După cum demonstrează documentul, **se accentuează faptul „să fie sulger datoriu a enheresi**¹⁰ toată zăstre soții sale, cum și darurile dinainte nunții, ci li-au dăruit sulger soții sali”. La logodnă zestrea fetei se hotăra de către părinți. Foile de zestre se întocmeau în ajunul nunții, împreună cu rudele apropiate și cu familia mirelui. Zestrea avea o semnificație deosebită pentru femeie, deoarece îi aparținea și o putea administra, tot ei îi aparțineau bunurile obținute din banii primiți drept zestre sau din vânzare unor părți din zestre, considerate bunuri dotale¹¹. Zestrea și darurile de nuntă erau pierdute numai în cazurile când soția era recunoscută vinovată: de adulter, purtări necuviincioase (beție), răutate, lipsa de înțelepciune, risipirea averii și nepriceperea în chiverniseala casei, dacă femeia nu era fecioară în noaptea nunții etc¹².

În Moldova, conform tradiției și „obiceiului pământului” din Evul Mediu, zestrea aparținea numai femeii și soțul nu avea nici un drept asupra acestei proprietăți: nu putea s-o vândă, s-o înstrăineze, s-o pună în gaj etc.¹³

Drept confirmare la statutul asigurat al femeii la zestre poate servi codicele de legi „**Codul Calimachi**”. Cu toate că a fost tipărit numai în anul 1817, merită o deosebită atenție, deoarece a fost alcătuit în baza tuturor legilor și obiceiurilor Moldovei în materie civilă, câte erau de patru secole. Prezintă interes „Cap al treizeci și unul. Pentru tocmele căsătorești” care reflectă situația legislativă la tema cercetată, adică la capitolul femeia și zestrea.

§ 1610.:

- b) „să nu aibă bărbatul veniturile sau rodurile zăstreii;
- h.) să dea chizaș (garanția – L.Z.) pentru siguranța zăstreii.

§ 1639. Este datoriu bărbatului:

- a) să păstreze zăstreă neprețluită în bună stare ca un bun iconom;
- e) nu are voie să o înstrăineze sau să o pună amanet.

§ 1649. Întorcerea zăstreii, după dezlegarea cununiei prin moarte sau din altele pricini se face.

Ori în însuși lucrul de zestre, fiind de față, dimpreună cu toată sporirea lor și rodurile, și veniturile luate înaintea cununiei sau după dezlegarea ei, ori prețul lor, dacă s-ar fi înstrăinat; iar dacă lucrurile vor fi din cele cheltuitoare, au a se întoarce alte lucruri tot de aceiași cualita și cîtime, sau acel hotărît ori drept preț a lor”¹⁴.

Din cele arătate mai sus, rezultă că în situația prezentată și procesul examinat nu găsim o explicație definitivă a motivului divorțului, „pricinii dihonii”¹⁵. În același timp, cu certitudine, se vede că soția nu poartă nici o vină. Judecata propune soluționarea problemei, împăcarea soților pe parcursul anului, „întru carile vremi,

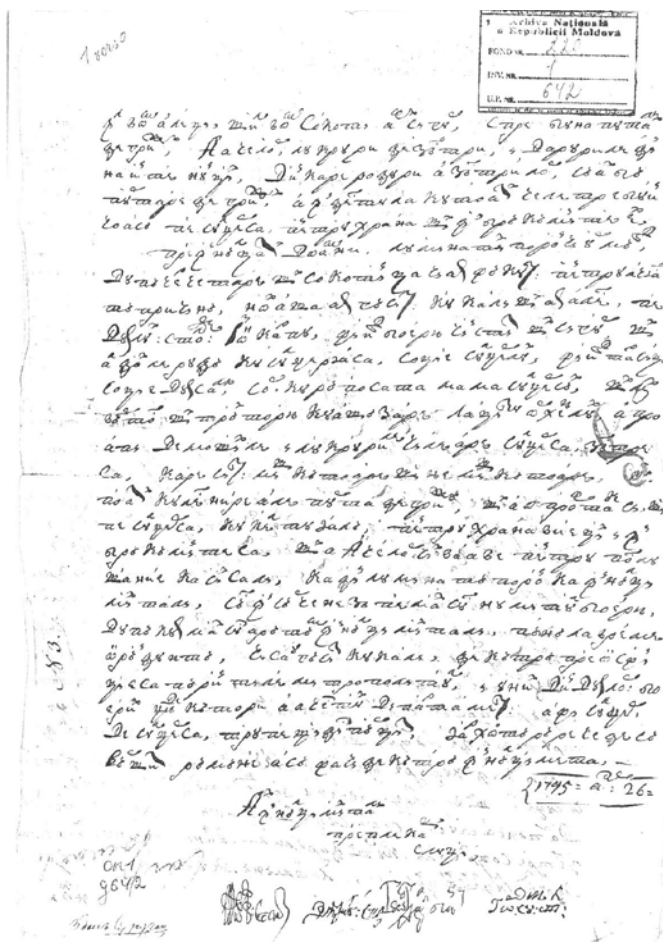
dacă să va întoarce să margă să vețuiască cu soția-sa”. Reiese deci că inițiativa aparține soțului și el a părăsit soția.

Merită atenție modul respectuos în care era tratată femeia în acest conflict și grija deosebită față de ea: i se păstrează proprietatea în timpul separării temporare și în caz de divorț; este tutelată de o persoană reprezentativă, numită de judecată, care va fi responsabilă de îndeplinirea deciziei consiliului judecătoresc.

În societatea dominată de bărbați, femeile erau, de obicei, prezentate pe fundalul activității bărbaților. Ele erau stimulate și apreciate până când se aflau sub ocrotirea bărbatului (tatălui, soțului, fratelui etc.). Din clipa ce devenea cunoscut divorțul, statutul femeii se schimba brusc, societatea “îi întorsese spatele” și ea devenea persoana discretă, lipsită de drepturi de autoapărare.

Documentul cercetat are o valoare imensă, deoarece a permis să studiem viața privată din punct de vedere juridic, social, civil, dar mai ales din punct de vedere cotidian și moral.

DOCUMENTE

1795, aprilie 30.—Mihai Suțu, domnul Țării Moldovei, poruncește

Noi, Mihail Constantin Suțu v(oe)voda, cu mila lui Dumnezeu, domnul Țării Moldavei.

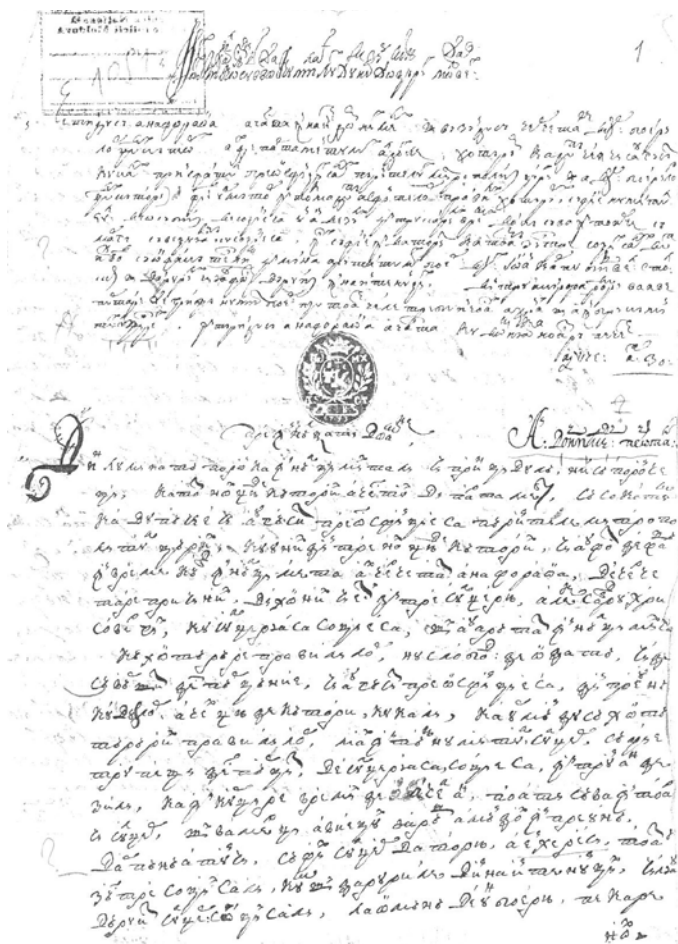
Citindu-să anaforoa aceasta înainte domnii meli și văzindu-se cercetare dumilorsale, boerilor gindicători ai Departamentului al doilea, hotărâm ca după ceia ce s-au găsit cu cali, prin sfatul preosfinții Sali, părintelui Mitropolit Țării, și a dumnevoastră, boierilorol giudicători, **fiind următor întocma după a sfintelor pravili hotărâri, să fie numit sul(ger) deosebit de soție sa un an de zile.** Întru carile vremi, dacă să va întoarce să margă să vețuiască cu soția-sa, înși să fie îndatorit ca toată zăstre soții Sali, după izvod, să o facă teslimîn mânia arătatului boer, dumnealui Ioan Carpu, biv vel stolnic, cum și darurili, ce ia-u fost dăruit înainte nunții, dintru a căroro roduri va avea purtare de grijă numit(ul) boer, pentru toate cele trebuncioase a hranii și îmbrăcămintii slugeresii, întărindu-se a noastră aceasta cu domniasca noastră pecete.

1795, (aprilie) 30.

Pecetea domnească aplicată cu chinovor.

Legende: "Iw Mx Kc CII BB 1793.

Al doilea mede(Inicer) procital.

Preînălțate doamne!

Din luminată poronca înălțimii tali, ci prin ținutul ni să poroncești ca tot noi, giudecătorii acestui Dipartament, să socotim ca după cee ce au găsit preosfinție Sa, părintele Mitropoloitul Țării, cu unii dintre noi, giudecătorii ci au fost de față, în vreme când înălțime ta ai cercetat anafora de cercetare pricinii dihonii, ce este între sulgeriu Alexandru Hrisoverghi cu sulgereasa, soția-sa, și au arătat înălțimii tale, **că hotărâre pravililor nu slobod deodată ce desăvârșit despărțanie**, ci au găsit preosfinție sa dinpreună cu dumnelor, acei giudecători, cu cali **ca urmându-să hotărârii pravililor, mai întâiu numitul sulger să fie trupește despărțit de sulgereasa, soție-sa, într-un an de zile**, ca în curgiri vremii den acel an, poate să va întoarci sulger și va mergi a vieții iarăș amândoi împreună. Da, până atunce, **să fie sulger datoriu a enheresi** toată zăstre soții sale, cum și darurile dinainte nunții, ci li-au dăruit sulger soții sali, la o mână de un boeriu, pe care noi îl vom alege și-l vom socoti a fi sigur, spre bună purtari de grijă a acelor lucruri de zăstri i darurile dinainte nunții, din cari roduri a zăstrilor să aibă purtare de grijă a îndestula cu toati cele trebuncioasă pe sulgereasa, pentru hrana și îmbrăcăminte ei.

Preînălțați doamni, luminații poronci urmând, după cercetară și socotința, ci am făcut pentru aciașă pricină, noi așa am găsit cu cali și am ales pe dumnealui, stolnic Ion Carpu, fiind boerul cinstit și sigur, și de al doile rudă cu sulgeriasa, soția sulgerului, fiind Talița, soție dumisale, sor(ă) cu răposata mama sulgerului, și mai vârtos și trăitoriu cu așazare la ținut Orheiului, aproape de moșiile i lucrurile, **ci le are sulgereasa, zăstre sa, care sint mișcătoare și nemișcătoare, și poate cu lesnire a le purta de grijă și a o pofitaxi** și pe sulgereasa cu cheltuială, pentru hrana vieții și îmbrăcăminte sa și a acelor ci-i va avea pentru poslușanie casii Sali, ca din luminata poronca înălțimii tale să să însărcinează pe mai sus arătăm înălțimii tali, până la vreme orânduită, ci s-au găsit cu cale, de câtră preosfinție sa, părintile mitropolitul, i unii din dumnealor, boerii giudecători a acestui Dipartament, a fi sulger de sulgereasa trupești despărțit.

Iar hotărâre ce desăvârșit rămâne a să faci de câtră înălțime ma.

1795, apr(ilie) 26.

Ai înălțimii tale preplecați slugi.

Iacov, vtori spa(tar) <m.p.>.

Dumitru spa(tar) <m.p.>.

Gheorghe Gavrilă ban <m.p.>.

Gheorghe Sum...¹⁶ stolnic <m.p.>.

A.N.R.: F. 220.R.1.D.642. Original. Mihai Suțu a domnit din 1792 decembrie 30 până în 1795 aprilie 25. Dar prezentul act este autentic, cu pecete originală.

ABSTRACT

The title of the article is *An unknown act about the private life. An act of divorce from 1795 (Moldova)*. The studied act has a great value because it allowed to study the private life from the juridicial, social and civil point of view, but especially from the moral and daily point of view.

Note

1 Autorul aduce sincere mulțumiri și profundă recunoștință doamnei Larisa Svetlicinii pentru sprijinul acordat în depistarea și descifrarea documentului.

2 Porunca – dispoziție, ordin, decizia, ordin. Dispoziție (orală sau scrisă) dată de către o autoritate și care trebuie executată întocmai.

3 Departamentului al doilea - ???

4 Anafora- raport scris în adresa domnitorului (de către un mare dregător).

5 A.N.R. F. 220.R.1.D.642.

6 Vasile Chirvan, *Dreptul matrimonial*, volumul III, Oradea, 1933, p.399-400.

7 Izvod – foaie de zestre, care se întocmea în prezența martorilor.

8 Teslim – predare, transmitere.

9 Pofitaxi – a asigura.

10 Enheresi – a nota, a înregistra.

11 Șarolta Solcan, Femeile din Moldova, Transilvania și Țara Românească în Evul Mediu, București, 2005, 35-36.

12 L. Zabolotnaia, *Dreptul femeilor la divorț în Moldova Medievală (secolele XVI- XVII)*, în „TYRAGETIA”, Anuar XIV, Muzeul Național de Istorie, Chișinău, 2005, p.148-154.

13 L. Zabolotnaia, Situația femeilor din Moldova în evul mediu. Imaginea, statutul social, drepturile și obligații (sec. al XVI-lea - mijlocul sec. al XVII-lea), în ROMANIA: A Crossroads of Europe. The Center for Romanian Studies. Iași -Oxford -Palm Beach -Portland, 2002, p. 43-57.

14 *Codul Calimach (1817)*, ediție critică, condusă de Andrei Rădulescu, București, 1958, p. 555, 557, 561, 565, 567.

15 Dihonie – neînțelegere, vrajdă.

16 Gheorghe Sum... - nume ilizibil.

DOCUMENTE REFERITOARE LA ADMINISTRAREA BASARABIEI DE CĂTRE GUVERNATORUL CIVIL SCARLAT STURZA

Dinu POȘTARENCU

După ratificarea Tratatului de pace ruso-otoman de la București din 1812, comandantul-șef al armatei ruse de la Dunăre, amiralul P.V. Ciceagov, l-a numit pe Scarlat Sturza, fost boier moldovean, locuitor al Rusiei din 1791, în calitate de guvernator civil al regiunii Basarabia, teritoriu rupt din componența Principatului Moldovei și încorporat în mod fraudulos în Imperiul Rus.

Prezentăm mai jos o serie de documente cu privire la administrarea Basarabiei de către Scarlat Sturza. Actele sunt expuse în limba rusă, în care ele au fost redactate.

Șirul documentelor începe cu ordinul din 23 iulie 1823, prin care amiralul P.V. Ciceagov l-a desemnat pe S. Sturza în funcția de guvernator civil al regiunii Basarabia.

Cel de-al doilea document reprezintă dispoziția din septembrie 1812 dată Divanului Principatului Moldovei de către senatorul V.I. Krasno-Milașevici, președintele Divanurilor Principatului Moldovei și Țării Românești, de a-i transmite lui S. Sturza toate dosarele cu actele privitoare la spațiul din partea stângă a Prutului care urma să fie anexat.

La 21 septembrie 1812, după cum se menționează în documentul al treilea, S. Sturza i-a comunicat lui V.I. Krasno-Milașevici: “Odată cu expirarea termenului de administrare comună a principatelor, intenționez să plec la Chișinău în vederea organizării administrației regiunii recent dobândite. Dar lipsa funcționarilor necesari pentru executarea lucrărilor îmi creează dificultăți”. Din acest motiv i-a cerut permisiunea să angajeze funcționarii în privința cărora, având consimțământul lui Ciceagov, convenise cu el anterior “să-i ia cu sine la Chișinău”.

Pe parcursul celor șapte luni cât a deținut postul de guvernator civil al Basarabiei, Scarlat Sturza a dat dovadă de o activitate administrativă intensă. Îmbolnăvindându-se grav, el a transmis funcția de guvernator civil, în baza actului din 18 mai 1813 (documentul IV), generalului I.M. Harting, care exercita funcția de șef militar al Basarabiei.

Urmează expozeul din 19 mai 1813, adresat împăratului Rusiei Alexandru I, în care S. Sturza înfățișează întreaga sa activitate în calitate de guvernator civil al Basarabiei.

Șirul documentelor reproduse îl încheie decretul împăratului Alexandru I, emis la 17 iunie 1813 pe numele ministrului poliției Veazmitinov, cu privire la demiterea lui Scarlat Sturza din postul de guvernator civil al Basarabiei și desemnarea în locul lui, cu statut de interimar, a generalului I.M. Harting.

**DOCUMENTE REFERITOARE LA ADMINISTRAREA BASARABIEI
DE V. I. KRASNO-MILAȘEVICI GUVERNATORUL
CIVIL SCARLAT STURZA**

I. Ordinul lui P. V. Ciceagov cu privire la desemnarea lui Scarlat Sturza în calitate de guvernator civil al Basarabiei

Копия с предписания Главнокомандующего Дунайскою Арміею адмирала Чичагова действительному статскому советнику Стурзе от 23 го июля 1812.

Поручаю Вашему Превосходительству, поданной мне от Государя Императора власти, управление Бессарабіею и частью Молдавіи присоединенными к Россійской имперіи на основаніи Букарестскаго мирнаго договора. Вы имеете вступить в сию должность с званіем гражданскаго губернатора Бессарабской области, сообразно постановленія о образованіи оной и наставленіем данным Вашему Превосходительству, кои за подписаніем моим при сем к вам препровождается.

ANRM, F. 1, inv. 1, d. 3995, f. 10.

II. Dispoziție dată de V. I. Krasno-Milașevici

Дивану Молдавскому

Предложение

По случаю присоединения Бессарабіи и части Молдавіи по левому сторону состоящей к Россійской Имперіи, я признаю нужным чтобы дела в почтенном Диване решенные, а ныне производящіеся о имениях, по ту сторону Прута состоящих и о прочем к новопріобретенной области относящемся переданы были к Бессарабскому гражданскому губернатору действительному статскому советнику Стурза, первые для хранения и в нужном случае соображенія, и последние для рассмотренія и окончательнаго решенія в присутственных местах, там учредитсѣ имеющих.

В Яссах, сентябрь 1812

ANRM, F. 1, inv. 1, d. 3995, f. 17.

III. Scarlat Sturza către V. I. Krasno-Milașevici

Милостный государь Василий Иванович

Вместе с приближеніем срока, когда общее управленіе сим княжеством должно прекратиться, намерен я отправиться в Кишинев, чтобы дать образованіе управленію новоприсоединенной области; но неимея чиновников для производства дел по сему предмету и невозможность приискать для себя людей способных и имеющих достаточные познанія о крае сем, поставляет меня в большое затрудненіе приступить к исполненію сего дела. Почему и нуждаюсь я обратиться к Вашему Высокопревосходительству и просить Вас, дабы Вы изволили принять во вниманіе пользу службы и для преподаванія способов к скорейшему образованію новаго правленія дозволить некоторым из тех чиновников о коих имѣлъ уже честь просить Вас, с ведома Г. Главнокомандующаго, отправиться со мною в Кишинев для предпріянія столь важнаго дела. Личная об них рекомендація Вашего Высокопревосходительства служит мне достаточною причи-

ною, чтобы остановится на них моим выбором. В ожидании на сие настоящего отзыва, имею честь быть с истинным почтением и совершенною преданостью.

В Яссах, сентябрь 25 дня 1812го года

Милостный государь,

Вашего Высокопревосходительства всепокорнейшим слугою

С. Стурдза

ANRM, F. 1, inv. 1, d. 3995, f. 20.

Dispoziția din 30 septembrie 1812 a mitr. Gav. Băn. Bodoni cu privire la instituirea Dicasteriei Exarhale din Chișinău.

1812го года Сентября 30го дня. По случаю присоединешя Молдавской Области состоящей между Прутомъ и Днестромъ къ Россійской Имперіи въ которой области предположено Святѣйгитиль Правительствующимъ Синодомъ учредить новую Епархію со ввѣреніемъ оной Нашему управленію, Опредѣляемъ: 1е, для духовныхъ дѣлъ открыть Дикастерію съ наименованіемъ впредь до особаго вылитей власти утвержденію Кишиневскаго Екаршескаго Дикастерію, въ которой быть Присудствующими Протопопу Петру Куницкому, Протопопу Георгію Родостату, Протопопу Ставаракию Костину и Протопопу Георгію Батку, Секретаремъ быть Коллемскому Секретарю Павлу Жаданову, помощникомъ Секретаря Губерскому Секретарю Ивану Мисецкому которому и препоручить Яко повытчику половину Утьздовъ Епархію, вторымъ повытчикомъ. Губернскому Секретарь Петру Гетопанову, бухгалтеромъ Коллеаскому Регистратору Георгію Хрисострату, помощниками повытчиковъ быть Коллеанскимъ Регистраторамъ Сребескулу и Флорову, на копсисетскихъ Ваканціяхъ для руссійскаго письма быть Подканцеляристу Зарядническому и копсисту Леушицкому, а для молдавскаго письма Мануилу Костину и Григорію Федорову, переводчикомъ Михаилу Куницкому Сторожами Максиму Огьлому и Якову Ремезовскому. 2е, по собору Кафедральнымъ Протопопомъ быть протопопу Куницкому, ключаремъ Протопопу Родостату, мѣсто первого

IV. Act prin care Scarlat Sturza i-a transmis funcția de guvernator civil al Basarabiei lui I. M. Harting

Копия

Военному начальнику в Бессарабской области, Господину инженеру генерал-майору и кавалеру Ивану Марковичу Гартингу

Той же области гражданскаго губернатора действительнаго статскаго советника и кавалера Стурдзы.

Болезненное состояние мое и ??? невозможность владеть правою, отнявшуюся у меня рукою, препятствуетъ мнѣ с некотораго времени заниматься Высочайше Государемъ Императоромъ возложенною должностію бессарабскаго гражданскаго губернатора и подписывать бумагъ надлежащимъ образомъ.

Невозможно равномерно предполагать скоро ли здоровье мое поправиться и я буду в силахъ исполнять в точности лежащія на мнѣ обязанности.

Такое мое положеніе вашему Превосходительству уже известное изъ личнаго моего с вами свиданія и подтвержденное особымъ у сего включеннымъ

свидетельством пользующая меня инспектора бессарабской врачебной управы доктора Эрленвгина, по коею может причинить остановку в должном течении дел по Бессарабской области, от власти губернатора зависещих.

Исполняя священнейший долг верноподанного Его Императорскому Величеству и обязываясь всемерно пещись об отвращении и предупреждения всякой потерю государственных выгод, вреда для службы и других неустойств по всемилоостивейше вверенной мне области, влекующих за собою худые последствия, я в необходимости нахожусь в сей крайности обратиться к Вашему Превосходительству как здешнему военному местному начальнику, с покорнейшею и найубедительнейшею просьбою дабы по тому же самому долгу истинного сына отечества, благоволили принять наше отправление должности гражданского губернатора и гражданское управление областью и начальствование над всеми учреждениями в оной присудственными местами и чиновниками гражданского ведомства, на основании данных мне от высшего начальства инструкций и частных предписаний, впредь до моего выздоровления или до особого высочайшего Государя Императора разрешения.

Я остаюсь в совершенной уверенности, что единственным руководством по удовлетворению помянутой просьбы моей, будет известное отличное усердие Вашего Превосходительства по службе Его Императорского Величества, что таковая принятая нами мера, как необходимая в настоящем случае и полезная всемилоостивейше одобрена будет Государем Императором и что труды Вашего Превосходительства увеличенные занятиями по гражданской части безсомнения удостоены будут высокомонаршего воззрения. В Кишинев мая 18 дня 1813 года.

Место печати

Таковой официальный отзыв Бессарабского гражданского губернатора Г. Действительного статского советника и кавалера Скарлата Дмитриевича Стурдзы написано по собственной воли Его Превосходительства, основанной на здравом расудке в свежей памяти, со слов самого Господина губернатора, в присудствии нижеподписывающихся свидетелей произнесенных; подписать своею правою рукою его превосходительство сего отзыва не мог по причине той, что она отнялась и Господин губернатор не в состоянии владеть тою рукою. А потому и приложены ток. ??? вместо подписи печать герба его превосходительства. О чем сим и удостоверяем собственным подписан: на подлинном подписано: штата бессарабского гражданского губернатора переводчик губернский секретарь Петр Репе; штата бессарабского гражданского губернатора секретарь коллежский асессор и кавалер Алексей Юшневский, правитель Губернаторской Канцелярии надворный советник Сомов, Советники: Бессарабского Областного Правительства 1го Департамента бан Димитрий Рышкан, бан Тодор Башот, пагарник Иоан Карп, пагарник Николай Катаржи, пагарник Петракий Катаржи, сталник Матвей Донич, служер Филинтали, Коллежский асессор и кавалер Букин, надворный советник Петр Лейбин, Бессарабской Обласного Правительства 2го Департамента Экспедиции финансов советник надворный советник Крупенский, в том же свидетельствует Гавриил митрополит и екзарх.

Верно: правитель канцелярии Сомов В. Кишинев, 18го мая 1813

ANRM, F. 5, inv. 2, d. 1. 1, f. 2-4 v

Raportul lui Scarlat Sturza adresat împăratului Alexandru I
Его Императорскому Величеству
Действительного статского советника, Бессарабского гражданского губер-
натора Стурдзы

Копия

Рапорт

С сим вместе отправляется к Вашему Императорскому Величеству от военного начальника в Бессарабской области, инженер генерал-майора Гартинга всеподданейшее донесение о постигшей меня жестокой болезни, непозволяющей мне заниматься отправлением должности Бессарабского гражданского губернатора и о вступлении военного начальника по моему требованию во временное управление областью и по гражданской части, впредь до моего выздоровления или до Высочайшего Императорского Величества разрешения.

И так не будучи ныне в состоянии исполнять священных обязанностей, всемилостивейше Вашим Императорским Величеством на меня возложенных или величайшего щастия, посильными заслугами и трудами моими способствовал достижению цели милосердного попечения Вашего Величества о здешнем вновь приобретенном крае с таковым же усердием, с каковым и до сию времени старался я отправлять служение моей, я в сем случае счел неприменным долгом, по крайней мере всеподданейше донести до Высочайшего сведения Вашего Императорского Величества главнейшие из семи месячных занятий или действий моих по должности гражданского губернатора со времени вступления в оную, то есть с 2 октября прошлого 1812 года.

Теперешнее положение расстроенного моего здоровья препятствует мне, по всей подробности объяснить здесь принятия мною меры по устройству Бессарабской области на точном основании данных мне адмиралом Чикаговым и Вашим Императорским Величеством подтвержденных наставлений; и потому в сем всеподданой тем донесении моем помещены из оных в кратких изяснениях токмо необходимые предметы, и описание настоящего состояния области. А именно:

1

Временного Правительства в образовании Бессарабской области

Избрав для постоянного пребывания гражданского губернатора и губернских присутственных мест, по удобности местоположения, город Кишинев, как находящийся почти на середине области, я тотчас по приращении, на основании мирного трактата, действия общего в Молдавии и Бессарабии правительства, прибыл сюда и вступил в заведывании всеми частями внутреннего управления.

Прежде всего должно было сменить исправников цышуттов Бессарабской области, Диваном Княжества Молдавского определенных и отправить на место их других из здешних бояр и помещиков, приведенных к присяге на поданство Вашему величеству. Сообразно величине и населению каждой цынута, а равно прежним обычаям, назначено мною в уезды: Сорокский, Хотинский, Ясский, Оргеевский и Бендерский, в каждый по два исправника, а в прочие: Хотарни-

ченский, Греченский, Кодрский и Ренинский или Измайловский по одному. С тем вместе надлежало определить цинутных самишей или секретарей и установить исправничества или уездные присутственные, судебные места, которым в исполнении своих обязанностей предположено было поступать по здешним законам и обычаям, применяясь и к должностям существующих в Империи уездных и земских судов, магистратов и городских дум. Тогдаже занялся я учреждением на основании российских узаконений полиций в губернском городе Кишиневе и в форштатах крепостей: Хотинской, Бендерской, Аккерманской, Килийской и Измайловской от гражданского управления зависящих, и Врачебной Бессарабской Управы.

Собрав предварительно на месте надлежащие сведения о лучшем составе временного Областного Правительства, я открыл потом и предположенные два, оного Департаменты.

На Высочайшее Вашего Императорского Величества воззрение имею счастье представить при сем за подписанием правителя Губернской Канцелярии списки, как с учиненного мною образования временных Департаментов Областного Правительства, так с штатов сим департаментам, исправничествам, полициям, врачебной управы и Губернаторской Канцелярии. Сии образования и штаты отправлены мною к генерал-фельдмаршалу князю Голенищеву-Кутузову Смоленскому на его утверждение, при рапорте от 20 марта текущего года под № 905м, в следствие полученного тогда мною от адмирала Чичагова предписание дабы обовсем представлял я фельдмаршалу. Я неизлишним считаю приобщить здесь и список чиновникам, состоящими на службе в области.

II

О жителях области

Главнейшими из предписанных мною обязанностей суть, во первых, 11 отвращение расположения в жителях здешнего края, на ипаче же в земледельцах и других родов хозяевах, по переходу на жительство во владения турецкие, и во вторых приведение обывателей области в лучшее положение выгодами быть устроенного правления и привлечения благоденствием их полезного внимания пограничных народов, дабы возбудить в сих желание переселяться сюда или иметь связи с здешними обывателями.

Следуя сим обязанностям, какую счел я за нужное, вскоре по принятии должности гражданского губернатора, сделать публикацию во всей области о том, сколь велики щедроты Вашего Императорского Величества к народу вновь присоединенного к Империи края, изливаемые испол оный щастлив, воспользовавшись таковыми Высоко Монаршими милостями: с публикации сей или возвания, имею щастье представить при сем на Высочайшее Вашего Величества усмотрение копию. В оной собственно сказано что жители здешние освобождены от всех земских повинностей на три года и от рекрутской повинности, и что они не будут обращены в крепостных крестьян.

Экземпляры такой публикации отправлены мною были в цинуты с первыми определенными исправниками и много раз прочитаны во всех местечках и селениях жителям.

Но дабы более успокоить народ, как простого, так и среднего состояния, а на ипаче тех из обывателей, которые нерешились еще основать своего жительства в Бессарабской области и хотели перейти на правую сторону Прута, к чему более всех склонны были жители селений, лежащих на самом левом берегу той реки, кои по переселению за границу были уже в готовности, боясь подпасть под такое правление, по которому они вовсе не привыкли. подвергнуться обращению в военную службу и в помещичьи крестьяне, я не оставил кроме исправников, командировать в цынуты и других чиновников земских для зделания жителям на месте всех нужных внушений. Таковые разглашения от имени Правительства имели надлежащий успех; ибо жители удостоверясь, сколь они будут благополучны, под скиптром Всеавгустейшего и Всемиловейшего Монарха, единодушно благодарили наконец Всемоущего Бога за удостоверение их Высокого покровительства Вашего Императорского Величества, и остались в совершенном спокойствии в каковом и ныне находятся видя на самом деле полезные для них распоряжения правительства.

Лучшим доказательством перемены намерений обывателей может к служить то, что даже многие из них, еще в сентябре прошлого года, успев перейти с здешней левой на правую молдавскую сторону реки Прута, не захотели там остаться и перешли опять в Бессарабскую область на прежнее жительство, желая воспользоваться преимуществами, здешним жителям дарованными и сделавшими им известные из опытов.

Ежели небыло надобности запереть границу для предосторожности от заразы, то несравнено более перебежали бы сюда людей из Молдавии. В протчем к приглашению их в область, я употребил надлежащие средства. Даже болгары и сербы, до 2500 семейств перешедшие иза Дуная в Бессарабию, по обстоятельствам прошедшей с турками войны, и имеющие полное право и волю возвратиться как за Дунай, по силе 7-и статьи мирного трактата, не пожелали туда следовать и живут в Бессарабии. К удержанию их в оной я особое употребил средство заплаатою за них откупщикам Бессарабских доходов, по контракту податей, по 12 левов с семейства из губернских доходов.

Число всех жителей Бессарабской области здесь известно токмо из ведомости полученной от Дивана Княжества Молдавского и из деланного адмиралом Чичаговым образования временного здешнего правления, состоящим из 41160 семейств, кроме помещиков, дворян, священно и церковнослужителей. В зделания ныне верной переписи народа встретились некоторые затруднения; ибо таковая вскоре по присоединении края к империи могла бы устроить жителей подозрением, что после того учредятся -Г\ рекрутские наборы и тогда они стали бы разбежаться. Но по истечении положенного трактатом для перехода жителей из Бессарабской области в турецкие владения, а оттуда в область 18-ти месячного срока, перепись народа удобнее окончание быть может; однако же людьми знающими здешние обычаи, порядок для сего установлений и права народа.

Между прочими обывателями Бессарабской области находятся 221 семейств цыган, собственно Короне принадлежащих, которые прежде вносили в казну подати.

III

О губернских приходах и расходах.

Источники теперишних доходов Бессарабской области суть сии:

1е Откупное содержание частными людьми по контракту местечек, селений, состоящих в одной части области, собственно под именем Бессарабии известной, там же соляных озер и протчих сборов, в пользу откупщиков за условленную сумму предоставленных. Земля Бессарабской области по древним оной границам, кроме нескольких вотчин, прежними владельцами отыскиваемых, вся принадлежит по праву войны Короне, и потомуто современни вступления войск Вашего Императорского Величества в Бессарабию, и отдаются установленных в оной доходы на откуп, с заплатою за то в казну откупных денег по контрактам.

2е. Откуп на продажу в Бессарабских крепостях: Бендерах, Аккермане, Килии и Измаиле, в форштатах оных горячего вина.

3е. Откуп на продажу виноградного вина, пива и меда в тех же Бессарабских и Хотинской крепостях с форштатами, а также на продажу и в сей Хотинской крепости горячего вина, и на отдачу в наем во всех пяти крепостях казенных домов и лавок, после турков оставшихся.

4е. Откуп на сбор в области с овец пошлины, гоштина имянуемой и существующей издавна.

5. Откуп на сбор десятины, или пошлины с свиней и пчел.

6. Откуп на сбор вадрарита, или пошлины с вина выделяваемого из растущего винограда.

7. Вама, или таможенные с товаров доходы так же в откупное содержание обыкновенно отдаваемые; но современни закрытия границы для осторожности от заразы, собираемые посредством особых чиновников, от правительства определенных.

8. Отдача в арендное содержание нескольких вотчин в Хотинском цынуте состоящих, кои в числе присвоенных было турками хотя и должны быть возвращены по Всемиловейшему благосоизволению Вашего Императорского Величества, молдавским боярам как настоящим владельцам; по неявке никого с законными документами, а потому и остаются в ведомстве правительства, с обращением арендных денег в число Бессарабских доходов.

В таковом же именно находятся теперь состоянии губернские доходы и сколько они превышают необходимые по области издержки: о том включается у сего особая табель и баланс, и подписанная советником 2-го Департамента Экспедиции финансов.

Причем разным образом за подписем того же советника препровождаются и две отчетные ведомости, о приходе, расходе и остатке губернских доходов, с 2 октября прошлого года, то есть: со времени вступления моего в отправление должности гражданского губернатора, по 1 число текущего мая.

IV

О благосостоянии области

В половине октября и в начале ноября прошлого 1812 года появилась было в некоторых местах Бессарабской области Ясского и Хотинского цынутов и в крепосте Хотине с форштатом, заразительная болезнь, которая однако же в

половине декабря прекращена совершенно, в следствие принятых мною по цынутам, и военным здешним начальником, в Хотине, мер к потушению злasiю в самом оногo начале; Наиболее же посредством прекращения сообщения здоровых жителей с больными и сожжения домов жителей, болезни подпавших. Из представляемой при сем ведомости Ваше Императорское Величество благоусмотреть соизволите, в каких именно местах существовали прилипчивая болезнь, когда в каждом появилась и когда прекращена, а равно сколько умерло людей. Число их простирается до 116 душ обоего пола; да особо в Хотинской крепости и форштате, как уведомил меня инженер генерал майор Гартинг нижних воинских чинов и обывателей человек.

С того времени по ныне нималейших на то признаков, чтобы не токмо в подпавших таковому несчастию селениях; но и где либо подобная болезнь возраждает, и край сей совершенно благополучен.

Но как в пограничных с Бессарабскою областю губерниях: Херсонской и Подольской, с одной, а во владениях турецких, с другой стороне действие чумы продолжалось, то для предохранения здешнего края почти окруженного неблагополучными местами, от всякой опасности в дополнение прежде того взятых мер, и учинены мною по наставлениям данным мне действительным тайным советником князем Куракиным в следствие Высочайшего Вашего Императорского Величества повеления, следующие общие распоряжения:

1. Все привезенные из Турции и еще нераспечатанные, в тюках и ящиках находящиеся товары, описаны, сложены в пустых домах и отданы под присмотр особо приставленного караула, впредь до очищения оных Комиссиею, составленную из чиновников от князя Куракина отряженных.

2. При селениях, в коих была в прошедшем году болезнь, оставлены караулы, также до надлежащего оных очищения тою же Комиссиею.

3. В каждом цинуте где была болезнь, занебытностью предводителей составлены из исправников и других земских чиновников Комитеты, для наблюдения за положением здоровья в тех местах.

4. По границе области, противу турецких и австрийских владений, из прежде поставленных там трех казчьих полков 1-го и 2-го Ориенбургских и Донского Астахова 3-го учрежден запретительный военный кардон, для непропускания мимо карантина следующих иза границы, для препятствования провоза оттуда товаров. Кроме соли, хлеба и вина и для непозволения переезжать границу с сей стороны и переправлять за оную товаров в пунктах, для того неназначенных. А подобной тому другой пограничный запретительный и наблюдательный за первым кардон поставлен из вооруженных обывателей, не токмо противу турецких и австрийских владений, по противу Тарнопольской области и по Днестру против Подольской и Херсонской губерний. В первом воинском кардоне состоят четыре офицеры и полковые начальники; а для наблюдения за вторым обывательским определены смотрители из дворян и ревизоры из помещиков, подчиненные исправникам.

5. Для провоза почты и естафетов из Молдавии и для пропуска возвращающихся оттуда российских подданных и курьеров, назначен мною один пункт на границе по большому Ясскому тракту в селении Скуленях, при реке Прут

где и учреждена карантинная застава, по присоединении к ней одного квартала Дубоссарского карантина, образуется ныне там карантин для очищения проезжающих и позволенных вещей.

6. Равно для пропуска почты и естафетов для выезда из Бессарабской области в Турцию по одним моим пашпортам и для вывоза товаров по моим видам и по свидетельствам Могилевской таможни, оставлен лишь один тот же Скулянский пункт. Токмо за Дунай, чрез Ренни, Измаил, Килию и Аккерман, позволено вывести торговцам, с строгим соблюдением осторожности, тот хлеб из Бессарабской области, на который прежде того выданы от меня открытые листы, по силе приказа адмирала Чичагова, в армию отданого.

7. Из области сей за Днестр проезжающие пропускаются токмо в Могилеве; а корреспонденция следует на Дубоссары.

8. В Бессарабскую область иза Днестра люди пропускаются в Могилеве и Дубоссарах по свидетельствам тамошних карантинных.

9. Пропуск людей в Тарнопольскую область, равно как из оной в Бессарабию воспрещен.

10. Кроме Скуленского карантина, учреждена наблюдательные карантинные заставы при губернском городе Кишиневе, при Хотине, Бендерах, Аккермане и Измаиле, с надлежащею цепью.

11. Для крейсирования от устья реки Прута до устья Днестра, по Дунаю, Черному морю и Днестровскому лиману, назначены особенные суда из Дунайской флотилии, а также учреждены там караульные бринтвахты.

12. На командующего Дунайскою флотилиею, флота капитана 1-го ранга Попандопуло возложено наблюдение за всеми движениями на водах около берегов к области принадлежащих, и поручен в его же начальство кардон, расположенный по границе противу мест, где находятся бринтвахты и крейсирующие суда.

В заключение всего вышепрописанного, имею щастье удовлетворительно доложить всеподданейше Вашему Императорскому Величеству, что я с моей стороны, несмотря на затруднения и самые препятствия, встреченные в скором совершенном образовании, в недавнем еще времени принадлежавшую Турции, употребил все средства, которые токмо могли споспешитвовать заведению в Всемилоостивейше Вашим Величеством вверенной мне Бессарабской области, всякого порядка и благоустройства, сохранению тишины, спокойствия между обывателями, доставлению им всевозможного благоденствия и внушению в народе истинной привязанности к Всероссийскому престолу, основанной на дарованных им правах, при наблюдении при том и видов казенного интереса, сколько токмо позволили местные обстоятельства и самый образ правительства вновь установленного.

Место печати

Выше означенный всеподданейший к Его Императорскому Величеству рапорт по приказанию Бессарабского гражданского губернатора Г. действительного статского советника Скарлата Дмитриевича Стурдзы, писал со слов Его превосходительства и с имеющихся в Канцелярии Губернаторской бумаг: правитель сей Канцелярии надворный советник Сомов. Выше написанный

всеподцанейший рапорт Его Императорскому Величеству Бессарабский гражданский губернатор г. действительный статский советник и кавалер Стурдза подписать сим не мог, как невладеющий правою отнявшеюся рукою, а потому по приложении сим токмо герба его печати подписан оной нами нижеподписавшимися, сколько во удовлетворении его о том просьбы, столько и в удостоверении, что помянутый рапорт действительно написан по собственной воли губернатора Стурдзы, изывленной в совершенном его расудке и свежей памяти. В Кишинев; мая 19 дня 1813 года. На подлинном подписано: инженер генерал майор Гартинг, Гавриил, митрополит и екзарх.

ANRM, F. 2, inv. 1, d. 65, f. 51-62 v; F. 2, inv. 1, d. 80, f. 822-836 v.

Генерал от артиллерии граф Араксеев сообщил главнокомандующему в С. Петербург, что Его Императорское Величество Высочайше повелеть соизволил, Бессарабскому гражданскому губернатору по всем делам, требующим разрешения, представлять Министерству на праве прочих гражданских губернаторов, с тем, чтобы в образе теперешнего управления Бессарабией не было делано никаких перемен впредь до указа.

О каковой Монаршей воле я честь имею предложить Правительствующему Сенату к сведению.

Полное собрание законов Российской Империи, Санкт Петербург, 1830, том XXXII, p. 574-575.

VI. Decretul împăratului Alexandru I, emis la 17 iunie 1813 pe numele ministrului poliției Vezmitinov, cu privire la demiterea lui Scarlat Sturza din funcția de guvernator civil al Basarabiei și desemnarea on această funcție a generalului-maior Harting.

Управляющему Министерством Полиции, генералу от инфантерии Вязмитинову Препровождаемые оригиналом у сего донесении дошедшие ко мне от Бессарабского гражданского губернатора Стурдзы и инженер генерал-майора Гартинга показывают, что первый из них одержим болезнью до такой степени, что нет надежды будет ли когда и в состоянии исполнить обязанности на него возложенные, и что по сему случаю последний вступил в исправление должности губернатора.

Дабы новоприобретенный край сей, требующий образования и лучшего попечения, оставить в управлении сообразном обстоятельствам тамошним, я нахожу нужным, чтобы до определения губернатора в Бессарабскую область исправлял должность сию генерал-майор Гартинг, соединяя в себе власть и военного и гражданского начальника. Действительного же статского советника Стурдзу уволить до излечения с производением получаемого им ныне желованья. Вы не оставите привести сие в исполнение и по принадлежности сообщить о том кому следует.

Александр I, Дер. Петерсфельд, 17 июня 1813, ANRM, F. 5, inv. 2, d. 1, f. 23; F. 205, inv. 1, d. 4, f. 2. Труды Бессарабской Губернской Ученой Архивной Комиссии, Кишинев, 1902, том второй, p. 35.

ПИСЬМА ДМИТРИЯ КАНТЕМИРА РУССКИМ САНОВНИКАМ В ПЕРИОД ПЕРСИДСКОГО ПОХОДА 1722 ГОДА

ЦВИРКУН В.И.

Вопреки многочисленным публикациям о жизни и деятельности Дм. Кантемира в России(1), вопрос о его участии и активной деятельности в Персидском походе 1722 года продолжает оставаться открытым. С одной стороны, это связано с недостаточным исследованием самой темы похода русских войск к Каспию(2). С другой стороны, скудной источниковой базой, раскрывающей роль и место Д.Кантемира, императорского советника по восточной политике, в организации и осуществлении этого похода. Вне всякого сомнения, указанная тема требует своего самостоятельного глубокого и всестороннего исследования. В настоящей публикации мы лишь контурируем его, вводя в научный оборот ранее неизвестные документы, относящиеся к деятельности Д.Кантемира. Найденные в различных архивохранилищах России письма молдавского господаря к высшим должностным лицам российской империи позволяют восстановить многие детали как самой биографии Д. Кантемира, так и осуществления похода русских войск на Каспий.

Автор выражает уверенность, что публикуемые материалы окажут значительную помощь специалистам – гражданским историкам, исследующим по крупицам биографию великого молдавского мыслителя и политика, а также будут востребованы специалистами, изучающими военную историю России начала ХУШ столетия

Автором сохранены стиль и орфография оригиналов.

Док. № 1 Д.К.Кантемир – Г.И.Головкину

Государь мой, граф Гаврила Иванович.

Из служителей Кол(л)егии иностран(н)ых дел определенных в Низовой поход (Персидский = В.Ц.), которые явились у мене и которые, по моему разсуждению, годны быть в тот поход. Оных при сем прилагаю реестр. В пополнение к тем надобно еще двух человек толмачей; и один к тому способной арменин, московский житель, Богдан Павлов есть, которой в которых языках искусен явствуется в оном же реестре(3). Другова надлежит приискать, которой бы знал абазинской язык. Так же и куриера третьева для всяких прилучаев добавить. В прочем остаюся,

Сиятельства вашего всегдашний слуга
Дмитрие Кантемир

Апреле 24 (дня)

А11110 1722

П.С. Христофор Дмитриев пишет к Муртазе, которое письмо получено вчера, и просит чтоб указ об нем туда был прислан о прибытии сюда, почему разумеется, что он еще указу отсюда не получил.

Из определен(н)ых от Иностран(н)ой кол(л)егии в Низовой поход явились и годны

Переводчики

Учитель ориентальных
(восточных=В.Ц.) языков
Михайло Алединской

Которой об(ъ)явил, что знает языки:
персидской, турецкой, орапской,
рукумской, сияжской, русской
Все оные языки и читает и пишет.

Лев Петров сын Залеев

Об(ъ)явил, что знает языки: персидской,
милитинской (имеретинский = В.Ц.),
арменской, турецкой, русской.

Иван Суда

Из оных языков читает и пишет по
милитински, по арменски, по русски.

Явился, которых языков искусен сказать
не хотел, того для знать не возможно, в
чем удобен служить.

Толмачи

Иван Кызылбашенин

Сказал, что умеет говорить по черкесски
языком пятигорских черкес, по татарски
и по турецки.

Из свободных арменин
московский житель Богдан
Павлов

Сказывает, что знает языки: арменской,
персидской, турецкой, татарской,
кызылбашской, русской. Читает и пишет
только по арменски.

А Христофор Дмитриев
Куриеры
Василей Юрьев
Петр Дмитриев

Из Санкт Питербурха еще не бывал
Надлежит еще третьего прибавить

Хранится: Архив Внешней Политики России (АВПР). Фонд 77 Сношения России с Персией. 1722 г. Опись 1. Дело 4 л. 36-37

Док. № 2 Д.К.Кантемир – Г.И.Головкину

Государь мой, Светлейший граф Гаврило Иванович.

Соблаговоли в Государственной иностранных дел Кол(л)егии приказать нижеозначенное выписав прислать ко мне:

1. Как с стороны Его Императорского Величества Султану Турецкому, Шаху Персидскому, Хану Крымскому, Хану Хивинскому и прочих тех стран владетелям титул в письмах дается.

2. Какой титул Султан Турецкой и прочие вышепомянутые дают императорскому величеству, из самых оригиналов их выписать.

3. Буде здесь при Иностранной Кол(л)егии нет бумаги турецкой, лощенной с одной стороны, то надлежит прислать Александрийской бумаги листов 200 и болше, чтоб дать выгладить с одной стороны.

Дмитрие Кантемир (4)
1722 года

Апреля дня 25

Хранится: АВПР Фонд 77 Сношения России с Персией. 1722 г. Опись 1. Дело 4, л. 33

Док. № 3 Д.К.Кантемир = А.Д.Меншикову

Светлейший князь,
Государь мой,

По должности моей хотячи отдать светлости вашей поклон мой, нарочно преезжал(5) сего дня (в дом к А.Д.Меншикову - В.Ц.), но такова щастия не получил чтоб видеть светлость вашу: А от людей ваших уведомился я, что до суб(б)оты прибыть сюда не изволите: Того ради чрез сие (письмо - В.Ц.) долг мой отдав прошу содержать мене в неотложной своей милости, а я елико могу, во всем светлости вашей служить готов: В протчем, отдав должный мой и княгини моей и детей наших поклон светлости вашей и всей ево высокой фамилии, остаюся

светлости вашей обязан(н)ый и доброжелательнейший слуга
Димитрей Кантемир

В Москве,
Мая 9 дня 1722 году

// P.S. О котором человеке я чрез мемориал просил светлость вашу (22), о том и чрез сие паки прошу, дабы соизволил учинить указ, понеже имею немалую нужду.

Хранится: РГАДА. Фонд 198 А.Д. Меншикова. Оп.1, Д.633. л.21

Док. № 4 Краткое ныняшнего во Асию похода описание(7)

Призвав Всемоущего впомощь императорское величество и императрица государыня и господа министры и генералы со своими командами из Астрахани в поход флотом отправишися июля 18 дня. И высоким Его Императорского Величества щастием, как боевые, так ластовые суды и отстровские лотки чрез Каспийское море благополучно преплыв в Аграханской залив всем флотом прибыли 27 числа рано. И тамо благодарение отдав Богу единократно из ружья выпалили в воспоминание торжества о взятии четырех фрегатов. А пополудни всех знатнейших на адмиральское судно созвав и сам собою Его Императорское Величество образ (пример – В.Ц.) показав с раины (реи – В.Ц.) в воду троекратно

спускать указал, в котором купании до самой ночи пробавились. Стояли при оном заливе августа до 5 числа и в оные дни хотя не великой, однако ж изрядной зделали транжамент (укрепления – В.Ц.), в котором приличное оставя президиум.

5 августа по совершении обыкновенных молитв Его Императорское Величество под своим руководством войска к Тархову (крепость Тарки – В.Ц.) повел, а господа министры и проткие на утро за оными марш восприяли.

6 числа к реке Сулаку (которая зело быстро течет и нарочито широка) прибыли, где шамхалу и мутбегу черкесскому первая дана аудиенция. Наутро учиня (иные из самого тростняку, а иные из привезенных с собою лоток:) плоты, начали переправляться. Где пробавились до 11 числа, а в 11 день к Тархову пошли. И 12 дня там прибыли.

13 числа Императорское Величество с господами министрами и протчими, елико прилично было последующими, на верх Тарховской горы и в дом шамхалов пред вечером ездить изволил. Тогда шамхал подвел Его Величеству серого коня, убранного золотоковным седлом и золотонаборною уздою.

При оном Тархове 15 дня совершилось в лагере Святая литургия и на том месте в вечную, бывшая тамо во Азии первые литургии память, складен великой каменный курган. А каменье всяк обретающийся в лагере от велика до мала, по одному, каков можно было поднять, принес.

16 дня рано от Тархова к Дербенту марш восприяли. Сие марширование тихо и мирно было до 19 дня. А как прибыв к урочищу Кучюк-Извар стояли при речке Инже, 4 часа пополудни оного 19 числа стали являться на горах тимийские татары, чего ради учинен знак чрез барабанный бой к збору, и тотчас Его Императорское Величество с частью войска из лагеря к горам строем пошел, и под горами остановился. От другой стороны тут же приблизился и генерал-майор Кропотов с драгунскими полками. Однако же кроме трех или четырех пушечных выстрелов от регулярнова нашего войска палбы не было, но дано было позволение донским казакам (которых числом не больше 300 было) ударить на оных татар, в числе до 6 тысяч состоявших под приводом Мети Бега: а потом и нескольких драгун в помощь к казакам командировано. И тако помощию Божию нами викторию над неприятелями одержали, убили из них до 600, а живых в лагерь привели с 20 человек. Пртчих всех мужественно прогнали так, что больше не явились. И с таким благополучием оной день окончался. Где генералу-майору Кропотову повелено, чтоб с командою своею шел по горам, и где какие деревни есть и хлеб, палил бы без остатку, И тако оный Кропотов несколько деревень и самого султана Темишинского изрядной дом выжег совсем и разорил в конец.

Наутро (т.е. 20 августа – В.Ц.) полонные пытаны, а 21 казнены со объявлением причины той им казни на российском и турецком языках. А имянно: «Понеже мало пред тем указом Его Императорского Величества генерал-адмирал (Ф.М.Апраксин – В.Ц.) и прочая писал «Султану тимийскому дабы отдался в протекцию Его Императорского Величества без всякого противности показания, за что иметь будет от Его Величества милость». С которыми письмами послан казак, да при нем еще три человека. Но оный султан, презрев Его Императорского Величества той милостивейший указ показал над оными

посланными безчеловечное тиранство, велел груди им взрезать. Того ради напротив и сии смертю казнены, дабы другие смотря на то, от безчеловечного тиранства отстали.

Того же дня рано наши дале марш восприяли и до самого Дербента неприятелей болше нигде не видели .

А к Дерденнт прибыли 23 дня рано. И до полудни отдохнув изволил Его Императорское Величество со всем войском своим чрез город строем идти, где у первых ворот нагип (наип т.е. комендант – В.Ц.) Дербентской с прочиею старшиною, ключи градские на блюде Его Величеству поднесли и о милостиавой протекции просили, отдав себе в вечное Его Величества подданство: что Его Величество милостивейше принять изволил. В прохождении войска нашего чрез город палба бала с города из пушек доволная до самого вечера и все жители весьма рады были. А войско наше стало в лагере недалеко от города.

Импеprаторское Величество великую милость к нагипу являть соизволил и пожаловал ему портрет свой и часто там изволил ездить. Также и императрица государыня велми милостива к нему и ко всем жителям дербентским являлася.

30 дня войско наше к реке Рубасу (которая есть расстоянием от Дербена в 13 верстах) пошло, и там стояв до 5 сентября построили транжамнт на самой оной реке и 5 дня паки к Дербенту возвратилися. Того ж числа прибыли посланные от андреевцов прося у Императорского Величества милости и прощения за их предерзость, купно же и подданство свое принося, но резолюции еще на то не учинено.

7 дня (сентября – В.Ц.) некоторые из дербентских жителей ребелизанты (т.е. предствители сопротивления – В.Ц.) по объявлению самого нагипа взяты под арест и посланы морем в Астрахань. Тогож числа Императорское Величество со всеми своими от Дербента к Астрахани марш воспрять изволил.

12 дня по урочищем Буюк Извар, по прошествии войска нашего на оставших (отставших – В.Ц.) некоторых напали из гор несколько татар, но вреды не учинили, а из них наши поймав привели одного муллу и трех простых дагистанцев.

15 дня к Тархову прибыли. 18 (сентября – В.Ц.) к реке Сулаку пришли и стояли там до 26 числа, пока два моста и мало повыше от здешной стороны транжамент зделали. От оной реки к Дербенту послали несколько донских казаков и с 5 тысяч калмыков для разорения дагистанцев.

26 дня далее путь держали.

27 в Аграханской транжамент прибыли и того же числа получена ведомость, что по возвращении войска нашего к Астрахани султан Суркай с татары до 10 тысяч человек пришли к транжаменту, что при (реке – В.Ц.) Рубасе и учили (начали – В.Ц.) добывать. Откуда наши (200 казаков и 130 солдат) крепко им сопротивлялися чрез трое сутки. Потом выступя из транжамента (:понеже приспели и калмыки) догистанцов прижали убив из них до 600 человек, к тому же и 2 знамени от них взяли (:помянутые калмыки наши особливо многое число скота у догистанцев отогнали и с 500 человек в полон взяли). О чем, благодарение Богу восслав Императорское Величество с императрицею

государынею 29 дня чрез море к Астрахани путь восприял и милостию Божию 4 октября в Астрахань прибыл благополучно. А генерал-адмирал со всею командою дни на три еще там (при Аграханском укреплении – В.Ц.) остался.

14 дня генералы с командами своими на стровках (гребные суда – В.Ц.) в добром здравии, а 16 дня пополудни и сам генерал-адмирал на своем гукоре прибыл благополучно.

Хранится: РГАДА. Фонд 198 А.Д. Меншикова. Оп.1, Д.633. л.27-28об.

Примечания:

22. Лысков В.П. Персидский поход Петра 1 (1722-1723 гг.). М.; 1951.; История народов Северного Кавказа с древнейших времен до конца ХУШ века. М.: 1988. Сс.412-415.

3. Богдан Павлов был принят в штат переводчиков Коллегии Иностранных дел и участвовал в Персидском походе 1722 г., о чем свидетельствует “Реестр Кол(л)егии иностран(н)ых дел служителям, которым определено ехать в поход”, поданный П.А.Толстым на имя Ф.М.Апраксина. (См.: ЦГА ВМФР, Ф.233, Оп.1, Д.210, лл. 31=31об.)

4. Настоящая просьба была частично исполнена 5 июня 1722 г., когда тайный советник Алексей Головкин в реляции на имя Д.Кантемира прислал в качестве образца перевод с грамоты короля прусского к Его Императорскому Величеству Петру 1. (См.: АВГР, Ф.77. Оп.1, Д.7. л.56).

5. Визит был нанесен в связи с отбытием Д.Кантемира в Низовой поход.

6. *Imeetq v vidu Memorial ot 18 marta 1722 g&* в котором излагалась просьба Д.Кантемира о содействии в получении обещанных Петром 1 сенокосных имений под Санкт-Петербургом. разрешении проблемы

7. Настоящее «Описание» было приложено к письму Д.Кантемира на имя А.Меншикова от 2 ноября 1722 года.

THE LETTERS OF DMITRI KANTEMIR TO THE RUSSIAN NOBILITY DURING THE PERIOD OF THE PRUSSIAN CAMPAIGN OF 1722.

Despite the numerous publications about the life and activity of Dmitri Kantemir in Russia (1), the question of his participation and activity in the Persian Campaign of 1722 still remains open. From one side, it is due to the insufficient studies of the topic of the campaign of the Russian troops on the road to the Caspian (2). From the other side, the scantiness of the historical base which reveals the role and the place of D. Kantemir, the imperial adviser of the Eastern Politics, in the organization and realization of this campaign. It is without doubt, that the given topic requires its independent deep and multilateral research. In this publication we are only outlining it, including into the scientific circulation some documents that were unknown before, that are related to the activity of D. Kantemir. Found in different Russian archives, the letters of the Moldovan Ruler addressed to the higher post holders of the Russian Empire are giving the possibility to recover many details of the biography of D. Kantemir, as well as of the realization of the campaign of the Russian troops to the Caspian.

The author assures that the publishing materials will be helpful to the specialists – civil historians, researching out of the pieces of sand the biography of the great Moldovan thinker and politician – as well as will be called for by the specialists studying the military history of Russia starting with the beginning of the XVIII century.

The author had preserved the style and the orthography of the original materials.

O RARITATE BIBLIOGRAFICĂ: BIBLIA SACRĂ TIPĂRITĂ LA PARIS ÎN ANUL 1858

Igor CERETEU

Declanșând cu doi ani în urmă investigații asupra vechilor tipărituri românești cu caracter religios, care au circulat în stânga Prutului pe parcursul secolelor, am identificat un număr impunător de cărți bisericești ieșite de sub teascurile tiparelor din București, Chișinău, Iași, Mănăstirea Neamț, Blaj, Buzău, Râmnic, Sibiu, Buda, Brașov, Rădăuți, Sankt-Petersburg etc., multe dintre ele constituind rarități bibliografice pentru întregul spațiu românesc. Una dintre aceste tipărituri ne-a atras atenția în mod deosebit, mai ales, din considerentul că în colecțiile din Chișinău nu există alte exemplare. Este vorba de *Biblia sacră*, tipărită în anul 1858 la Paris, fiind tradusă din limba greacă de I. Heliade R[ădulescu] în tipografia lui Preve si Comp. via J. -J. -Rousseau, 15, care se află în fondurile bibliotecii științifico-informative a Arhivei Naționale a Republicii Moldova cu nr. inv. 985.

Cartea are 272 de pagini cu dimensiunile exterioare 265 x 165 x 25 mm, pagina culeasă 218 x 135 mm. Copertele sunt din carton acoperit cu hârtie de mai multe culori. Cotorul este din pânză, deteriorat. Text pe două coloane în negru cu 58 de rânduri în coloană. Coloanele sunt despărțite de o linie. Numerotarea paginilor în colțul de sus dreapta cu cifre arabe. Textul este în limba română caractere latine, iar semnele diacritice românești lipsesc cu desăvârșire. Exemplarul este incomplet. Cuprinde doar o parte din Vechiul Testament: *Genese* (p. 3-58); *Exodu* (p. 59-101); *Leviticu* (p. 102-131); *Numerii* (132-175); *Deuteronomiu* (p. 176-213); *Iesus filul lui Navu* (p. 214-239); *Judici* (p. 239-266); *Ruth* (p. 267-272). Conține infiltrări de cuvinte franceze.

Titlul cărții este destul de succinct, nu respectă rigorile tipăriturilor din Țările Române din acea perioadă și are următorul conținut: *Biblia sacra que coprinde Vechiul si Nuoul Testament. Tradusă din hellenesce după a quellor septedeci de I. Heliade R. Paris. În tipografia lui Preve si Comp. via J. -J. -Rousseau, 15. 1858.*

Cartea dispune de gravuri în text de factură occidentală: p. 5: Raphael/Adam si Eva/Ed. Frère; p. 8: Proudhon/Mortea lui Abel/Ed. Frère; p. 10: Girodet/Deluvial/Ed. Frère; p. 14: Rouget/Abraham vine on apoi on țîrr'a Chanaan/ Th. Frère; p. 22: Lebrun/Agar in desert/Ed. Frère; p. 24: Raphael/Sacrificiul lui Isaac/ Ed. Frère; p. 28: Poussin/Rebecca si Eliezer/Bocourt; p. 32: Raphael/Isaac binecuvnta pe Iacov/ Mettais; p. 33: Raphael/Visiunea lui Iacov/ Ed. Frère; p. 44: Dupo Overbeck/Ioseph vkndut de fratii sei/ Bocourt; p. 60: Poussin/Moysi salvat din ape/Ed. Frère; p. 65: Lebrun/Vîrg'a lui Aaron/Bocourt; p. 74: Cîlestin Nanteuil/Esirea Izraelitilor din

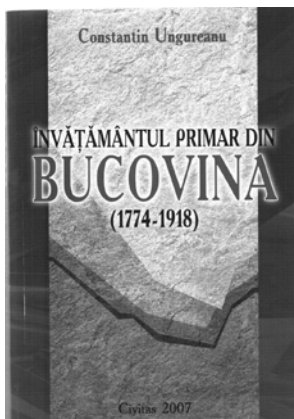
Egyptu/Rouget; p. 77: Murilio/Moysi bate petra si resare apa/Bocourt; p. 92: Raphael/ Moysi sfarma tablele legii/Bocourt; p. 93: Metais/Moysi sfarma vitellul de aur/Rouget; p. 103: Michel-Angel/Moysi/Ed. Frire; p. 147: Poussin/Tîrr'a promisa/Bocourt; p. 152: Cîlestin Nanteuil/Revolt'a lui Cоги/Dathan si Abiron; p. 153. Bril/Asin'a lui Balaam/Bocourt; p. 161: Rubens/Serpele de arama/Ed. Frire; p. 184: Bril/Asculta, Israele/Bocourt; p. 212: Hoet/Mîrtea lui Moysi/Bocourt; p. 224: Raphael/Iesus retine syrele/Bocourt; p. 240: Hoet/Se taia degitile lui Adonibezec; p. 254: Leb-run/Angelul apare la Manoи/Bocourt; p. 255: Cîlestin Nanteuil/Sampson sfosie un leu/Bocourt; p. 259: Rubens/Sampson si Dalida/Rouget; p. 261: Hoet/Ronget/Bocourt; p. 268: Poussin/Ruth on tîrrina lui Booz/Bocourt.

Este de datoria noastră să concretizăm că atât titlul cărții, cât și gravurile cu autorii acestora au fost redată întocmai, respectându-se grafia și semnele diacritice ale celor care au tipărit-o. Prin valorificarea acestor nestemate din patrimoniul cultural românesc vor fi scoase în evidență multiplele aspecte ale culturii noastre și se va contribui, într-o oarecare măsură, la întregirea istoriei noastre naționale, în particular, și a celei europene, în general.

ÎNVĂȚĂMÂNTUL PRIMAR DIN BUCOVINA (1774-1918)

Constantin UNGUREANU

Editura „CIVITAS”, 2007, 336+harta

Tânărul cercetător științific al Institutului de Istorie, Stat și Drept al A.Ș.M. Constantin Ungureanu este deja bine cunoscut în istoriografia contemporană pentru preocupările sale în domeniul istorie Bucovinei. A obținut prin concurs câteva burse de cercetare și documentare la München - Germania (1994-1995, 2000, 2003) și Viena - Austria (1999, 2004). În baza materialului depistat, autorul a publicat în anul 2003 prima sa monografie „Bucovina în perioada stăpânirii austriece 1774-1918”.

Lucrarea de față, *ÎNVĂȚĂMÂNTUL PRIMAR DIN BUCOVINA (1774-1918)*, debutează cu o vastă analiză a documentelor inedite din arhivele Austriei, Germaniei, României și Ucrainei. Materialul monografiei este

structurat în ordine cronologică în trei capitole:

- I. Învățământul bucovinean în perioada 1774-1869;
- II. Învățământul primar din Bucovina după anul 1869;
- III. Evoluția învățământului primar din Bucovina la sfârșitul sec. al XIX-lea - începutul sec. al XX-lea.

Studiul cuprinde încheierea, șase anexe, care includ 45 de tabele statistice, 18 diagrame, o vastă bibliografie, indice de nume și localități, precum și rezumate în limbile de circulație internațională - germană și engleză. Merită o deosebită apreciere *Harta școlară a Bucovinei pentru anul 1913*, executată la un nivel grafic excepțional. Remarcăm și excelențele condiții tehnice în care a apărut acest volum, editat la un standard înalt.

Cartea reprezintă o nouă contribuție importantă la problema evoluției învățământului primar din Bucovina în perioada austriacă. Numeroasele investigații ale autorului au demonstrat că „la sfârșitul sec. al XIX-lea - începutul sec. al XX-lea, învățământul primar din Bucovina a cunoscut un progres remarcabil, a crescut semnificativ numărul școlilor și al copiilor școlarizați, s-a diminuat ponderea populației analfabete, s-a îmbunătățit starea materială și socială a cadrelor didactice. Totodată, în Bucovina s-a produs naționalizarea învățământului primar, adică majoritatea școlilor mixte au

fost desființate, marea majoritate a copiilor având posibilitatea să fie instruiți în limba maternă, au fost numiți inspectori școlari provinciali și districtuali naționali. Comisia pentru examinarea școlilor primare a fost reorganizată pe criterii etnice, învățători de diferite etnii au înființat asociații pedagogice proprii, în Bucovina erau editate reviste pedagogice în limbile germană, română și ucraineană.

Cu toate că mai rămâneau multe probleme nesoluționate în domeniul învățământului, iar Bucovina continua să se numere printre provinciile austriece cu cel mai înalt procent al populației analfabete, progresul obținut în domeniul învățământului în ultimele decenii de stăpânire austriacă nu poate fi contestat (p.185).

În concluzie, considerăm că volumul de față, realizat de Constantin Ungureanu, este o contribuție binevenită la cunoașterea istoriei Bucovina și vine să umple un gol important în istoriografia contemporană. Sperăm că autorul și în viitor ne va bucura cu lucrări de o înaltă calitate științifică. Îi dorim noi realizări și succese editoriale.

Lilia Zabolotnaia

DIASPORA POLONEZĂ DIN REPUBLICA MOLDOVA: REVENIRE LA VALORILE CULTURALE ȘI SPIRITUALE

***Ion BODRUG,
Gheorghe DAMANCIUC***

RECENZIE

Diaspora poloneză din Republica Moldova reprezintă o comunitate cu un număr impresionant de personalități care se manifestă în diferite domenii: cultură, religie, economie, politică, social, sport etc. În pofida evenimentelor dramatice, când însăși existența etnică și religioasă a polonezilor de pe teritoriul Republicii Moldova a fost pusă în pericolul dispariției, diaspora poloneză a găsit putere de a rezista și a-și păstra identitatea.

Istoricul constituirii și situația de astăzi a diasporei poloneze din Republica Moldova este de mai mult timp în atenția doctorilor în științe istorice Ion Bodrug și Gheorghe Damanciuc. Demersul lor științific a fost publicat sub formă de monografie: „Diaspora poloneză din Republica Moldova: revenire la valorile culturale”. Editarea lucrării a fost susținută de Ambasada Republicii Polonia în Republica Moldova, Asociația etnoculturală a polonezilor din Republica Moldova, Comunitatea etnoculturală „Casa poloneză” din municipiul Bălți.

Rezultatele cercetării sunt structurate în 6 capitole care, la rândul lor sunt divizate în mai multe paragrafe. În primul capitol „Diaspora poloneză în contextul evenimentelor istorice din Republica Moldova” autorii întreprind o escală în timp, analizând istoricul relațiilor moldo-polone începând cu secolul al XIV-lea și terminând cu etapa actuală. Investigația pornește de la constatări generale, care pune în discuție așa subiecte precum relațiile de suzeranitate și vasalitate dintre Regatul Polon și Țara Moldovei, relațiile economice și comerciale, refugiul polonezilor în spațiul dintre Prut și Nistru în perioada sfârșitului secolului al XVIII-lea – prima jumătate a secolului al XIX-lea, atunci când Polonia își pierde statalitatea, viața comunității poloneze în perioada interbelică, inclusiv soarta tragică a celor din RASSM, raporturile dintre diaspora poloneză și regimul totalitar din RSSM etc.

Totodată, autorii întreprind și studii speță, analizând evoluția diasporei poloneze în baza comunităților locale. Spre exemplu, este cercetată istoria bisericii „Providența Divină” din Chișinău, biserica romano-catolică din Slobozia Rașcov, biserica Sf. Iosif din Râbnîța, Comunitatea etnoculturală „Casa poloneză” din Bălți, comunitățile polonezilor din localitățile Stârcea, Rașcov, Hârtop, istoria monumentului dedicat memoriei lui Stanislaw Żółkiewski din localitatea Berezovca. Un subiect aparte din primul capitol îl constituie mass-media diasporei poloneze din Moldova.

Următorul capitol cadrează cronologic cu ultimul deceniu al secolului al XX-lea – primul deceniu al secolului XXI-lea. În primul paragraf, autorii trec în revistă evenimentele legate de crearea noului cadru democratic politic, după căderea „lagărului socialist”. Sunt de un maxim interes și informațiile despre dezvoltarea sistemului economic și financiar. Este, de asemenea, prezentat rolul geopolitic al Poloniei în cadrul Europei unite. Al doilea paragraf este consacrat relațiilor moldo-polone. Ion Bodrug și Gh. Damanciuc ne atrag atenția asupra susținerii primite din partea statului polon pentru demersul de independență a Republicii Moldova. Sunt trecute în revistă cele mai importante evenimente din cadrul relațiilor bilaterale, este analizată activitatea ambasadurilor Poloniei în Moldova: Wictor Ross, Piotr Marciniak.

Capitolul trei are în vizor rolul diasporei poloneze în consolidarea relațiilor moldo-polone. Autorii evidențiază cadrul legal de activitate a comunităților etnice din Republica Moldova și încadrarea diasporei poloneze. Autorii lasă să se înțeleagă că aprofundarea relațiilor moldo-polone este, în mare parte, și meritul diasporei poloneze din Republica Moldova. Capitolul conține informații și despre stabilirea principiilor de bază a relațiilor bilaterale. Subiectul relațiilor economice este continuat în capitolul patru. Aici, spre exemplu, găsim informații despre succesele economice ale comunității bălțene, în întregime, după înfrățirea cu orașul polonez Plock.

Un paragraf aparte este consacrat contactelor științifice bilaterale. Sunt menționate câteva manifestări științifice: Simpozionul „Polonezii din Moldova”, Lublin, 1995, Simpozionul moldo-polon din octombrie 2003, Simpozionul „Dinastia movileștilor – interferențe politice și culturale ale etniilor din Europa Centrală și de Est (sec. XVI-XVII)”. În același paragraf sunt prezentate contactele dintre universitățile din Moldova și Polonia. Conlucrarea culturală bilaterală este o altă temă abordată în capitolul patru. În acest context se înscrie și forumul radiofonic „Radioul sec. Al XXI-lea. Planeta, casa umană. Pentru o lume culturală”. Tot aici sunt trecute în revistă mai multe evenimente din activitatea muzical-concertistică, arta plastică și cea fotografică.

Capitolul cinci este consacrat, în exclusivitate, revenirii diasporei poloneze la valorile culturale și spirituale naționale. Sunt menționate eforturile depuse de diasporă, respectiv și de statul polon, prin intermediul ambasadei sale de la Chișinău, pentru cunoașterea limbii și a culturii poloneze de către reprezentanții diasporei. În câteva localități din republică, cum ar fi, Chișinău, Tighina, Bălți, Râbnîța, Stârcea, Slobozia Rașcov, Rașcov sunt deschise centre de studiere a limbii poloneze, unde activează profesori calificați din Polonia. În cadrul Universității de Stat din Moldova este inaugurat Centrul de Limba și Cultura Poloneză, la deschiderea oficială a căruia a participat președintele Polniei Al. Kwaśniewski. Un centru asemănător este deschis în cadrul Universității de Stat „Aleco Russo” din Bălți. Sunt pomenite și activitățile pentru promovarea limbii și culturii poloneze în rândul elevilor de origine poloneză. Autorii puntează și rolul bisericii romano-catolice în această direcție.

Ultimul capitol reprezintă o sinteză a întregului studiu. Ion Bodrug și Gh. Damanciuc conchid că diaspora poloneză contribuie la dezvoltarea economiei, culturii, științei și artei în Republica Moldova și se distinge printr-o mare importanță. Autorii, drept argument, aduc ca exemplu activitatea mai multor personalități marcante: conducătorul statului polonez Jozef Piłsudski, care a întreprins o cizită de lucru la Chișinău în 1932; general locotenentul Marcelin Olszewski, care a ctitorit

biserica romano-catolică Sf. Petru și Pavel; arhitectul Walntyn Wojciechowski, care a proiectat și a construit clădirea Seminarului pentru cântăreți de la mănăstirea Rudi; în domeniul învățământului superior sunt menționate surorile Ludmila și Cleopatra Wnorowska, în domeniul cercetării științifice – acad. Tadeusz Malinowski etc.

Lucrarea are o ținută poligrafică decentă cu multe imagini color și alb-negru. Dispune, de asemenea, de un impunător aparat științific, bibliografie la temă, indice geografic și de nume. Cu toate că este o lucrare științifică, ea este scrisă într-o manieră accesibilă unui cerc larg de cititori: elevi, studenți, amatori, cadre didactice, cercetători științifici. Deși este de un înalt nivel științific lucrarea este utilă și prin faptul că ea contribuie la consolidarea relațiilor cu Republica Polonă, stat prieten al Republicii Moldova.

DOCUMENTA ROMANIAE HISTORICA. A. MOLDOVA. VOLUMUL XVIII (1623-1625)

I. CAPROȘU, V. CONSTANTINOV

Volumul pe care-l prezentăm, închinat memoriei lui Mihai Costăchescu, cuprinde 413 documente interne dintre anii indicați în titlu, împărțite astfel: 410 autentice și trei false. După locul lor de conservare actele publicate în volumul al XVIII-lea al colecției provin de la Arhivele Naționale din București, Biblioteca Academiei Române, Direcțiile Județene Iași, Mehedinți – Drobeta-Turnu Severin, Suceava, Botoșani, Bacău, Galați, Vaslui, Vrancea – Focșani ale Arhivelor Naționale, Arhivele Naționale Chișinău, Arhiva de Stat a regiunii Cernăuți, Muzeul județean Suceava, Muzeul Național de Istorie – București, Muzeul de Istorie al Moldovei – Iași, Institutul de Istorie din Sankt-Petersburg al Academiei de Științe a Federației Ruse (Fondul de documente moldovenești), Biblioteca Centrală a Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, Biblioteca Filialei din Sankt-Petersburg a Academiei de Științe a Federației Ruse, mănăstirile Xiropotam și Protaton de la Muntele Athos – Grecia și Biblioteca din Paris. Totodată, cititorul este informat că, momentan, n-au putut fi studiate unele fonduri de documente medievale foarte valoroase din străinătate, păstrate în arhivele unor mănăstiri de la Muntele Athos – Grecia, ale unor instituții din Orientul Apropiat sau la Arhivele Statului din Viena.

Toate cele 413 documente incluse în acest volum sînt publicate în ordine cronologică la nivelul exigențelor științifice, respectîndu-se normele de editare ale *corpusului* respectiv. Ele conțin o bogată informație privitoare la situația social-economică și politică a Țării Moldovei între anii 1623-1625, a organizării administrative, judecătorești, militare, fiscale și bisericești. Vom descoperi, de asemenea, acte ce conțin și aspecte de ordin cultural, genealogic, lingvistic, completîndu-se astfel spectrul de probleme cuprinse în documentele acestui volum. Ca atare el este cel mai complet cu privire la actele din perioada amintită, depășind pe cele editate anterior în volumul V privitor la secolul al XVII-lea al colecției *Documente privind istoria României, A. Moldova* cu 148 de acte.

Toate cele 413 documente sînt publicate după cea mai bună formă de păstrare cunoscută pînă în prezent, orice text fiind analizat cu minuțiozitatea și acribia necesară. Majoritatea documentelor editate s-au păstrat în original sau copii în limbile română și slavonă, însă întîlnim și rezumate sau traduceri redactate în limbile germană și greacă.

Editarea documentelor interne presupune o muncă extrem de grea, care reclamă nu numai competențe foarte înalte, dar și un spirit critic deosebit. Primul editor al

volumului de față, ilustrul medievist ieșean Ioan Caproșu, cunoscut drept cel mai avizat paleograf român în materie de documente medievale moldovenești, este și mentorul celui de al doilea editor al acestui volum, dr. Valentin Constantinov, în prezent cercetător științific superior la Institutul de Istorie, Stat și Drept al Academiei de Științe a Moldovei.

Responsabilitatea transcrierii actelor noi, traducerii celor slavone și definitivării tuturor documentelor pentru computerizare a revenit ambilor editori, istoricului de la Chișinău aparținându-i, în plus, întocmirea indicilor și tehnoredactarea întregului volum.

Vom observa, parcurgând secțiunea *Indice de nume*, că în cazul unor așezări nu s-a reușit identificarea/localizarea acestora, ceea ce în viitor probabil se va putea realiza, prin lărgirea investigației arhivistice sau pe baza unor atente cercetări de istorie locală sau regională.

Lucrarea mai conține și lista de concordanță a documentelor editate acum cu cele publicate anterior sub alte date, lista cuvintelor și expresiilor slave din documentele de limbă română și texte facsimilate după acte originale (exceptând actele ale căror fotocopii au fost publicate anterior), care sînt de un real folos tuturor cercetătorilor.

Prezentul volum, privit din perspectiva colaborării dintre doi paleografi de pe ambele maluri ale Prutului, este o premieră științifică și acest lucru trebuie subliniat. Ne aflăm așadar în fața primului volum (și credem, nu ultimul) din prestigioasa colecție de documente interne, publicată sub auspiciile Academiei Române, unul dintre editori fiind un istoric din Republica Moldova, reprezentînd Academia de Științe de la Chișinău.

În încheiere, felicităm autorii acestei lucrări, dorindu-le ca într-un timp cît se poate de scurt să pună la îndemîna cercetătorilor alte volume de documente interne, fără de care este imposibil progresul medievisticii naționale.

Sergiu Tabuncic

AL V-LEA COLOCVIU INTERNAȚIONAL DE GENEALOGIE

Silviu ANDRIEȘ-TABAC

În zilele de 9-13 mai, la Iași, și-a desfășurat lucrările cel de-al V-lea Colocviu Internațional de Genealogie al Academiei Internaționale de Genealogie, organizat de Institutul Român de Genealogie și Heraldică „Sever Zotta”.

Academiei Internaționale de Genealogie a fost fondată la Torino (Italia) la 22 septembrie 1998, în scopul reunirii specialiștilor în domeniul cercetărilor genealogice și facilitării cooperării internaționale în acest domeniu. Sediul internațional al Academiei se află în Saint-Cloud (Franța). Membrii titulari ai Academiei, în număr maxim de 100, se numesc academicieni. Academia cuprinde și membri asociați, numărul cărora nu este limitat. Activitatea Academiei este coordonată de un birou, din care la zi fac parte: Michel Teillard d'Eyry (Franța, președinte), Igor V. Saharov (Rusia, prim-vicepreședinte), Jean Morichon (Franța, vicepreședinte-trezorier), Stanislav Dumin (Rusia, secretar general pentru organizare), Pier Felice degli Uberti (Italia, secretar general pentru aspectele științifice), Slawomir Gyrzynski (Polonia, consilier), Ștefan S. Gorovei (România, consilier).

Precedentele patru Colocvii de sub auspiciile Academiei Internaționale de Genealogie au avut loc: primul - la Moscova (29 noiembrie-4 decembrie 1999, cu genericul „Rusia și alte țări ale lumii. Legături genealogice”); al II-lea - la San Marino (4-8 iunie 2001, „Emigrație și imigrație: abordare genealogică”); al III-lea - la Haga (11-14 noiembrie 2003, „Împărtășind emoțiile și măiestria”/ „Sharing the Thrills and the Skills”) și al IV-lea - la Paris (10-14 octombrie 2005, „Genealogia și Lumea Nouă”). Desemnarea orașului Iași drept gazdă a celui de-al V-lea Colocviu s-a făcut la Congresul Internațional de Genealogie și Heraldică de la Dublin (septembrie 2002) și constituie o recunoaștere a activității care s-a desfășurat în vechea capitală a Moldovei în domeniul acestor științe, începând din 1989.

Colocviul de la Iași s-a desfășurat sub genericul „Genealogia. O istorie familială traversând frontierele”, însumând următoarea tematică: „Străini în pământul românesc, Români în pământurile străine”, „Comunități și grupuri”, „Surse și reprezentări”, „Genealogii fără frontiere: origini, expansiuni, înrudiri”, „Imperiile Orientului, Imperiul Occidentului”, „Personaje și familii”. Numărul participanților s-a ridicat la cifra de 70, reprezentând Argentina, Belgia, Brazilia, Bulgaria, Canada, Elveția, Franța, Grecia, Italia, Polonia, Portugalia, Republica Moldova, România, Rusia, Statele Unite ale Americii, Ucraina. Ședința de deschidere s-a ținut în amfiteatrul Universității Tehnice „Gheorghe Asachi”, iar lucrările - în sălile Muzeului Unirii, unde, cu ocazia colocviului și cu sprijinul Arhivelor Naționale, s-a lansat și o expoziție de surse genealogice și heraldice. În cadrul ședințelor au fost prezentate în

total 39 de comunicări științifice, în limbile de lucru franceza, engleza sau italiana.

Republica Moldova a fost reprezentată de subsemnatul care la deschiderea colocviului a citit un mesaj de salut din partea Societății de Genealogie, Heraldică și Arhivistică „Paul Gore” și, în ședința din 10 mai, comunicarea „Nobilimea Basarabiei din secolul al XIX-lea era română, rusă sau străină?”. Alte subiecte ce au atins teritoriul Republicii Moldova au fost „România ca o răscruce a istoriilor familiale” de Igor Saharov (Rusia); „Basarabia și Moldova, între România și Rusia, istorie și genealogie” de Michel Teillard d’Eury (Franța); „Familia Boutmy de Katzmann. Evoluția istorică” de Florin Marinescu (Grecia) ș.a.

Programul cultural al Colocviului a inclus o frumoasă călătorie pe la mănăstirile din nordul Moldovei (Putna, Sucevița, Moldovița, Voroneț, Humor, Neamț) și o alta prin împrejurimile Iașilor. Vizitarea castelului familiei Sturdza din Miclăușeni, actualmente în proces de restaurare, a prilejuit observarea unei schimbări spre bine în domeniul protecției patrimoniului arhitectural provenind de la vechile familii boierești.

Academia Internațională de Genealogie și participanții colocviului au apreciat efortul organizatoric depus de Institutul „Sever Zotta” și nivelul înalt al comunicărilor științifice prezentate la Iași.

Cel de-al VI-lea Colocviu Internațional de Genealogie al Academiei Internaționale de Genealogie se va desfășura în anul 2009, în Portugalia.

**A II-A ȘCOALĂ DE VARĂ INTERNAȚIONALĂ
A TINERILOR ISTORICI DIN CSI „PUTEREA ȘI SOCIETATEA:
EXPERIENȚA UNIUNII SOVIETICE ȘI A ȚĂRILOR CSI”
SANKT-PETERBURG, 15-26 AUGUST 2007**

Marius TĂRÎȚĂ

Delegația moldoveană, în componența Marius Tăriță, Ghenadie Mocanu și Natalia Chirtoa-că, am ajuns la Peterburg cu trenul în data de 15 august 2007, orele 12.08. Am fost cazați la Hotelul Studențesc al Universității Umanitare a Sindicatelor din Sankt-Peterburg.

Festivitatea de deschidere a avut loc la data de 16 august, în incinta Universității Umanitare a Sindicatelor din Sankt-Peterburg, discursul inaugural a fost ținut de academicianul A. O. Ciubarian. După aceasta a urmat prelegerea ținută de același A. O. Ciubarian - *Problemele metodologice ale studierii interacțiunii puterii și societății în secolul XX*.

Printre temele mari ale Școlii de Vară s-au numărat următoarele - *Revoluția și războiul civil: factorul național, Al doilea război mondial și Marele Război pentru apărarea Patriei, Războiul rece, Modelul sovietic, Popoarele și geopolitica și Restructurarea și dezintegrarea URSS: Cauzele obiective și factorul subiectiv*. Printre cele mai importante cursuri le enumerăm pe cele ținute de:

A. A. Danilov (Rusia) - *Societatea sovietică în secolul XX*; S.F. Majitov (Cazahstan) - *Paradigmele teoretico-metodologice ale studierii problemei interacțiunii puterii și societății în Cazahstan*; A. A. Danilov - *Criza națională generală a anilor 1914-1920 și influența ei asupra puterii și societății în Rusia*, V. I. Kiknadze (Georgia) - *Tratatul din anul 1920 dintre RSFSR și Georgia*; A. A. Fursenco (Rusia), *Popoarele URSS și SUA în „Războiul rece”*; B. V. Ananici (Rusia), *Aspectele istoriografice ale studierii problemei „Puterea și societatea în istorie”*; A. F. Dașdamirov (Azerbaidjan) - *Dezghetu hrușciovist în Azerbaidjan*; A. D. Burian (Moldova) - *Schimbările geopolitice în spațiul postsovietic la sfârșitul secolului XX-începutul secolului XXI*; A. V. Șubin (Rusia) - *Mișcările naționale și factorii subiectivi ai dezintegrării URSS*.

Au avut loc și mai multe mese rotunde - *Ciocnirea regimurilor totalitare sau eliberarea popoarelor?* (moderatori - V. A. Nevejin, M. I. Meagkov și A. V. Șubin); *Caracterul societății în republicile URSS* (moderatori - A. F. Dașdamirov, V. V. Ișcenco și A. V. Șubin), *Imaginea Rusiei în manualele de istorie din țările postsovietice* (moderator - A.V. Vlasov).

Numărul total al profesorilor care au ținut cursuri a fost de 15, iar al audienților a fost de 35. Au lipsit doar audienții din Azerbaidjan și Turkmenistan.

În data de 25 august profesorul V. V. Ișcenco a ținut discursul de închidere al Școlii de vară.

Gazdele au reușit să organizeze mai multe excursii pentru participanți - „Excursia pe râuri și canale”, „Excursia la Țarscoe Selo” unde a fost vizitată incinta Palatului Ecaterinei a II-a, parcul, lacul și monumentele pe care le are; „Excursia la Petergof” unde a fost vizitat „parcul de jos” cu fântânile lui arteziene; „Excursia cu autobuzul prin centrul Peterburgului” cu vizitarea Cetății Petropavlovsc, crucișătorului „Aurora” și a Bisericii „Pokrov la Krovi” în final; ultima excursie a fost la Muzeul „Ermitaj”.

Mulțumiri trebuie aduse în special Domnului V.V. Ișcenco și celor două membre ale comitetului organizatoric – Svetlana Zvereva și Tatiana Bahareva.

Se preconizează că următoarea ediție a Școlii de vară se va desfășura în iulie 2008 la Chișinău.

În memoriam

† EUGEN BERNARD DENIZE
(27.XII. 1954 – 14.VI. 2007)

La 14 iunie 2007, după grele și îndelungate suferințe, s-a stins din viață distinsul istoric Eugen Bernard Denize, directorul Institutului “Nicolae Iorga”, profesor universitar. Prin dispariția sa, comunitatea științifică a suferit o dureroasă pierdere: un cercetător de prestigiu, un bun coleg și un om deosebit.

Profesorul Eugen B. Denize s-a născut la 27 decembrie 1954 în București. A urmat studiile universitare la Facultatea de Istorie a Universității din București. A realizat un șir de stagii științifice la Universitățile din Tel Aviv, Madrid, Barcelona, Veneția. A fost angajat la Institutul “Nicolae Iorga” on anul 1981 și a avut o carieră științifică prolifică, urcând treptele de la cercetător științific până la director. S-a distins printr-o bogată activitate organizatorică, administrativă și formativă, era cunoscut ca Savant și Cetățean care, prin munca plină de abnegație, diversitatea preocupărilor științifice și științifico-didactice, complexitatea și originalitatea soluționării problemelor de cercetare abordate, a contribuit substanțial la prosperarea științei istorice.

Principalele sale domenii de interes profesional și științific au fost: istoria Spaniei, Italiei, a Țărilor Române în contextul relațiilor internaționale. Intreaga sa activitate este reflectată în numeroase monografii și articole, publicate în țară și în străinătate. Dintre ele semnalăm:

Cristobal Colón y el Nuevo Mundo en la cultura rumana, Bucharest, 1992.

Țările Române si Veneția. Relații politice (1451-1540) (The Romanian Countries and Venice. Political Relations, 1451-1540), București, 1995.

Imaginea Spaniei în cultura română până la primul razboi mondial (The Image of Spain in the Romanian Culture until World War I), București, 1996.

Istorie românească și influențe latine (Romanian history and Latin Influences), Aalborg, 1997.

Istoria Societății Române de Radiodifuziune (The History of the Romanian Broadcasting Company), vol. I (1-2), II, III, 1998-1999, 2000, 2002.

Țările române in relațiile internaționale. Secolele XV-XVI (The Romanian Countries and the International Relations, fifteenth-sixteenth Centuries), Aalborg, 1999.

Problema Basarabiei de la Ștefan cel Mare la Mihai Viteazul (the Problem of Bessarabia from Stephan the Great to Michael the Brave), Aalborg, 2001.

Marile puteri și spațiul românesc. Secolele XV-XVI (The Great Powers and the Romanian Space. Fifteenth-Sixteenth Centuries) (With Dr. Ileana Crzan), București, 2002.

Imaginea Italiei și a italienilor în cultura română până la începutul veacului la XIX-lea (The Image of Italy and of Italiens in Romanian Culture until the Nineteenth Century), București, 2002.

Românii între leu și semilună. Războaiele turco-venețiene și influența lor asupra Țărilor Române (Romanians Between the Lion and the Halfmoon. The Turkish-Venetian Wars and Their Influence upon the Romanian Countries), Târgoviște, 2003.

Nașterea Europei Medievale, vol. I, Europa Occidentală (sec. V-XI) (The Birth of the Medieval Europe, vol. I, West Europe, the Fifth- Eleventh Centuries), Târgoviște, 2003 (coauthor with Denis Capraroiu).

Ștefan cel Mare. Dimensiunea internațională a domniei (Stephan the Great. The International Dimension of the Reign), Târgoviște, 2003.

Eugen Denize, Denis Căprăroiu, *Nașterea Europei medievale, Vol. I, Europa occidentală, sec. V-XI (The Birth of Medieval Europe)*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2004.

Eugen Denize, *Stephen the Great and His Reign*, Bucharest, The Romanian Cultural Publishing House, 2004.

Eugen Denize, *Ștefan Cel Mare. Dimensiunea internațională a domniei (Stephen the Great. The International Dimension of His Reign)*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2004.

Eugen Denize, *Nașterea Europei medievale, vol. II, Europa central-răsăriteană și de sud-est (secolele V-XV) (The Birth of the Medieval Europe, vol. II, Central- Eastern and South-Eastern Europe, the Fifth-Fifteenth Centuries)*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2005 (colaboration with Denis Căprăroiu).

Eugen Denize, *Relațiile româno-spaniole până la începutul secolului al XIX-lea (The Romanian-Spanish Relations Until the Beginning of the Nineteenth Century)*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2006.

Suntem întristați că ne-am despărțit atât de timpuriu de un asemenea om, un coleg de o rară erudiție. On numele ontregului colectiv de cercetători al Institutului de Istorie, Stat și Drept al Academiei de Științe a Moldovei exprimăm profunde condoleanțe îndureratei familii, colegilor și prietenilor.

† **Dumnezeu să-l odihnească în pace**

Lilia Zabolotnaia

SUMAR

STUDII

◇◇◇◇◇◇◇◇

- Гендерная история: итоги и перспективы. *Н.Л. Пушкарева*3
- Un brăzdar de plug descoperit la Ialoveni. Contribuții la cunoașterea uneltelor de arat din spațiul est-carpatic în epocile romană și medievală.
Vlad Vornic, Sergiu Tabuncic, Larisa Ciobanu11
- Relațiile politice dintre domnii Moldovei și demnitarii hanatului din Crimeea pe fundalul războiului ruso-austro-turc din anii 1735-1739. *Dan Haidarli*23

COMUNICĂRI

◇◇◇◇◇◇◇◇◇◇

- Studierea istoriei Moldovei – o necesitate social-educativă. *Victor Stepaniuc*35
- Primul manual universitar – prima sinteză de istorie a Moldovei. *Valeriu Cozma, Adrian Dolghi*.42
- О сохранении традиционной народной обрядности в современный период (к вопросу о феномене устойчивости народной культуры). *В. А. Сакович, Е. Н. Квилинкова*53
- Confruntări politice în Basarabia la început de secol XX. *Diana Ețco*58
- Începuturile politicii lingvistice a regimului sovietic în RSS Moldovenească (1940-1941)
Ruslan ȘEVCENCO68

DOCUMENTAR

◇◇◇◇◇◇◇◇◇◇

- Condica mănăstirii Hâncu (decembrie 1821).
Alexei Agachi, Lidia Moldovan, Valentin Constantinov 73
- Un document necunoscut despre viața privată. Un act de divorț din 1795. *Lilia Zabolotnaia*.86
- Documente referitoare la administrarea Basarabiei de către guvernatorul civil Scarlat Sturza
Dinu Poștarencu92
- Письма Дмитрия Кантемира русским сановникам в период персидского похода 1722 года
Цвиркун В.И. 103
- O raritate bibliografică: biblia sacră tipărită la Paris în anul 1858. *Igor Cereteu* 109

RECENZII

◇◇◇◇◇◇◇◇

- Învățăământul primar din Bucovina (1774-1918). *Constantin Ungureanu* 111
- Diaspora poloneză din Republica Moldova: revenire la valorile culturale și spirituale
Ion Bodrug, Gheorghe Damanciuc113
- Documenta Romaniae Historica. A. Moldova. Volumul XVIII (1623-1625)
I. Caproșu, V. Constantinov 116

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

◇◇◇◇◇◇◇◇◇◇

- Al V-lea Colocviu Internațional de Genealogie. *Silviu Andrieș-Tabac* 118
- A II-a Școală de vară internațională a tinerilor istorici din CSI „Puterea și societatea: experiența Uniunii Sovietice și a țărilor CSI” Sankt-Peterburg, 15-26 august 2007. *Marius Tăriță* 120
- † Eugen Bernard Denize (27.XII. 1954 – 14.VI. 2007). *Lilia Zabolotnaia* 122